

SZEGED

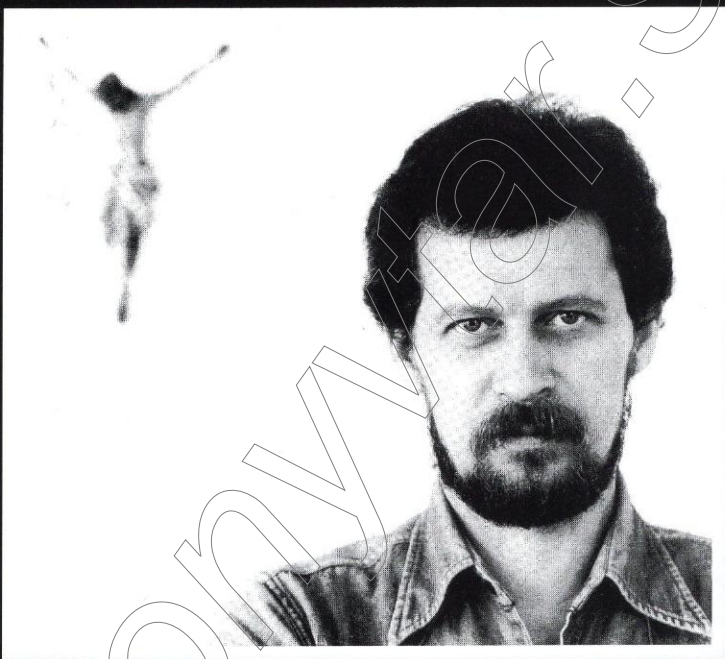
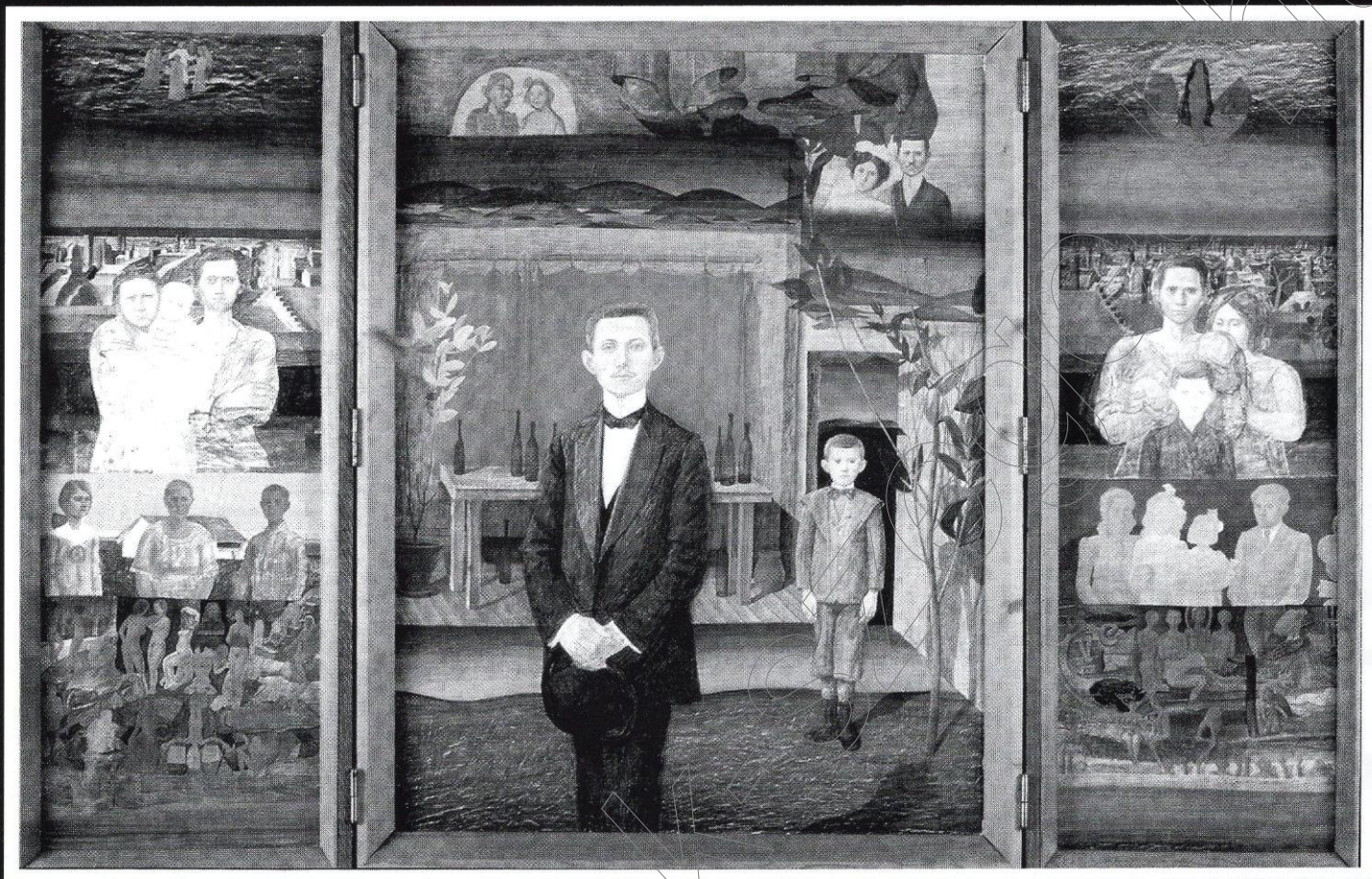
436

A város
folyóirata

15. évfolyam 2. szám
2003. február

Zoltánfy István

(1944–1988)

Nemzedékek – 2.

Petri Csathó Ferenc

In memoriam Z. I.

A végső képpel ékes mezőkre
a tűzhalál után talált át
Zoltánfy István a képíró nemes
Ne gyászoljuk a képíró halálát-
ő sem a gyászt választja majd,
ha ott túl témákat keres,
a képíró ott sem dologtalan,
rajzolgat ott is – megdicséri,
s térdére ülteti az Isten,
térdére ülteti, ha van

SZEGED

Várostartörténeti, kulturális
és közéleti magazin
15. évfolyam, 2. szám
2003. február

Tartalom

MÚLTUNK	2	Szeged történeke rövid foglalata (Városalaprajz, városkép, a társadalmi tagozódás és térbeli rendje) – <i>Blazovich László</i>
	8	Szervezés és szervezet (A Város intézménytörténetéből 1872–1918) – Tizenharmadik közlemény) – <i>Ruszoly József</i>
NAGYÍTÓ	12	Európa szellemi elitjének budapesti találkozásáról (Szegedi professzorok a Nemzetek Szövetségének 1936-os összejövetelén) – <i>Klukovitsné Paróczy Katalin</i>
PORTRÉ	20	A „szegedi gróf” legendája (Történetek Ráday Gedeonról) – <i>Takács Ferenc</i>
	22	Egy néptanító emlékezete (Portrészlet Gáspár Dezsőről) – <i>Bakacsi Géza-Csákány Béla</i>
KRÓNIKA	28	Trófeák, fegyverek, preparátumok (Vadászati kiállítások szegediekkel) – <i>Bátyai Gitta</i>
	32	„Dorozsma szinte bekapcsolódik Szegedbe” (A 7-es villamos története) – <i>H. Tóth Ilona</i>
MŰVÉSZET	36	A modern düönüszoszi mámor (avagy a vágy színháza) – <i>Pogány Csilla</i>
KÖNYVMUSTRA	39	Egy kiváló Krúdy-tanulmány és más írások (Perkátai László prózai munkái) – <i>Kovács Miklós</i>
TANULMÁNY	42	„Körletszemle” [A poszt]modern hadsereg szociológiai megközelítésben) – <i>Sándor Attila</i>
KITEKINTŐ	44	„Három angyal őriz engem” (Egyházközségi és vallási élet Újszentivánon a 19–20. században) – <i>Miklós Péter</i>
	46	Világvárosi ábrándok Makón (Urbanizáció a Maros-parti városban a 19. század végén) – <i>Tóth Ferenc</i>

A címlapon **Részben az egész** – Zoltánfy István: Nemzedékek című festményének részlete. A borító 2. oldalán *Zoltánfy István: Nemzedékek, Petri Csató Ferenc: In memoriam Z. I.* című verse. A borító 3. oldalán **Egy lap a Grün Nyomdából**. A hátlapon Légből kapott képek – 2 (*Enyedi Zoltán* fotósorozata)

A lap a Nemzeti Kulturális Alapprogram támogatásával jelenik meg.

SZEGED

a város folyóirata

Megjelenik havonta

Főszerkesztő: ZOMBORI MIHÁLY

Felelős szerkesztő: TANDI LAJOS

Szerkesztőbizottság: Benyik György, Darvasi László, Gyémánt Iván, Lengyel András, Koczor György, Sándor János, Zombori István

Kiadja a Szeged Ifjúsági Ház

Kulturális, Fejlesztő és Médiaközpont Kht.

6721 Szeged, Felső Tiszapart 2. Telefon: 423-638.

Felelős kiadó: Szemenyei Sarolta

Szerkesztőség: 6721 Szeged, Dózsa György utca 2.

Telefon és fax: 62/422-831

Készült: E-press Nyomda, Nyomdaipari Szolgáltató Kft.

6722 Szeged, Jósika u. 27. Tel.: 62/424-964

ISSN 0239-1384

Ára 150 Ft

Szeged történetének rövid foglalata

Városalaprajz, városkép, a társadalmi tagozódás és térbeli rendje

A középkori városoknak, akárcsak a maiaknak, ezer arca volt. Sajátos vonásaikat markánsan mérték rájuk a természet erői, formálta a társadalom és a gazdaság a bennük lakó emberek kezével. Minden város egyedi jelenség, mégis fellelhetők bennük közös ismertetőjegyek, amelyek a város fogalmát kialakítják bennünk. Nem gyűjthetők könnyen össze, hiszen számos területről kell összehordanunk őket. Talán a legfontosabb jegyei a városkép a városszerkezettel, az utcákkal, terekkel és az épületekkel, a benne lakó emberek (nemzetiségük, fő foglalkozásaik), valamint az emberek közötti társadalmi, gazdasági és személyes viszonyok. Egy-egy városnak mint minden településnek a helyzetét döntően befolyásolja földrajzi környezete és a közvetlen valamint a távolabbi vidékekkel kialakult kapcsolatrendszere. A városszerkezet és városkép a városi lét igen fontos meghatározója. Vele találkozunk először, ha egy addig ismeretlen városba érkezünk. Jellemzi a várost és lakóit utcáinak vezetésével, a házak állagával, a közlekedéssel, a gondozottságával vagy elhanyagoltságával és sok mással.

Szeged középkori városszerkezetét Reizner János feltételezéséből és megállapításából kiindulva képzelte el a későbbi kutatás, amely szerint a város három nagyobb és több kisebb kiemelkedő helyre települt, és e három sziget közül a legnagyobb helyre került el a vár és suburbiuma, a későbbi Palánk. Felsőváros a vártól északra alakult ki, és a vár melletti hátságon túl több szigetre kiterjedt, míg Alsóvárost a középkori Alszegeddel azonosítva annak helyét a Mátyás templom központtal kiterjedő területre helyezték.

Az alapvetően helyes elképzelés időrendjét vitatjuk. Véleményünk szerint a három település nem egyszerre született. A korai település csak a rév melletti viszonylag tágas területen a vártól délre a Tisza és a Zrínyi utca vonala által határolt területen feküdt, délről pedig a Tisza Lajos körút vonatkozó szakaszának vidéke határolta. Nem fért el rajta csak a vár — amely a rév forgalmát, valamint a Tiszán völgy- és hegymenetben hajózókat vigyázta és a sörakodó-elosztó központot ellenőrizte — valamint a vár tőle délre fekvő suburbiuma, ahol a vár és a hozzá tartozó hivatalok személyzetét és az áthaladókat kiszolgáló iparos és kereskedő népesség lakott. A vártól északra a Tisza mellett álltak a sópajták. Helyüket az egykor oda vezető Söhördő utca neve máig őrzi.

Ahogy a város lakossága növekedett, úgy telepedett át a körülötte lévő tavakból és mocsarokból kiemelkedő hátságokra, szigetekre, amelyek már nem mindig a folyó közvetlen közelében, hanem az őt kísérő alacsonyabb, vizenyős részekben túl feküdtek. Így keletkeztek az úgynevezett Vorstadt-ok, elővárosok. E módon született Felsőzege, a későbbi Felsőváros és Alsóváros valamint a suburbium árkan ugyancsak túl, tőle nyugatra a Zrínyi utca és a Széchenyi tér vonala után fekvő, a defterek által Középvárosnak nevezett városrész. Erősíti felfogásunkat, hogy Györfly György Árpád-kori történeti földrajzában Szegedről szólva a kezdetektől 1334–1335-ig terjedően összegyűjtött több mint 70 említés között egyik városrészt neve sem szerepel, csak a városé, Szegédé.

Felsőzege — amelynek meglétéről korábbi adatok adnak bizonyosságot — terjeszkedésének és növekedésének fontos adata az a királyi oklevél, amelyben a sokat emlegetett „Azzonfolua ali nomine Felzege” szövegszerkezet található. Számunkra úgy tűnik, ebben az időpontban vagy e körül „érte el” a nevéből következően korai települést, Asszonyfalvát (a királyné asszony faluját) Felsőzege, és így ez a város része lett, neve pedig eltűnt örökre. Hasonló történet nemcsak más városok, Szeged történetében is lejátszódott. A valódi városok nagyon sok esetben kiterjednek az őket körülvevő település gyűrűig. E folyamat ma is tart. Gondoljunk csak a várostól egykor távolabb fekvő helyek, Tápé, Dorozsma és Szőreg helyzetére, amelyek ma a város szerves részei.

Az alsóvárosi rész kialakulásának fontos dokumentuma az 1359-ben keletkezett oklevél, amelyben Balaki Benedek özvegyétől, Ilona asszonytól Szeged alsó részének polgárai, értelmezésük szerint nem a későbbi Alsóváros, hanem a suburbium, Alszege polgárai földet vásároltak, amely nem lehetett máshol, mint a Ballagi-tó környékén, és amelyet később házhelyként értékesítettek. E városrészben, akkor a város szélén építették fel a Szent Péter ispotályt, majd ide költöztek ki a 15. század közepén a ferencesek szakadása után az obszervánsok, és itt építették fel kolostorukat, majd templomokat, amelyek később a városrész központi helyét jelölték ki. A Középvárosról, annak kialakulásáról nem rendelkezünk annyi adattal sem, mint az első kettőről.

A várost észak–déli irányban, amint 1433-ban Bertrand de la Brocquière francia lovag sokat idézett naplójában leírta, egy mérföld (3,5 km) hosszú széles utca szelte át (amint ő írta, Szeged egy nagy utcából áll), amely a buda–pétervárad-i út városon belüli szakasza volt. A Szent György tértől a Mátyás térig valóban annyi a távolság. Itt jegyezzük meg, hogy az utca fogalmát a középkorban másképpen értelmezték. Hozzá számították azokat a benyílókat, közöket, amelyekből később, összekötve őket két nagyobb utca között mellékutca alakulhatott ki, és amelyekből bejárat nyílt a két oldalán álló házakba. A francia lovag által megörököített utcának a nyomvonala a suburbiumban valószinű, hogy a mai Oskola utca nyomvonalán haladt, az Alsóváros felé pedig, miután elhaladt a két városrész közötti mocsáron, a Szentháromság utca nyomvonalán folytatódott. Az utca ősi elnevezését talán a ferenceseknek a suburbium déli részén állt Szentháromság templomától vette, amelynek hatalmas udvarában több ezer ember fért el. A Nagy utcának — amely a vár irányába futott — déli végén állt az 1520-as években Sárszegi István a forrásokban kőnek mondott kő, valójában téglaháza. Ugyancsak itt állt Szilágyi László kőháza, amelyet 1525-ben II. Lajos király a szegedieknek adományozott. A Nagy utca a Palánk észak felé néző háztömbje és a vár között elterülő nagy térre — amelyet védelmi okok miatt nem építettek be — futott, ahová a réven át érkezők is jutottak. A Latorján-on, amelynek neve talán a latorkertből származott, és később ott marhavásárt tartottak, továbbá hallgatták a szegediek Kapisztrán Jánosnak a török elleni keresztes hadba állásra buzdító beszédét, amelyet 1455-ben Fügedi Benedek kapuja előtt állva mondott el. A Latorján vagy Latrán folytatódott a várfalat követve a mai Széchenyi tér területén. A suburbium központjában a Nagy utcától keletre a Szent Demeter plébánia templom magasodott. 1501-ben már hozzá illeszkedve mellette állt a Szegedi Lukács zágrábi püspök által építtetett Boldogasszony-kápolna, amelyet a püspök kegyes alapítványaként emeltetett. A templom mellett feltehetően a temető helyezkedett el. A suburbiumban Tiszához legközelebb esett a vele párhuzamosan futó Szántó utca.

E területen laktak a város patriciusai, akik bemutatására még visszatérünk.

A Középváros vagy Külső-Palánk a Pétervárad felé vivő úttól nyugatra feküdt. Itt vezetett Szabadka felé az is út, tehát a Petőfi Sándor sugárút környékétől északra lehetett, a Középvároson ment át a Dorozsma irányába haladó út is, amelyet Árokhatáknak neveztek. Feltehetően egy árok vonulatát követte. Ezen a területen feküdtek mások mellett még a Felsővár, a Kis és a II. Varga utcák.

A Felsőváros a vártól észak felé terjedt. A település magja a vártól nem messze, a Szent György plébánia templom körül terült el a mai József Attila és Dugonics utcák mentén. Velük merőlegesen futott nyugat felé a Söhördő utca, az egyetlen, amely középkori nevét megőrizte. A József Attila sugárút nyomvonalán haladt a Csongrád felé vezető út, amelyből később ágazott ki a Buda felé vivő nagy út. Ez lehetett az alszegedi, későbbi nevén palánki Nagy utca folytatása Felsővároson. Tőle nyugatra feküdt a Szent György plébánia templom, amely korai alapítású lehetett, de első említése csak a pápai tizedjegyzékekben 1332–1337 fordul elő. Bizonyára előtte tartották a felszegedi piacot és a vásárokat. Az út másik oldalán kissé távolabb állt a Domonkos rend Szent Miklósról elnevezett monostora és rendháza, amelyet a 14. században építettek. Az 1458-ban említett Szent Erzsébet ispotály ugyancsak ezen a tájon helyezkedett el.

Az 1522-es tizedjegyzék Szeged 32 utcájának a nevét hagyományozta ránk. A várost ért háborús pusztításokat követő újjáépítések valamint az 1879-es árvíz után bekövetkezett városrendezés és a csendes békeévek építő tevékenysége nyomán közülük nem sok helyét lokalizálhatjuk biztosan, bár erre nem egy kísérlet történt a városkutatók részéről. Így áll a dolog a felsővárosi utcákkal is. Az előbb említett utcák mellett nehezen helyezhető térképre a Műves, a Varga I. és Angyal utca. Bizonyára a domonkosok kolostora mellett futott a Szent Miklós és a Predikátor utca, és talán az apácakolostor tájékán az Angyal utca. A sok apró utcából álló Felsőváros középkori alaprajza különösen nehezen rekonstruálható.

Alsóvárossal sem állunk sokkal jobban. Biztos fogódzót jelent számukra a Szentháromság utca, és a Mátyás tér, ahol már 1459-ben állt az obszerváns ferencesek rendháza, ugyanis előtte engedélyezte Mátyás király a piactartást. Tőle keletre futott a Balog utca, amely később az Új Boldogasszony nevet kapta, de ez sem biztos. A 15. század 60-as éveiben még igen, a tizedjegyzékben már nem szerepel a Szent Péter utca, amely a mai Borbás utca környékén állt ispotály mellett haladt. A 16. század 40-es éveitől a Keréktároló utca mentén haladt a Közégtető utca, amely az országút városból dél felé kivezető szakasza volt. Bizonyára az Alsóvároson helyezkedett el a Kun utca, ahol kezdetben a városba költöző kunok laktak. A város középkori utcahálózatának eddig legteljesebb és legsikerültebb rekonstrukciós rajzát Máté Zsolt készítette el.

Szegedet Bertrandon de le Borcquière lovag nyílt városnak nevezte, azaz nem voltak városfalai, csak a suburbiomot vették körül árokkal és sövényfonatos karózáttal, azaz palánkkal. Innen kapta későbbi nevét. Az árokba részint a Tisza vizét vezették, részint a környező mocsarak vizei táplálták. A várat a városrészekről ugyancsak árok választotta el, amelyben szintén többnyire víz állt. A városfalat a török veszedelem hatására kezdték építeni, amelyről egy töredékes darabja tájékoztat. A piarista gimnázium építése idején bukkantak rá. Az ott talált tábla szövege szerint 1524-ben kezdte a várost fallal keríteni Zákány István az esztergomi érsek nagylelkűségéből. A nagy költségeket felemészítő építkezés nem fejeződött be. Szeged, bár jogi fejlődése előrehaladt, városszerkezetében a 11–12. századi tagolt szerkezetű német és osztrák városokra emlékeztetett, hazánkban pedig helyzete leginkább Veszprém, Eger és Nagyvárad széttagolt alaprajzához hasonlított.

A városoknak csak épített része ér véget a település utolsó házainál. Lakói ezer szállal kapcsolódnak a város határához és a közelben álló településekhez. A várost és vidékét úgy képzelhetjük el, mint egy mágneses erőteret, amelynek gyújtópontjában áll a város, amelynek vonzása messze hat. Szegedet ennél fogva más településekhez hasonlóan településgyűrűk vették körül a középkorban is elsődleges piackörzetén, 15 km-en belül. Ennyit tudott ugyanis egy nap alatt kényelmesen megtenni egy vásároló, piacozó kocsi. Nem véletlen, hogy a nagyobb települések Szegedtől — amely több piackörzetes település volt — a korabeli nagyobb települések, Szabadka, Szer, Hódvásárhely és Makó hozzávetőlegesen 30 km-re vagy azon kívül esnek. Az említett 15 km-en belül, a legkisebb sugarú körben, néhány kilométerre a várostól feküdt délről indulva az 1359-ben nemesi névben előforduló Balak, északnyugatra, pontosan nem lokalizálható helyen Bánfalva, északra esett Asszonyfalva. A 15. századra mindhárom a város része lett, amint az gyakorlat volt a középkorban, és ma is a fejlődő városok esetében. Csak Gyula példáját említjük, ahol Bagd, Krakó és Szentmárc lettek a város részei a középkorban, de vehetnénk példát Debrecen és Várad történetéből is. Távolabb estek Szegedtől Szentmihály, Dorozsma, Sövényháza, Algyó és Tápé, a Tisza túloldalán pedig Szőreg és Szentiván. Az utóbbi birtokosaival támadt határvitája a városnak 1411-ben, amelyet Zsigmond király döntött el. A város gazdasági erőtere azonban messze túlterjedt faluszomszédain, ez a kérdéskör azonban nem a város helyrajzában leírásába tartozik.

A városképet az utcák futása, a városnegyedek elhelyezkedése mellett döntően meghatározzák, és sokszor a város utcahálózatának alakulását, az utcák elnevezését befolyásolják a városképi jelentőségű épületek. Szegeden, mint számos más településen a legfontosabb épület illetve épületegyüttes a vár volt felépítésétől a lebontásáig terjedő időben. Bár ma már mindössze egy épületmaradvány őrzi emlékét, egykori helye máig befolyásolja a Belváros utcáinak és tereinek rendjét. A Roosevelt és a Széchenyi terek máig őrzik annak a tágas térségnek az emlékét, amely egykoron dél és nyugat felől ölelte. A 13. század második felében épült kővár a Tisza melletti magaspart lehangsúlyosabb helyét foglalta el. A vár a Vörösmarty és a Vár utcák nyomvonalának a Tiszáig terjedő meghosszabbításával határolható területen feküdt. Amíg így északi, keleti és déli nyomvonala pontosítható, nyugati, a Széchenyi tér felé néző egykori falai helyét pontosan nem jelölhetjük ki, ott ma épületek állnak. Alaprajza végeredményben szabálytalan négyszöget alkotott, feltehetően követve a korabeli felszíni viszonyokat.

A vár védműveit a déli oldalon a lakótorony, amelyet a későbbiekben palotának neveztek — ugyanis itt laktak a szegedre érkező királyok — határozta meg, továbbá a déli, északi és nyugati oldalon azok a négyszögletű kaputoronyok, amelyek a váron áthaladó utakat őrizték. A keleti oldalon, a Tisza parton ugyancsak állt egy kisebb torony, azonban nem a nyugatról érkező út tengelyében, hanem attól délkeletre. A logika azt kívánná, hogy az említett út Tisza parti végpontjánál is állt valami kaputorony, mert eredetileg itt állt a rév, nem pedig a későbbi helyén, a Kis Latorján téren. A vár sarkán a várfalakat kerek tornyok illetve bástyák erősítették. A négyszögletes tornyok némi kiugrással szervesen illeszkedtek kívül, belül a falakba simultak, akárcsak a kerek tornyok, amelyek befelé nyitottak voltak. Eme építészeti megoldás alapján a szegedi erősség a középkor idején a belsőtoronyos várak sorába tartozott.

A vár belső épületeinek helyét az átvezető utcák nyomvonala határozta meg. A váron belül egyébként egész utcahálózat alakult ki. A palotának nevezett épületrész, amely hosszúkás négyszög alapú 22 méter hosszú épület volt az udvar felé néző zárt erkéllyel, a délnyugati bástyától 55 míg a déli kaputoronytól 51 méterre helyezkedett el. A déli oldal falait építési technikájából következően az Árpád korban építették. A palotát és a déli kaputoronyt valamint a többi

átjárót jellegzetesen a 13. század közepe tájára jellemző dongaboltozatok fedték, amelyek a vár tatárjárás utáni építését bizonyítják. A váron belül román kori épületek álltak. Közülük kimagasodott a vitatott patrocíniumú (Boldogasszony, Szent Erzsébet) vártemplom román stílusú tömbje, amelynek számos kőfaragványa került elő a vár bontásakor, ma pedig figyelemre méltó eredményeket hozott Horváth Ferenc régész által vezetett régészeti feltárása. A vár belső épületeit a királyi sóközpont adminisztrációja foglalta le, valamint a személyzet lakóépületei és a melléképületek. Az alvárnagy irányítása alatt élő és dolgozó népesség a város polgáraitól eltérő jog, az uradalmi és szolgálati jog keretei között élt. Így a várfal nemcsak a valóságban, szimbolikusan is válaszfalat képezett a két terület lakossága között.

A vár gótikus jellegét leginkább a várfalakon és a védműveken egységesen végigvonuló lőréses falcsipkézet mutatta, amelyet a 17–18. századi rajzokon is ábrázolnak. A lőrések 30 cm szélesek, az oromzattagozatok 2-2,5 méter magasak voltak. A tiszai rondella hasonló építészeti megformálása a bizonyítéka, hogy nem későbbi, hanem a 13. és 14. század fordulóján építették. A vár épületén további alakításokat végeztek Károly Róbert, majd Zsigmond király uralkodása idején. Végül az utolsó bővítés és díszítés Hunyadi János és a rokon Szilágyi család tagjainak a nevéhez fűződik. Ilyen állapotban került a hadászatiilag már elavult erődítmény a hatalomváltáshoz az új úr, a török kezére.

A középkori városokban és a városképekben, valamint a lakók közösségi életében egyaránt fontos, meghatározó szerepet játszottak a templomok, amelyek papjai a születéstől a halálig végigkísérték az ott lakók életét, lelki vigaszt adtak, örömben bánatban a lakosság mellett álltak, egyúttal közvetítették a nagyvilág híreit, helyet adtak különböző vallásos társulatoknak, fórumot teremtettek a klerikusoknak és laikusoknak egyaránt a szerepléshez. Szegeden a Szent Demeter templom nevét az írott forrásokban először a pápai tizedjegyzékekben 1332 és 1337 között örökítették meg. A fennmaradt építészeti emlékek azonban korábbi időre vezetnek vissza történetét. A suburbiium plébánia temploma feltehetően korábbi időben állt már, ám az első bizonyosan meglévő templomról a 13. század közepéről származnak a hírforrások, amelyek szerint egyhajós szentélyzáródású egyház volt. Ezután több építészeti periódus következett. Még a 13. században gótikus átépítés történt. A 14. század elején bekövetkezett átépítés idején kapta a torony 1925-ig fennálló formáját (a szentély mellé egy másik tornyot is építettek ekkor). A 14. század közepén az addig egyhajós templomot három-hajós csarnoktemplommá alakították át. Az egyforma magasságú hajók együttes mérete 24x20 méter volt. A 14. század végén az egyenes záródású szentélyt 5,20 méterrel megnagyobbították, és a nyolcszög három oldalával záródott.

A fent leírt templom a 15. század közepéig állt, amikor újabb átalakításra került sor. A déli torony vagy ledőlt, vagy lebontották és szentély körüljárós csarnoktemplomot alakítottak ki. A középhajó a szentélynél véget ért, a két oldalsó hajó pedig a szentély körüljáróban olvadt össze. A hajókat csillagboltozattal fedték. A szentély három falán egy-egy hármastagozású kőrácsos ablakot vágtak, a templom baloldalán lévő ablakokhoz hasonlókat. Az északi falon nem voltak ablakok. A templom oldalfalait a tornyok sarokpillérein kívül nyolc új háromszakaszos támpillérrel erősítették meg. Ehhez az épülethez emelte 1501-ben Lukács zágrábi püspök a Boldogasszony kápolnát a templom nyugati homlokfala elé a megmaradt torony oldalához. A templom ebben az állapotban maradt fenn a török hódoltság koráig.

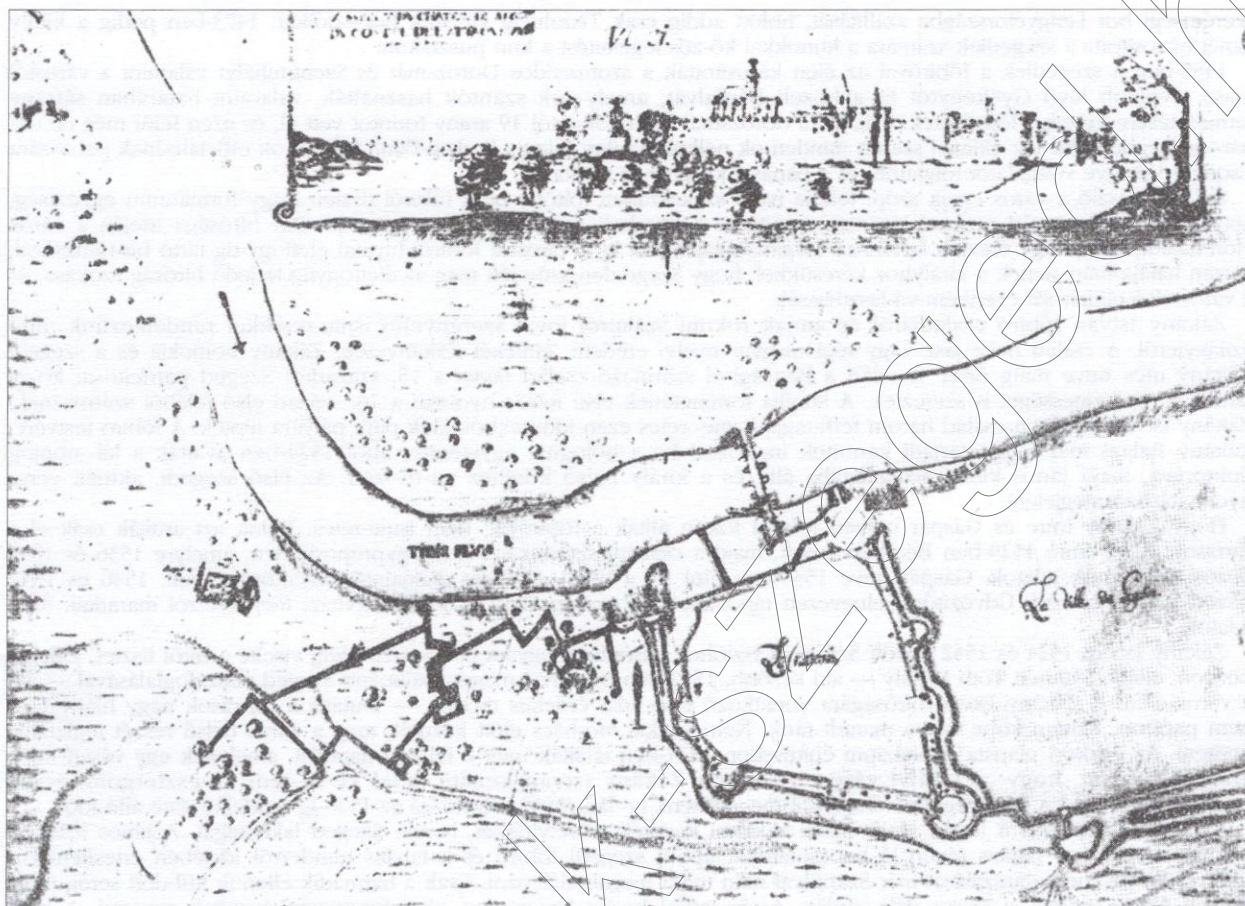
Felszeged plébánia templomáról kevesebb adattal rendelkezünk. A délkeleti tájolású templom délnyugati sarkán állt a négyszögletes torony, amelyet négyoldalú sátorfedő fedett. A templom egy főhajóból és az északi oldalon egy mellékhajóból állt, amelyek félkör alakú szentélyzáródással végződtek. Az oldalhajót négy négyszögletes pillér választotta el a főhajótól. A bejárat a főhajó közepén volt a nyugati oldalon. A szentélyeket és a hosszanti falakat támpillérekkel erősítették. A szentélyek félköríves záródású ablakokból kapták a fényt. Feltételezik, hogy a templomnak egykor déli oldalhajója is volt, és a templom eredeti alaprajza bazilika formát öltött két homlokzati toronnyal, amely így a román kori bencés templomépítéssel sajátos változatát adta.

Az Alsóvárosban a középkorban két templom állt a 15. század második felében. Az egyik a Szent Péter templom, amely az ugyanolyan nevű ispotályhoz tartozott. Róla kevés nyom maradt fenn, ám későbbi metszeteken alakja még jól kivehető. Éppen a 18. századi ábrázolások bizonyítják, hogy az obszerváns ferencesek Havi Boldogasszony templomát nem a Szent Péter helyére építették. Az ismert nevű Mátyás templom építését az 1450-es években kezdték, és a szentély tetőpárkányzatánál elhelyezett két tábla szerint 1503-ra fejezték be. Az egyhajós gótikus stílusú templom az egész Alföld középkorból ránk maradt egyetlen hatalmas egyházi épülete, a hódoltság idején pedig a török birodalom legnagyobb keresztény templomaként említették. Hajójának hossza 63,5 méter, teljes alapterülete 723 m². A torony a szentély mellett az északi oldalon áll. A hajó déli falán valamint a szentély és a kórus falán vágott hat-hat nagyméretű ablak adja a fényt. A szentély a hatszög három oldalával zárul. A hajó északi falát nem törték meg ablakokkal. A hajó déli falát nyolc négyszakaszos, a kórus és a szentély falát hat háromszakaszos támpillér erősíti. A szentély és a kórus fölött agyagból készült álkőbordás csillagboltozatot a hajó fölött csillag idomokból hálóboltozatot alakítottak ki. A torony a szentélypárkányig valamint a sekrestye és az emeletre vezető lépcső középkori eredetű, az északi fal melletti emeletes folyosó és a rendház épülete későbbi időből származik.

A vár és a templomok mellett a polgárok házaik vályog, vert illetve patics fallal emelték. A Szent-Demeter templom környékén, a Nagy utcában azonban téglaházak is álltak, róluk mint omladozó épületekről 16. századi defterekből értesülünk. Talán középkori eredetre tekintett vissza az Oskola utcai ún. török bazár vagy Demjén ház épülete, melyből következtetni lehet a középkori szegedi patriciusok stílusukban a dél-németországi lakóház építészetre követő házaik formáira.

Hogy kik laktak a városban és milyen területi elrendezésben, arról annak ellenére, hogy az 1522-es tizedjegyzék részletes utcarendet és névfelsorolást ad, keveset tudunk, mivel csak kevés helyen jelölték a foglalkozást, illetve kevés olyan adat szerepel, amelyekből következtethetnénk a foglalkozásra, a lakosság rétegződésére és sok más, a mai olvasót érdeklő a város szociális és gazdasági struktúráját bemutató adatra. Mégis, egyéb adatokra és analógiákra támaszkodva megkísérélhetjük a korabeli Szeged népének a társadalmi szerkezetét bemutatni. Mindenekelőtt arról kell szólnunk, hogy a lakosságnak kialakult a vagyoni alapú térbeli elrendeződése, amint ez más városokban is megtörtént. A városközpontban, a Szent Demeter templom környékén laktak a gazdagok, valamint Felsővárosban a Szent György templom tájékán lévő utcákban. A Nagy utcában 1522-ben 55 adófizető közül tíz rendelkezett szőlővel a Szerémségben, Péterváradon, Kamancon, Karomban és Szalánkeménen. Ilyen módon bekapcsolódhattak a távolsági kereskedelembe, a legnagyobb hasznot hozó gazdasági ágazatba. Itt volt a háza a későbbi főbíróknak, Zákány Istvánnak. Jeles iparosok és két scholasticus, azaz tanult ember, deák lakott ugyanott. A Szent Demeter utcában 44 tulajdonos közül 13 birtokolt szőlőt a Szerémségben, számos iparos, köztük ötvös élt itt és egy scholasticus. A Szántó utca 54 összeírt lakójából 15 rendelkezett szőlővel a Szerémségben.

Felszegeden a Szent György utcában a lejegyzett 63 név közül 18 mellé írták, hogy szőlője van a Szerémség egyik településén. Számos iparos lakott még itt, akárcsak a Műves utcában. A Felszeged belső területén futó Szent Miklós utcában 41-ből 3, az onnan nem messze fekvő Szentlélek utcában 23-ból ugyancsak 3 szerémségi szőlőbirtokos volt. A többi utcából 1-2 szőlőbirtokos neve maradt fenn, illetve számos kijebbi fekvő utcában nem is lakott szőlőbirtokos.

A vár látképe a Tisza felől és helyszínrajza (1686)

Állattartókból, zsellérekből és szegényekből verbuválódott a lakosság. Az állattartókat egyértelműen nem számíthatjuk a szegényebbek közé. Gazdagabbjaik nyilván foglalkozásuk miatt éltek a település szélső utcáiban. Jóllehet a jómódú szőlősgazdák, borkereskedők és iparosok az állatkereskedelemben is bekapcsolódtak, miként tették azt a nagyobb számú állatot tartó gazdák. A suburbiumban, a Kislamán utcában csak két szőlősgazda lakott, de itt állt a háza a városi hirdetőnek, ami a városi élet magasabb szerveztségére utal. A fent említett polgárok között nem egy mint nemes költözött a városba, mások bizonyára később szereztek nemességet. A szegedi patríciusok élete, családi és üzleti kapcsolataik mellett politikai irányultságuk remekül megfigyelhető két, a bírói tisztelet hosszú ideig viselő férfi életútjából.

Szilágyi László, a „szegedi gróf” 1471-től 1486-ig ült a főbírói széken. E huszöt éves (15 év) alatt mindössze egy évig, 1478-ban váltotta fel őt Oswald László, aki már korábban viselt bírói méltóságot, mivel Szilágyi ekkor Csongrád megye ispáni tiszteletét látta el. A család első ismert tagja, Szilágyi Antal 1450-ben a városnak a titeli préposttal a vám ügyében folytatott perében a csanádi káptalan-élőtt tett vallomás során a főbíró után következett, tehát tekintélyes polgár volt, és minden bizonnyal a tanács testületének tagja. Három unokája volt: Szegedi Szilágyi László, Temesvári Bodó Mihály és Temesvári Bodó Péter, akikkel rokonságban állt Szegedi Bodó István pesti bíró. A szegedi gazdag családok számos gazdasági és rokoni összeköttetésben álltak ebben az időben budai és pesti kereskedő családokkal. Nem véletlen tehát, hogy a város házat tartott fenn Budán a kapcsolattartás megkönnyítése céljából. A Szilágyi család rokoni szálait Kubinyi András kutatásai alapján az alábbi módon fejt ki Kulcsár Péter, a Szeged monográfia ezen korszakról szóló fejezetének szerzője: A pesti bíró-nak, Bodó Istvánnak „a családi összeköttetései között találjuk a Fithos, a Szentkirályi, a Mizsér, a Bartha, a Tatár, a Konya, a Sülyi, a Ládonyi és a Temesvári Nagy családot. Ha már most igaz a hír, hogy a szegedi Mizsérek egy töről fakadnak a Bó nem-beli somogyi Misserekkel, akkor rokonságban állnak a Laki Thuzokkal is, akik ugyane nem-ből erednek. A Thuzok révén pedig egyenesen a Hunyadiakig terjed a rokonság.” Ismeretes, hogy Reizner János a középkori Csanád megye déli részén feküdt Horog-szegen birtokos Horogszegi Szilágyiakkal hozta rokonságba a szegedi Szilágyiakat. Ha valóban így áll a dolog, akkor pedig Mátyás király közeli rokonságához tartoztak. Talán e feltételezett rokoni kapcsolat is közrejátszott Szilágyi László 1471-től 1486-ig terjedő „legfőbb és örökös” bíróságában.

Szilágyi László maga sem volt szegény. Vagyon helyzetére a halálát követő jogvitákból derül fény. Fiúörökös nélkül halt meg, mert vagyonát testvérei vagy unoka-testvérei, a Bodók örökölték. Temesvári Bodó Mihály 1497-ben tiltakozott amiatt, hogy Ilona asszony, Szilágyi özvegye négy kőházat, amelyből kettő Szegeden, egy Váradon, a negyedik pedig Pécsen állt, eladja a pécsi szőlővel együtt. A két szegedi ház közül az egyik a később Alsóvárosnak mondott területen, a másik a később Palánknak nevezett suburbiumban állt, mézszárszéket tartottak benne. 1520-ban Sárszegi István birtokolta, később II. Lajos király a városnak adományozta. E palotát magas kőkerítés vette körül. Ennek ablakából lőttek meg Cserni Jovant 1527-ben. Fekvéségei is lehettek, hiszen még nagyatyja, Antal szerzett birtokot Nagyszőreg, Belsőreg és Deszk birtokokon valamint Kistelek pusztán, amely ugyancsak a Marostól délre esett, és ekkor még nem szölkös a család ősi birtokairól, amelyekkel mint nemesek bizonyára rendelkeztek.

Szilágyi hivatali tevékenységéről a középkori városi jegyzőkönyvek megsemmisítése miatt keveset tudunk. Ismeretes, hogy bíróága alatt 1471-ben a szegediek újabb kiváltságot nyertek a királytól a szerémségi bor szállításának adómentességére, sőt 1484-ben Mátyás király a szegedi és pesti kereskedőknek megengedte Kassán keveset tudunk. Ismeretes, hogy bíróága alatt 1471-ben a szegediek újabb kiváltságot nyertek a királytól a szerémségi bor szállításának adómentességére, sőt 1484-ben Mátyás király a szegedi és pesti kereskedőknek megengedte Kassán keveset tudunk.

szerzéségi bor Lengyelországba szállítását, holott addig csak Tiszalucig vihették hor--dóikat. 1473-ban pedig a király ismét biztosította a szegediek számára a kunokkal kö-zös legettetést a kun pusztákon.

1485-ben a szegediek a főbíróval az élen károsították a szomszédos Dorozsmát és Szentmihályt valamint a várostól kissé távolabb lévő Gyékénytöt és a közeli Bánfalvát, amely-nek szántóit használták, valamint határában sáfrány termesztésére kerteket létesítettek. Szilágyi a dorozsmai Tóth Lőrinc-től 19 arany forintot vett el, és ezen felül még 80 dénár-ra megbüntette. Az oklevél szerint minden ok nélkül. Az ügy miatt a lindvai Bánfi bir--tokok officialisának panaszára Csongrád megye vizsgálatot folytatott, és a panaszt jo--gosnak találta.

Szilágyi László a város egyik szép, felfelé ívelő szakaszában töltötte be a főbírói tiszte-tet. Nagy formátumú egyéniség, igazi úr volt. Csongrád megyei ispánsága mutatja: a korabeli politikai elithez tartozott. Bár bírósága idején a város előrehaladt, mégis úgy érezték kortársai: magának sajátította ki a várost a főbírói hivatal életfogy-tig tartó bir--toklásával, hiszen halála után siettek a királyhoz kérésükkel, hogy Szege-den szűn-jék meg az életfogytig terjedő bíróság szokása, és a város első elöljáróját évenként vá-laszthassák.

Zákány István főbíró családjáról és annak rokoni szálaírói jóval szerényebb isme-retekkel rendelkezünk mint Szilágyiéiról. A család neve jász vagy régi magyar nyelvi eredetű, emlékét Zákányszék, Zákány homokja és a szegedi Zákány utca neve máig ór-zi. A talán a Jászságból származó család tagjai a 15. századtól Szeged patriciu-sai kö-zé tartoztak, és nemességet is szereztek. A familia történetének első írásos nyo-mai a 16. század első feléből származnak. Zákány István mellett a család három férfi-tagja is-me--retes ezen időszakból, akik papi pályára léptek. A főbíró testvére, Zákány Balázs már mint csanádi kanonok iratkozott be a bolognai egyetemre, ahol 1524-ben avatták a ká--nonjog doktorává, majd János király szolgálatába állt, és a király belső köréhez tar-to--zott. Az első szegedi, akinek verse nyomtatásban megjelent.

Hogy Zákány Imre és Gáspár milyen rokoni fokon álltak a főbíróval, nem isme-retes. Róluk azt árulják csak el a források, hogy Imre 1529-ben Bécsben tanult, majd a csanádi székeskáptalan nagyprépostja lett, amelyre 1536 és 1539 között talál-hatók adatok. Gáspár neve 1534-ben tűnt fel a bécsi egyetem diákjainak anyakönyvé-ben. 1540 és 1547 között mint a csanádi Üdvözítőről elnevezett társaskáptalan pré-postjáról és székesegyházi főesperesről maradtak fenn adatok.

Zákány István 1524 és 1542 között Szilágyi Lászlóhoz hasonlóan ugyancsak hosszú ideig viselte a bírói tiszte-tet, jöllehet közben, talán 1540-ben Tóth Mihály — aki később, 1552-ben hajduíval megpróbálkozott Szeged visszafoglalásával — állt a város élén. A Zákány István bíróságára vonatkozó első adat érdekes módon — mutatja a for-rások nagy hiányát — nem papíron, hanem kőbe vésvé maradt ránk. Nem sokkal Mo-hács előtt kezdték meg a város belső részét téglafallal keríteni. Az egykori piarista gimnázium építésekor, 1871-ben találták meg e fal egy darabját, amelynek egy vésett köve arról tájékoztat, hogy „e királyi várost 1524-ben Zákány István kezdte fallal ke-rí--teni az esztergomi érsek nagylelkűségéből.” A falat végül nem sikerült megépí-teni, ta--lán rövid volt hozzá az 1526-ig rendelkezésre álló idő.

1526–1527-ben Cserni Jován szerb hadai zaklatni kezdték a Délvidéket, benne Szeged lakosságát. A János királlyal bizonyára testvére, Balázs révén jó kapcsolatokat ápoló szegedi főbíró és a tanács minderről idejében értesítették a királyt, ám Jovánék grasszálását már Szapolyai nem tudta megakadályozni. Csak a harmadik ellenük kül-dött sereg tudta levérni őket Szódinél, a Maros déli partján. A visszatérő Jován-t Sze-ge-den, ahol fosztogatni kezdtek csapatai — mint említettük —, a bátor szegediek lötték le. Az eseményekről a királyt is-mét pontosan Zákány István tájékoztatta. 1528 tava-szán Ferdinánd király csapatai Len-gyelországba szorították János királyt, ezzel Szeged a Habsburg érdekszférába ke-rült. A török beavatkozás azonban megváltoztatta az erőviszonyokat. János király 1528 tavaszán visszatért. Lippai udvarában 1529. február 22-én az öt felkereső sze-ge-dieknek, akiket bizonyára a főbíró vezetett, védelmet adott, és biztosította jóindulatá-ról. Ugyanekkor Ferdinánd király sem mondott le a déli or-szágrészről. Egyik megbíz-ható emberét Zákány Istvánban látta. A nádor, Báthori István ugyanis 1529. április 29-én adománylevelében a János királyhoz pártolt Sztári (Esztári) János deszki és sző-re-gi birtokait Zákánynak juttatta, továbbá adómentesség-ben részesítette a főbírónak az új-jáépített szegedi házat, és — „mivel Szegeden így szo-kás” — élete fogytig neki ad-ta a szegedi bíróságot.

A magzalmas 1520-as évek után az 1530-asokból mindössze egy adat maradt fenn Zákány István tevékenységéről. Szeged a 15. század közepe óta a ferenciek két ága, a mariánusok és a szalvatoriánusok tartottak fenn kolostort. Az előbbieké a Pa-lánkban, az utóbbiaké Alsóvároson állt. A mariánus rendtartomány 1536-ban a kolos-tor temp-lo-má-ban rendezte tartományi gyűlését a főbíró költségén. Az adat Zákány főbíró-sá-gá-nak fo-lyamatosságát és a palánki kolostor fennállását dokumentálja.

A Buda visszafoglalására 1542-ben tett eredménytelen kísérlet után a hadi helyzet magváltozott az Alföldön is, amelynek következményeként Szeged török kézre került, a hódoltság része lett. Ahmed pasa Baja melletti táborába rendelte a főbíró-t, aki tár-saival és ajándékokkal megrakva, életét kockáztatva indult útnak. A helyzetet és lelki-állapotát hűen tükrözik Fráter Györgyhöz október 16-án írt levelének részletei: „Igen tisztelt uram! Ezelőtt is minden olyan dologban, melyek e szerencsétlen város megór-zését célozták, tisztelt uraságotok tanácsával és útmutatásával éltem, és a jövő-ben is ezt fogom tenni, mivel a jó és magasságos Istenen kívül senkim sincs, akihez fordul-hatnék, csak igen tisztelt uraságotok. Mi ugyanis itt a végső veszedelemben va-gyunk, és mintegy zsákmányként odadobva és minden segítségtől és emberi oltalómtól meg-foszt-va, nyakunkon az ellenség... , ha pedig igen tisztelt uraságotok tudna valamit szán-dékukról, kérem, hogy sürgősen értesítsen mindenről, hogy ezt a nyomorult né-pemet épségben megőrizhessem.

Amikor eme levelet tisztelt uraságotokhoz küldtettem, Mihály bégnék egy vaj-dája vá--ratlanul megérkezett 32 lovassal, az ő révén parancsolta meg maga a beglerbég Meh-med béggel együtt, hogy néhány polgárral menjek hozzá, most tehát arra kény-sze-rülök, amit ott határoznak rólunk. Ezért, ha valami baj történne igen tisztelt ura-ság-tokra bízom gyermekeimet, és egész házanépemet egyaránt oltalmára bízom, kívá-nom ismételtlen, hogy minél boldogabban éljen.” Ez esetben még társaival együtt meg-menekült, de három hónap után Ahmed pasa ismét magához rendelte a főbíró-t és az esküdteket. A Budára érkezőknek legott fejét vette, majd Szegedre sietett, és a vá-rost elfoglalta. Személyes bátorságáról példát adva a városáért cselekedve fejezte be éle-tét a középkori Szeged utolsó nagyformátumú főbírája, akinek sorsában osztoztak es-küdtársai.

A város középrétegét kisebb kereskedők, akik a város és környéke piacát látták el áruval és az állattartó valamint földműves gazdák mellett a kézművesek alkották, akik nemcsak a piacon árulták egymás mellett áruikat, hanem egymás mellett is laktak. A tizedjegyzék két Varga és egy Műves utca neveit jegyezte fel, az ötvösök pedig egy kivétellel a subúrbum Szántó utcájában a fazekasok és téglások a Kőégető utcában laktak, ami az iparmegyedek emlékét őrzi máig. Szeged korabeli nagyvárosi jellegét és társadalmi tagoltságának mélységét kiválóan mutatja a nevekben fennmaradó iparos mesterségek sokasága. A magasabb társadalmi állásúak igényeit kielégítő ötvösök, puskaművesek, kőfaragók, az órás és a pikkort mellett jelentős volt a zenészek tábora. Nem hiányoztak a halászkok mellett a csónakkészítők sem.

A mindennapi élet igényeit kielégítő szakmák: sütő, szakács, téglás, szítás, cserepes, fazekas (26 volt belőlük) és korszós mellett a kárász és a házkötő vályogházakat rakott. 1495-ben a szegedi bodnárok javították ki a király ekhós

szekereit. Az ácsok, szíjgyártók, szabók és szűcsök mellett fegyverkovácsot, kardkovácsot, pajzsgyártót és nyílkeszítőt találunk. A közsőrús és kesés jelenlétére bizonyosság, hogy 1548-ban feljegyezték, hogy a szegedi piacon igen jóminőségű késeket lehet vásárolni.

A nagyobb számú mestert foglalkoztató és tekintéllyel rendelkező szakmák mesterei, éppen úgy mint más városokban, céhekbe tömörültek. Működésükről kevés adat maradt fenn. 1512-ben például az ötvösök céhházában vizsgálatot folytattak le. Az ácsok, szíjgyártók, szűcsök, lovászok és fazekasok céhének meglétére analógiákból és 16. századi adatok alapján következtethetünk. A vargák és a szabók céhének létéről a zentai szabók és vargák számára kiadott céhlevélből van ismeretünk, ugyanis azok a szegedi mintát vették alapul.

Az iparos, kereskedő középréteg és az állattartó földművesek rétege alatt helyezkedtek el a házas és házatlan zsellérek, a napszámosok és cselédek népes csoportjai, ahova a fuvarosoktól kezdve a házi cselédekig terjedő népelemek tartoztak. A házzal rendelkezőkön kívül ez a népes társadalmi réteg nem jelenik meg a különböző összeírásokban, így számuk nehezen felmérhető. Kívül voltak minden nagyobb városban, erre a Budai jogkönyv rájuk vonatkozó artikulusai hívják fel a figyelmet, ahol részletesen szó esik a bérlőkről, a napszámosok juttatásáról és a bérházban lakókról. Valóban nehezen képzelhető el, hogy egy patríciusnak ne lettek volna kocsisai, szállítói és házi cselédei, akik többnyire nála az udvari épületszárnyban laktak. Ugyancsak nem egy esetben kellett fogadni a földek műveléséhez segéderőt, az iparos mestereknél pedig jelentős számú legény és inas dolgozott. E népesség főképp a környező falvakból toborzódott. Érkeztek engedéllyel és anélkül. Az utóbbira Eső Péter esete a példa, akit 1523. március 29-re virradó éjszaka szöktettek a szegediek Sövényházáról városukba.

Ezen alsóbb néposztály — amelynek felemelkedési lehetősége a határtalan szorgalom mellett — a szerencse függvénye volt, számát nehéz megítélni. Az össznépeség 20-30%-ában szokták a kutatók a számukat megállapítani. Éppen ezért számolnak a szerzők többféle számadattal egy-egy középkori város lakosságának a számbavételekor Szegedre nézve a 15. század végétől a török hatalomátvitel idejéig terjedően 7-9 ezerre becsülik a lakosság számát, ami azt jelenti, hogy Buda és Pest után ebben az időben Szeged volt a legnépesebb város az országban. A korban hazánkban nagyvárosnak számító település lakossága színmagyarnak tekinthető. Valamennyi német elem élt Szegeden, gondoljunk csak Osvald bíróra, aki 1464-ben töltötte be tisztét, ám az idegenek közül leginkább kunokkal találkozunk, 1458-ban Mizers János volt a bíró, aki nevéből következően kun származású volt. A kunok külön utcában laktak, amint említettük. A 15. században erősödött föl a területükről a környező városokba vándorlásuk folyamata. Kun utcával Kecskeméten, Szabadkán, (Mező)Túron és más városokban is találkozunk. A városokba érkező kunok asszimilálódása, mivel a római katolikus vallást vették fel, előrehaladt, amit mutat, hogy a Kun-utcákban más nevű lakosok is megjelentek.

Szeged társadalmáról annak városi jellegéről — mint említettük — kevés adat áll a kutatók rendelkezésére. Éppen egy vers az, amelyik bizonyosságát adja, hogy a népesség szokásai, életvitele hasonlóan alakult a más nagyvárosokban élőkéhez.

Szeged társadalmának felső rétegét reprezentáló két bíró életrajzából arra le-het következtetni, hogy a város vezető rétege a többi magyarországi városban kialakult kapcsolatrendszer közepette élt, és kezében tartotta a város irányítását. Arról azonban, hogy Szeged valóban pölgárváros volt, és lakói ennek megfelelő struktúrákban és szo-ká-sok közepette éltek, keveset tudunk. A források hiányát azonban részben pótolja egy már több tudós generáció által ismert vers, a Tar vagy Tatár Benedek által 1541-ben írt Házasságrul való dicsíret című alkotás, amelyet Szakály Ferenc elemzett leg-utóbb, ami-kor Szeged történetének vonatkozó részét készítette. A verset a reformá-ció esz-méi-től megérintett deákos pallérozottságú szegedi polgárság irodalmi művelt-sé-ge szép em-lékének tarja, amelyben a szerző a házasság visszasságairól szóló oktatást írt az ifjak számára. Egyrészt óvja az ifjakat az idősebb, de gazdagabb nőkkal, özve-gyek-vel való egybekeléstől.

„Ím jól látjuk mostan kedves az gazdagság.

Jelesben te nálad, ob, bolond ifjúság,

Mért semminek tetszék fogyatkozott aggság,

Az aggot elveszed, hogy lehess uraság.”

Benedek uram hasonló elítélő hangon ír a nyilván idősebb embert férjül vá-lasztó ki-kapós asszonyokról.

„Sietnek öltözni, piacra ha mennek,

Alá-fel ólálnak, ifjakat szemlélnek,

Szöm-hunyorgatással tőlük jegyet vesznek,

Kiből örök szégyent maguknak ők lelnek.

...

Ibognak-vibognak piacra ha mentek,

A gonosz ifjaknak bűnre okot adtok.”

A versben ötletes formában, kifejező képekkel jelenítette meg a szerző a meg-öz-vegyült mesternét feleségül kéro legényt, valamint a már vagyont szerzett idősebb férj mellett élő fiatal asszonyokat. Hogy Tatár Benedek a korabeli városi felső- és közép-ré-tegek házassági szokásainak mennyire a visszasságait tűzte tollhegyére, és írta le nagy pontossággal, azt Szende Katalin kutatásai messzemenőig igazolják. Vizsgá-la-tai eredményeként megállapította: falun és város-on eltérő házassági szokások éltek, amennyiben falun korábban míg a városban később házassodtak a férfiak, mert az előb-bi helyen előbb egzisztenciát kellett teremteniük, vagy tehető-s özvegyasszonyt vettek el, hogy vagyoni helyzetüket stabilizálják. A különböző társadalmi csoportokon belül lét-rejött házasságokban a nőknek vagyonközvetítő szerepük volt, mert az említett okok mi-att gyakran került sor második házasságra. A házasságok közötti korszakok miatt a városokban általában kevesebb gyerek született mint a falvakban.

Blazovich László

Babó Emil ügyvéd, közgyűlési tag Szeged II. választókerületének függetlenségi párti képviselője (1892–1896). Kaszinóbeli hamis játékkal gyanúsítatva mondott le mandátumáról. „Párbaj nem eshetik meg nélküle Szegeden. [...] Mint városi képviselőtől sokat vár tőle az ellenzék. Hanem az ellenzékiek állandó osztályrésze itt Szegeden a csalódás.” Hüvelyk Matyi, 1890. márc. 23.

Szervezés és szervezet

A Város intézménytörténetéből (1872–1918)

Tizenharmadik közlemény

A nagy árvízet követően, 1880-ban jelentősen megnőtt a mérnöki hivatal feladatköre, s ennek megfelelően bővült szervezete is. E teendők a következők voltak:

1. a városi víz-, út-, híd- és szárazépítéssel, valamint a gépészet körébe eső tervek, költségvetések elkészítése, ha az nem pályázat útján történt;
2. a városi építkezések fölügyelete, fölülvizsgálata és leszámolása;
3. a városi épületek, vízi és utépítmények, ezek műtárgyainak és gépeinek karbantartására való fölügyelet;
4. a magánépítkezési tervek szakbírálata;
5. az építkezési szabályok betartásának ellenőrzése;
6. a városi épületek tervének nyilvántartása, őrzése;
7. az utcavonalak, járda- és padozatmagasságok kijelölése, szabályozása;
8. a térképtár és a hivatali könyvtár gondozása;
9. a beltelkek változásainak, utcanevék és házszámok nyilvántartása;
10. a vízvédelmi anyagok nyilvántartása;
11. a magán- és középítmények, csatornák, átereszek, hidak, kövezet, légszusztereték, lóvonatú vasút, vízvezeték, vízi műépítmények helyrajzi nyilvántartása; utcák és utak feltöltése és építése;
12. a védőtöltesek, közutak, kövezett utak és közjárdák jó karban tartására való fölügyelet;
13. a városi földbirtokok fölmérése, térképezése; a

bérbe adott földek részletfölmérése, nyilvántartása;

14. a nyilvános kertek (parkok) fölötti műszaki örökődés;

15. a közmunkaerő kezelése, nyilvántartása;

16. a mérnöki hivatal szakköréhez tartozó költségelirányzatok készítése;

17. a mértékhitelítő hivatal fölügyelete (1874: VIII.tc.);

18. a közgyűlés, a tanács és a polgármester által hozott utalt ügyek intézése.

A hivatal belső szervezetét illetően a korábbi két szakasz helyébe három szakosztály, úgymint:

I. a vízi és utépítészeti,

II. az építészeti és

III. a mérnöki (földmérői) szakosztály, ez utóbbi kezelésébe tartozván a segédmérnök (térképtárnok) gondozása alatt lévő térképtár is, amely őrizte — egyebek mellett — a régi, Giba-féle térképeket is.

A hivatal személyzete így alakult:

A) A főmérnök mint a hivatal főnöke mellett egy, az iktatói és a kiadói munkát ellátó írnok tevékenykedett.

B) I. A víz- és utépítészeti szakosztály főnöke maga a főmérnök volt; beosztottja volt egy gépészmérnök két gépésszel; egy mérnök, két útbiztos, két gátőr, három útkaparó, három körtöltésőr és egy írnok.

II. A középítészeti szakosztály egy osztályvezető

építésmérnökből és egy építészeti felügyelőből állott.

III. A földmérői szakosztályt egy osztályvezető mérnök vezette, aki mellé egy segédmérnök mint térképtárnok volt beosztva; a két szolgálta a belterületi kézbesítéseket is ellátta.

A szabályzat részletesen körülírta a hivatal műszaki személyzetének képesítését, képzettségi feltételeit. A mérnöktől általában mérnöki oklevelet, bizonyos gyakorlatot s magyar nyelvismeretet követeltek meg. Ez utóbbit nyilván azért, mert Bainville József mérnök, hosszú ideig főmérnök, mint írtam, soha nem tanult meg rendesen magyarul.

A mérnöki hivatal fölügyelete alatt működő *mérték-bitelesítő hivatal* egy ügyvezetőből, egy ellenőrből és egy hivatalszolgából állott.

Az 1884-i szervezési szabályrendelet a város műszaki létesítményeinek felügyeletére *gépésmérnöki állást* is szervezett, ezt azonban a fizetés csekélysége miatt nem sikerült betölteni. 1888-ban kapóra jött a vele azonosan dotált térképtárnoki (segédmérnöki) állás nyugdíjazás folytán való megüresedése. A tanács és a szervezőbizottság javaslatára a közgyűlés 1888. március 21-én úgy találta, hogy a *térképtár* gondozására a város újjáépítése után amúgy is megcsappant munkaterhű mérnöki hivatalnak egy alacsonyabb rangú beosztottját is megbízhatja a főmérnök. Megszüntette a gépésmérnöki és a segédmérnöki állást, kétszer 1100 forint fizetés és 100 forint általány, összesen 2400 forint tehertől mentesítette a Várost. A gépésmérnöki feladatokat is ellátó új osztálymérnöki státusz szervezése 1200 forint fizetéssel, 120 forint általánnyal és 200 forint személyi pótlékkal, összesen tehát 1520 forint járandósággal járt. Tőle is gépésmérnöki oklevelet, de legalább a gépészet terén való korábbi sikeres munkálkodását igazoló tanúsítványt követeltek meg (1888:53.). Lukács György belügyi államtitkár azzal hagyta jóvá a módosítást, hogy a 200 forint ne meghatározott személynek járó személyi, hanem működési pótlék legyen (T. 1491/1888. lt.).

Az 1890-i szövegezés szerint némi apasztás történt a mérnöki hivatal személyzetében; ezután a II. és III. szakosztály egy építésmérnökből és egy mérnökből állt, a térképtárat immár nem egy külön ezzel megbízott segédmérnök kezelte, hanem „a főmérnök által megjelölendő hivatali közeg”. A főmérnök is — mint az egész hivatal főnöke — kikerült az I. szakosztályból.

A mérnöki hivatal 1894-ben feldoklott a munkától; az ügyek akadoztak, az ellenőrzés ki-kihagyott. Mivel ezen nem segített az állandóan foglalkoztatott 8–10 kisegítő segéderő sem, Pálffy Ferenc polgármester fölszólította Tóth Mihály főmérnököt a mérnöki hivatal reformjának kidolgozására (*A városi főmérnökség újjászervezése*. SZH 1894. nov. 21.). E tervet majd egy év múlva készült el és került a tanács elé. Lényeges újítása: a III. földmérői szakosztálynak *külterületi mérnöki szakosztálynak* való alakítása, a személyzet némi megváltoztatása: a víz- és útépitési szakosztályban a gépésmérnöki helyet egy mérnök beállítása, mivel a gépésmérnöki feladatokat az új vízműgazgató úgyis ellátja; a középítési szakosztályban az építésmérnök helyett egy építési, egy segédépítési és egy építési felügyelői állás szervezése, a külterületi mérnöki szakosztályba pedig egy segédmérnök beállítása, és mindezekhez a fizetések emelése (*A mérnökség újjászervezése*. SZH 1895. okt. 9, 10.; *A mérnöki hivatal újjászervezése*. SZN 1895. okt. 10.).

Közelegvén az 1896-i tisztújítás, ez az ügy is része lett az általános szervezetmódosításnak. A szervezőbizottság a fizetésemelést nem pártolta, csupán egy építési és egy új külterületi segédmérnöki állás rendszeresítéséhez járult

hozza (Városi hivatalok újjászervezése. SZH 1896. jan. 15.; A szervező bizottság ülése. SZN 1896. jan. 15.).

1897-re így ismét bővült a mérnöki hivatal feladatköre és személyzete egyaránt. Az előbbi illetően megemlítendő, hogy az 1890:I. tc. alapján az előbbieknél valamivel szélesebb körben el kellett látnia a törvényhatósági utak műszaki szolgálatát. Új volt még az is, hogy a közgyűlésen, tanácson és polgármesteren kívül sürgős esetben más városi hatósági is megkereshette, ezt azonban utólag is jelenteni kellett a tanácsnak.

A mérnöki hivatal változatlanul három osztályra: I. a víz- és útépitésre, II. a középítésre és III. a külterületi mérnöki osztályra tagolódott. Ez utóbbi névváltozás feladatkörének bővülését jelezte, ugyanis a korábbi földmérői feladatok mellé építészetiakat is kapott, nevezetesen: hatáskörébe tartozott a külterületi városi épületek fenntartása, az új külterületi városi épületek építésének fölügyelete, a „külterületi magánépítéses engedélyek iránti javaslatétel”, az épületek házszámozása és nyilvántartása.

A személyzetet tekintve az I. szakosztály egy gépésszel és két szivattyútelepi gépfűtővel, a II. egy építésszel és egy műszaki rajzolóval, a III. pedig ismét egy segédmérnökkel bővült.

A főmérnök — mióta kikerült az I. szakosztályból — valóságos mérnöki munkát a szervezeti szabályok szerint nem látott el; a nagy felelősséggel járó vezetői tevékenység, a munkák ellenőrzése és igazolása ezt némigen tette volna lehetővé. Szükség szerint a hivatal személyzetét szakosztályukba nem vágó feladatokkal is megbízhatta.

Tóth Mihály főmérnök 1897. augusztus 11-én a megnövekedett munkateherre való tekintettel két 900 + 90 forinttal díjazott építési felügyelői állás szervezését indítványozta a tanácsnak. Ennek ugyan azonnali eredménye nem lett, mégis egy átfogó módosítás első lépésének tekinthető. Több mint egy esztendő múltán, 1898. november 31-én a költségvetést tárgyaló közgyűlés a pénzügyi bizottság javaslatára 1898:351/45. számon határozatban hívta föl a tanácsot: „mivel a mérnöki hivatal jelenlegi szerkezetében hivatalának minden törekvése dacára sem volt képes megfelelni”, a szervezőbizottság meghallgatásával terjesszen elő javaslatot kibővítésére. A tanács 1898. december 15-én a módosítás kidolgozására Tóth Mihály főmérnököt kérte föl, aki 1899. április 20-án eleget is tett ennek. A javaslat lényege: a három szakosztály mellé negyedikként egy *felülvizsgáló szakosztályt* kell szervezni. Egyéb módosításokat is tervezett. A törvényhatósági utak építését, fenntartását az I., *víz- és útépitési szakosztálytól* a III. szakosztályhoz kívánta utalni, ott pedig egy újabb útbiztosi állást látott szükségesnek. Az I. osztályban a gépésmérnököt egy általános mérnökkel javasolta fölcserélni. A II., *középítészeti szakosztályban* az építésmérnöki állást általános mérnökivé szándékozott alakítani, s melléje a már korábban indítványozott két építési felügyelőt beiktatni. A IV., *felülvizsgáló szakosztály* élére egy új, a korábbi gépésmérnök helyébe állított mérnök került volna, aki egy számtiszt segítségével látta volna el ellenőrző feladatkörét. Bővítést javasolt az irodai személyzetben is. Javaslatából természetesen a javadalomnövelés sem maradhatott ki; hivatkozva arra, hogy az állam, valamint a nagyvárosok — Budapest és Debrecen — sokkal jobban díjazták mérnökeiket.

Mivel az ügy nem haladt, a főmérnök kétszer — 1899. június 6-án és szeptember 16-án — is megsürgette; sőt utóbbi javaslatot tett egy 1893-i közgyűlési határozat alapján létrehozott vízműgazgatói állás betöltésére is. A szervezőbizottság végül is 1899. szeptember 30-án tárgyalta meg a mérnöki hivatal reformját. Ott a

főmérnöki javaslaton — laptudósítás szerint Kulinyi Zsigmond felszólalására (*A mérnöki hivatal új szervezete.* SZH 1899. okt. 1.) — egyetlen lényeges változás történt: egyetértve azzal, hogy „a város által foganatosítandó építkezések és átalakítások felülvizsgálatát és leszámolását ne az illető munkálatok kivitelezésében részt vett műszaki közegek, hanem egészen más, azokba semmiképpen be nem folyt közegek teljesítsék”, javasolta: létesítsenek egy, a mérnöki hivattól teljesen független *műszaki felülvizsgáló hivatalt*, amely egy mérnökből és egy műszaki számtisztból álljon.

Az ügyet 1899 novemberében tárgyaló tanács aggodalommal fogadta ezt, mivel a „felülvizsgáló szakosztály” így „minden műszaki ellenőrzés nélkül állana”. A főmérnök december 3-án odamódosította javaslatát, hogy ne állítsanak fel külön „felülvizsgáló osztályt”, hanem a főmérnök javaslatára a városi mérnökök közül egy évi időtartamra a polgármester nevezzen ki egyet a felülvizsgálati teendőkre.

A tanács 1899. december 11-én kelt végzésében a közgyűlésnek nem ajánlotta a csak polgármesternek alárendelt műszaki felülvizsgáló hivatal létesítését, mivel a polgármester ügysem tudná ellenőrizni tevékenységét. Ehelyett a főmérnök utóbbi javaslatát tette magáévá azzal, hogy a tanács jogosítva van a nagyobb (városi) építkezések felülvizsgálatára, amelyre állami szakközeg kiküldetését kérheti. Az építkezések pénzügyi ellenőrzésére a számvevőségben belül egy újabb számtiszt állást javasolt szervezni.

Mivel e fontos kérdésben — meg egyebekben is — a szervezőbizottság és a tanács ellentétes véleményen volt, az 1899. december 16-i közgyűlés nem tartotta éretnek az ügyet a döntésre, hanem visszautalta a tanácshoz, hogy a szervezőbizottság meghallgatásával adjon újabb véleményt.

A szervezőbizottság tagjai 1900. január 5-i ülésükön is nehezen jutottak dülőre a felülvizsgáló mérnök szervezeti hovatartozásának kérdésében. Obláth Lipót továbbra is a mérnöki hivattól való függetlenség mellett kardoskodott, legfeljebb abba volt hajlandó belemenni, hogy a főszámvevő „mint oszlopos tisztviselő” hivatalába osszák be (*A szervező bizottság ülése. A mérnökség szervezete.* SZH 1900. jan. 6.). A többség annak hangsúlyozásával, hogy a polgármester által megbízott felülvizsgáló mérnök a műszaki felülvizsgálatot „teljesen önállóan, saját felelősségére teljesíti”, elfogadta a tanácsi előterjesztést.

Az 1900. január 19-i közgyűlés 1900.45. számon ezt az álláspontot tévén magáévá, jelentős bővítéssel *meghagyta a mérnöki hivatal addigi szervezetét*, amely a főmérnökből és három írnot foglalkoztató irodájából, valamint három szakosztályból: a víz és útépitésiből, a középítésiből, valamint a külterületiből állott. Mivel a fizetésemelésre más városi tisztviselőknek is jogos igényük lett volna, a közgyűlés a mérnöki hivattal sem tett kivételt: egyelőre elhalasztotta azt.

A határozat ellen városi képviselők a belügyminiszterhez két fellebbezést is benyújtottak. Kósó István megírta, hogy Szegednek szinte egyetlen épülete sincs, amely több-kevesebb botrányt ne váltana ki, minnek oka nem a városi mérnökök lelkiismeretlensége, hanem a kellő munkamegosztás hiánya. Egyetlen mérnöki státuson kívül nem látott okot más személyzetszaporításra, ám minden mérnököt szakképzettsége szerint új osztályrendszerben kívánt foglalkoztatni. Az újjászervezett mérnöki hivatalnak szerinte a) építési; b) városrendezési és c) külterületi osztályra kellene tagozódnia; élükön egy-egy osztálymérnökkel, akik a főmérnök szorosabb felügyelete mellett tevékenykednének. Maga is szükségesnek tartott

egy építési felügyeleti osztályt, de a mérnöki hivattól függetlenül, egy új mérnökkel az élén, a számvevőség mellett.

Hatvanhat törvényhatósági bizottsági tag — köztük Obláth Lipót, Pillich Kálmán és Kulinyi Zsigmond — ugyancsak fellebbezett. Abból indultak ki, hogy a Város hiányos mérnöki hivatala miatt is tetemes károkat szenvedett; ezért is lett hibás a dorozsmai műút; ezért került 200 ezer helyett 300 ezer forintba a gőzfürdő; ezért használhatatlan a negyedmillióba került kultúrpalota könyvtárterme; ezért szakadt be a közös hadsereg kórházának mennyezete. Kósóhoz hasonlóan ők is a főmérnöki ügykiosztáson és ellenőrzésen alapuló osztályrendszer mellett voltak, melynek az osztálymérnökök csak közvetítő láncszemei lettek volna. „Az ellenőrzésre és [...] műszaki felülvizsgálatra pedig — írták — szerveztessék a mérnöki hivattól teljesen független szakközeg, mérnök, aki utasításait a városi tanácstól kapja, a számvevőséggel és [a] mérnöki hivattal rövid úton érintkezik, aki így teljesen önállóan, a mérnöki hivatal nyomásától, a kollektív érzülettől mentesen felülvizsgálhatja azt a kész művet, vagy a vállalkozói számlát műszaki szempontból, amely már a mérnöki hivatal részortján keresztül ment.” Ezzel a „visszaéléseknek, összebeszéléseknek, de még a találgatásoknak is” gátat reméltek szabni. A víz- és útépités szakosztályban az egyik mérnök állást gépészmérnökivé kívánták visszaállítani, mert az az érv, hogy eddig egyik gépészmérnök, akit egyébként építészmérnöki feladattal próbáltak megbízni, s aki ezért egy évig sem állott a város szolgálatában, nem vált be, szerintük mit sem bizonyított ez ellen.

A Belügyminisztérium 48 914/III-1900. számon 1900. június 7-én hagyta jóvá a mérnöki hivatal személyzetét és szervezetét egy mérnökkel, két segédmérnökkel, egy építési felügyelővel, egy számtiszttel és egy írnotkal bővítő 1900.45. sz. határozatot, a fellebbezéseket pedig elutasította. A mérnököt és a két segédmérnököt a főispán nevezte ki, a többi a közgyűlés választotta. Végeredményben majdnem maradt minden a régiben; az ellenőrzés nem vált függetlenné, s nem sikerült a főmérnöki hatáskört bővíteni, a mérnöki hivatal centralizálni (T. 20 108/1898. lt.).

A mérnöki hivatal 1904-re tovább bővült; negyedikként egy mérnökkel és egy számvevővel mégis létrejött a *felülvizsgáló szakosztály*, amelynek a személyzete „felülvizsgálati teendőit”, minden utasítástól függetlenül teljesíti [...] a felülvizsgáló mérnök csak fegyelem és egyéb szolgálati tekintetben tartozik a főmérnök főnöksége alá”.

E szakosztály tehát — mai szóval élve — afféle belső ellenőri funkciót látott el. Némileg nőtt a régi szakosztályok létszáma is. A II. két segédmérnökkel, a III. pedig két útbiztossal szaporodott.

Az újonnan létesített *színházi felügyelő*, akinek a színház épületének, bútorzatának épségben fenntartása, különösen tűzbiztonsági védelme, tisztán és jó karban tartása volt a feladata, a városi tanács szűnügyi előadója (kulturális tanácsnoka) mellett (műszaki) felügyelet és ellenőrzés terén a főmérnöknek volt alárendelve, noha nem tartozott a mérnöki hivatal tagjainak sorába.

A mérnökség újjászervezése 1910-ben merült föl ismét. A szervezőbizottság által elfogadott főjegyzői javaslat szerint a város műszaki berendezéseinek gondozására önálló gépészeti hivatal alakult volna. Ennek élén a gépészmérnöki oklevéllel bíró főmérnök (műszaki igazgató) állt volna; tagjai pedig egy gépészeti felügyelő, egy írnot, két gépész, két fűtő, két vízvezetési ellenőr, egy csömester és egy-egy lakatos lett volna. A javaslat — a közlegő városi reformra tekintettel — nem került a

Lévay Ferenc (1848–1895) főreáliskolai tanár (1874). publicista, a *Darázs* c. élcslap szerkesztője, közgyűlési tag, tanfelügyelő (1884–1890); utóbb miniszteri tanácsos a VKM-ben. „Néhai való jó *Dáni* főispántól nemcsak *bivatalt* kapott, hanem hozzávaló diplomát is.” Kicsapott diákból — *tanácsos* lett, s királyi tanácsos. Hüvelyk Matyi, 1889. márc. 10., 1890. jún. 29.

közgyűlés elé (A mérnökség újjászervezése. Városi gépészmérnöki állás. SZN 1910. nov. 11.).

Taschler Andre a tanácsi ügyosztályok újjászervezésével egy időben 1914-ben megújította a gépészeti hivatalra tett javaslatát, a háború azonban — a tanácsi ügyosztályi reformmal együtt — ennek létrehozását sem tette lehetővé (A városi mérnökség újjászervezése. Gépészeti hivatalt létesítenek. SZÉV 1914. jún. 26.; Újjászervezik a mérnöki hivatalt. Önálló hatáskörű gépészeti hivatal lesz. DM 1914. jún. 27.).

A város gazdasági hivatala eredetileg egy-egy gazdaságból, segédgazdaságból és őrökből állt. Kötelessége volt a város ingatlan és ingó vagyonára felügyelni, azokról leltárt készíteni, s évente velük elszámolni. A tanács utasításai szerint gondoskodott a városháztartáshoz szükséges természetvények, írások, más eszközök beszerzéséről, a városi cselédség ruhájáról, ingóinak karbantartásáról. Gondviselése tartoztak a város fogatai is, melyeket célszerűség szerint használt föl. Hozzá tartozott a város szegényápoló intézete is, ahol még a „házi fegyelmet” is gyakorolta.

Felettes hatóságai a közgyűlés, a polgármester s a tanács voltak; ez utóbbi akár közvetlenül, akár közvetve az I. (háztartási) osztály útján.

Az 1884-i szövegezés szerint az egy számtiszttel bővült gazdasági hivatal már csupán az I. (háztartási és gazdasági) ügyosztály felügyelete alatt állt. Az említett testületi szervek és a polgármester továbbra is fordulhattak hozzá. Új feladatköre lett a polgármester által a szegényeknek utalványozott kenyéradagok kiosztása, valamint a városi bérháznak a kezelő bizottsággal egyetértésben való gondozása, bérbeadása.

A gazdasági tisztségnek is nevezett gazdasági hivatal 1887-ben semmilyen változást nem szenvedett, annál inkább 1890-ben, amikor is a gazdasági ügyosztály alatt álló tisztség személyzete kettőre: a gazdaságra (más néven a város gazdájára) és az őrökre apadt, pedig feladatköre alig csökkent. Csupán a városi bérház gondozása került el tőle. 1897-ben már a segédgazdát is mellette találjuk.

A gazdasági tisztség 1904-ben beolvadt a gazdasági

ügyosztályba; a gazdasági tanácsnok felügyelete és ellenőrzése mellett ugyan, mégis saját felelősségére, önállóan végezhetette a gazdaság és a segédgazdaság is mindezen feladatot, melyet a közgyűlés, a tanács vagy a polgármester reájuk bízott.

Az erdészeti hivatal eredetileg egy erdőmestertől és egy erdőszőlőtől állott; rendelkezésük alatt állottak az újszegedi népkerti kertész, valamint az erdőcsőszök. Az erdőmester feladata volt a város erdeire, csőszházaira, nyilvános séta- és befásított területeire, valamint az országúti fákra való felügyelet; a vadászati tilalomnak a rendőrséggel együtt való betartatása; az e tekintetben fölmerülő, valamint az erdőterületeken előforduló más mezőrendőri kihágások bejelentése. Javaslatoikat kellett előterjesztenie az erdőfejlesztésre az új erdészeti törvény szellemében. Gondot kellett fordítania a vadfa- és gyümölcsfa-iskolákra, s felügyelnie kellett a selyem(hernyó-)tenyésztésre. Évente költségeloirányzatot kellett készíteni az erdőműveléssel kapcsolatban, melynek végrehajtását — jóváhagyás után — maga végezte.

Az 1884-i szövegezés szerint az I. (gazdasági és háztartási) ügyosztály felügyelete alatt álló erdőmestertől tisztség alatt csupán az erdőtvény szerinti öt erdővéd állt. Az egy-egy főkertészből, műkertészből és kertészegédből álló kertészet akkor különvált tőle. A város belső faiskoláira, az újszegedi népkertre, a városi faültetvényekre, fasorokra, a fatenyésztésre és -nemesítésre való felügyelet a főkertész feladata lett. Ugyanide került a selyem(hernyó-)tenyésztés is.

Mivel a városi erdők 1886-tól húsz évre állami kezelésbe kerültek, erre az időre erdőmestert tisztséget nem szerveztek; az erdőügyek így közvetlenül a háztartási és gazdasági ügyosztályhoz jutottak. Az öt erdővéd és az erdőőrök helyzetét is az állammal kötött szerződés rendezte; kivéve a csöngőleiet, aki közvetlenül az ügyosztályhoz tartozott. A kertészetet ez nem érintette.

1890-től a kertészet a selyem(hernyó-)tenyésztéssel már nem foglalkozott. 1904-ben a kertészet, mely főkertészből és kertészből állt, részletes szabályozást nyert.

Ruszoly József

Európa szellemi elitjének budapesti találkozójáról

Szegedi professzorok a Nemzetek Szövetségének összejövetelén

A Nemzetek Szövetsége a szellemi együttműködésért

A Nemzetek Szövetsége (Népszövetség) már az első világháború befejezése előtt a hadviselő felek közös elhatározásával formálódott. A háború borzalmaival elszenvedő országok jóhiszeműen hitték egy nemzetek feletti intézmény hatalmában, amely segít az új nemzetközi világrend kialakításában és megakadályoz egy újabb világegyet. E törekvés legfőbb támogatója Thomas Woodrow Wilson, az Amerikai Egyesült Államok elnöke volt. A Nemzetek Szövetségének legfontosabb célkitűzése a béke megteremtése, a nemzetek együttműködésének előmozdítása, a nemzetközi béke és biztonság megvalósítása volt. A tagállamok aláírták a Nemzetek Szövetségének Egyezségokmányát, amelyet beiktattak az összes Párizs környéki békeszerződések szövegébe és ezzel kötelezték magukat a nemzetközi jog előírásainak megtartására. A genfi székhelyű szervezetnek a győztes, a vesztes és a semleges államok egyaránt tagjai voltak. Első Közgyűlésüket 1919. június 28-án tartották. Magyarország 1922. szeptember 18-tól 1939. április 11-ig tartozott a tagállamok közé.

A Szövetség nagy apparátussal működött. Az állandó tanácsadó bizottságok egyike volt a Szellemi Együttműködés Nemzetközi Bizottsága (Commission Internationale de Coopération Intellectuelle), amelyet 1922. május 15-én genfi székhellyel hoztak létre. Az alapító tagok között helyet kapott Henri Bergson, Albert Einstein és Maria Curie Skłodowska. A bizottság első ülését 1922. augusztus 1-5 között tartotta, elnökének Henri Bergson, titkárnak Oscar Halecki választották. Céljuk a nemzetközi szellemi együttműködés feltételeinek megteremtése, a képesítések kialakítása volt. Programjukban a tudományos élet pezsdítésére a következő feladatokat jelölték meg: sürgették a retrospektív és időszaki bibliográfiai munkák megindítását, nemzeti és nemzetközi feldolgozások megkezdését. Javasolták a tagállamoknak az 1886. évi brüsszeli egyezményhez való csatlakozást, amely a kiadványok nemzetközi cseréjét szorgalmazta. Hasonlóképpen fontosnak tartották az egyetemek és a tudományos intézetek együttműködésének kiépítését, amelynek eszközeit a tanárok és a diákok cseréjében és a diplomák egyenértékűségének megvalósításában látták. Első lépésként az egyes országok szellemi életének feltérképezését határozták el, kérdőíveket szerkesztettek, és az akadémiáktól, egyetemektől, tudományos intézetektől várták a visszajelzést.

A szellemi együttműködés magyar bizottsága 1923-ban a Magyar Tudományos Akadémia keretében alakult meg, a genfi központ és a magyar szellemi élet közvetítése céljából. Elnökéül Berzeviczy Albertet, a Magyar Tudományos Akadémia elnökét, előadójaul pedig Balogh Jenőt, az Magyar Tudományos Akadémia főtákarát választották. A vallás- és közoktatásügyi minisztérium küldötteinek ifj. báró Wlassics Gyula helyettes államtitkárát és Magyar Zoltán egyetemi tanárt jelölték. A nemzetközi bizottság magyar tagjainak báró Korányi Sándor egyetemi tanárt, Pasteiner Ivánt, az Egyetemi Könyvtár igazgatóját, Petrovics Elekot, a Szépművészeti Múzeum főigazgatóját delegálták. Bartók Bélát a Népi

zene vizsgálatára alakított bizottság tagjai közé jelölték. Radisics Elemér nyugalmazott miniszteri tanácsos a Népszövetség magyarországi főtisztviselője lett. A Nemzetek Szövetségénél működő magyar titkárságon hazánkat Baranyai Zoltán szegedi egyetemi magántanár képviselte.

Az ország szellemi életéről szóló beszámolót a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából Buday László egyetemi tanár készítette el, amelyet a *Budapesti Szemle*, 1923. 558. számának 1-19. oldalán magyar nyelven is közölték. A tudományos művek nyilvánossá tételét a magyar vallás- és közoktatásügyi miniszter 1923. évi 394. számú rendeletével támogatta, amikor életre hívta az Országos Magyar Gyűjteményegyetem keretében önálló hivatalt az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központot.

A Nemzetek Szövetségének Szellemi Együttműködés Nemzetközi Bizottságának, Művészeti és Irodalmi Állandó Bizottsága, évente vitaszerű előadásokat szervezett világhírű írók, művészek, tudósok részvételével. Célul tűzték ki, hogy párbeszéd útján a nemzetek egymáshoz való közeledését elősegítsék. E törekvés megvalósításáért Európa különböző városaiban tartottak „Beszélgetéseket”, Entretieneket, amelynek főbb témái az egyetemes európai és nemzetközi szellem propagálása, az egyetemes erkölcs alapvető szabályainak újra fogalmazása, a kultúra jövője, a nevelés célja, a sajtó szerepe és felelőssége voltak.

A „Beszélgetéseken” olyan szellemi kiválóságok vettek részt, mint Albert Einstein, Miquel de Unamuno, Paul Valéry, Gilbert Murray, Thomas Mann, Henri Focillon, Aldous Huxley, Sigmund Freud, Rabindranath Tagore, gróf Teleki Pál, Johan Bojer, Juan Estelrich, Salvador de Madariaga, Ugo Ojetti és Johan Huizinga.

Az eszmecsere először 1932-ben Párizsban rendezték meg a Goethe-centenárium alkalmából. Tárgya Goethe művészetének, gondolatvilágának és az európai műveltségben elfoglalt helyének értékelése volt. A találkozón részt vett Bartók Béla, a bizottság magyar tagja. A következő év májusában a madridi találkozót „A kultúra jövője” címmel tartották. Ugyanebben az évben, októberben, Paul Valéry kezdeményezésére Párizsban rendezték meg „Az európai szellem jelene és jövője” című kis taglétszámú kongresszust, ahová gróf Teleki Pál is meghívást kapott. Az előadók között ott volt Bertrand Russell, Aldous Huxley, José Ortega y Gasset és Salvador de Madariaga. 1934 júliusában Velencében „A mai művészet és a valóság. A művészet és az állam viszonya” volt a találkozó témája. Magyarországot Bartók Béla, Gerevich Tibor és Zilahy Lajos képviselte.

1935-ben Nizza adott otthont egy újabb eszmecsereének, „A modern ember kialakulása” címmel.

A budapesti Entretien előkészítése, résztvevői és előadásai

A nizzai találkozót követően Balogh József a *Nouvelle Revue de Hongrie* (1931-1944) és a *The Hungarian Quarterly* (1935-1944) szerkesztője a legközelebbi találkozó színhelyül Budapestet javasolta. Témának „La Défense des Humanités”, a klasszikus műveltség védelmét és a humanitások tanulmányozását indítványozta. Kiegészítve ezzel a nizzai összejövetel tárgyát, a humanitás szerepét kívánta megvilágítani a kor szellemi- és politikai életével összefüggésben. A gondolatot Juan Estelrich barcelonai egyetemi tanár tá-

mogatta, aki a genfi közgyűlés jóváhagyását is megszerezte. A helyszín választásában közrejátszott, Buda visszafoglalásának 250. évfordulója. A népszövetségi határozat után szükség volt még a magyar állam hozzájárulására is. 1935. december 20-án erre is sor került, a minisztertanács jóváhagyta a budapesti találkozó megrendezését.

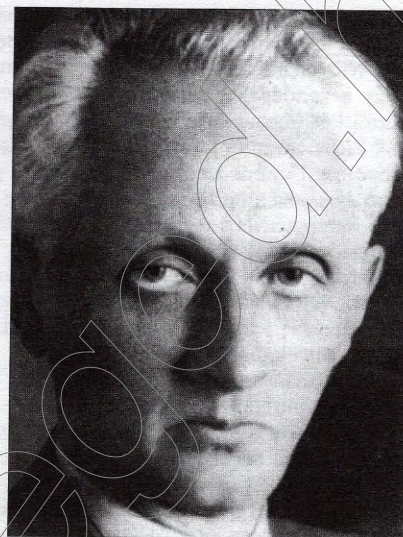
A Népszövetség fennállása óta első alkalommal fordult elő, hogy Magyarország ilyen rangos eseménynek adjon otthont. Ti-

Huszti József

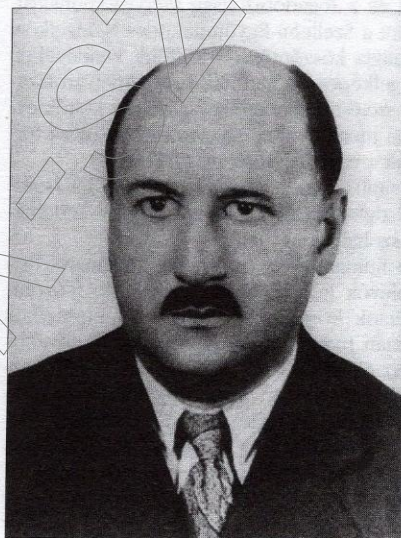
Kerékjártó Béla

Kerényi Károly

Szent-Györgyi Albert

Zolnai Béla

zennég nemzet hűs képviselőjét fogadta a főváros. Budapest randevúra hívta Európa szellemi kiválóságait, hogy személyes találkozásokon cserélhessék ki nézeteiket, és ugyanakkor népszerűsítsék a magyar kultúra, a tudomány és a művészet eddig elért eredményeit.

Az értekezletet 1936 június 8. és 12. közötti napokra hívták össze „A humanizmus szerepe a mai ember kialakulásában” címmel. Elnökül Paul Valéry költőt, a Francia Akadémia tagját választották. A Népszövetség kiküldött tagjai voltak: Viggo Broendal dán nyelvész, Karel Čapek cseh író, Alphons Dopsch osztrák történész, Henri Focillon francia művészettörténész, Juan Estelrich spanyol delegátus, Oscar Halecki lengyel történész, Johan Huizinga holland történész, Salvador de Madariaga spanyol fődelegátus, Thomas Mann német Nobel-díjas író, Ugo Ojetti olasz kritikus, Roberto Paribeni olasz archeológus, Jean Piaget svájci pszichológus, Arthur Rohn svájci mérnök, Royall Tyler amerikai delegátus, Helene Vacarescu román delegátus, Gilbert Murray oxfordi egyetemi tanár és Bartók Béla magyar zeneszerző.

Részt vett még az összejevetelen Massimo Pilotti, a Népszövetség olasz főtítkárhelyettese, Montenach báró a nemzetközi szellemi együttműködés szervezetének állandó titkára, Radzawill Gabriella hercegnő, a genfi intézet munkatársa, Henri Bonnet, a párizsi nemzetközi intézet igazgatója és két magyar népszövetségi képviselő: Radisics Elemér miniszteri tanácsos, a Népszövetség magyar főtisztviselője és Lajti István osztályvezető.

*

Magyarország képviselőiben jelen voltak: Alföldi András, Brandenstein Béla báró, Eckhardt Sándor, Glattfelder Gyula, Hankiss János, Huszti József, Imre József, Kerényi Károly, Kornis Gyula és Zolnai Béla.

A Magyar Fogadó Bizottság elnöke gróf Teleki Pál, alelnökei Praznovszky Iván és Huszti József, főtítkára Balogh József volt.

A tanácskozás megszervezésére és a külföldi vendégek fogadására kezdetben a Magyar Szemle Társaság elnökségét kérték fel, majd az ott felmerülő személyi problémák miatt a szervezőmunkával a Société de la Nouvelle Revue de Hongrie, a liberális szellemben szerkesztett francia nyelvű félhivatalos havi folyóirat baráti társaságát bízták meg. A rendezvény lebonyolításának vezérszálai a klasszikus műveltségű Balogh József szerkesztő kezében futottak össze, aki Ottlik Györggyel, a Pester Lloyd főszerkesztőjével még Genfben megbeszélte a tennivalókat. A szervezőmunkában fontos szerepet kaptak a francia nyelvet és kultúrát ismerő tudósok (Huszti József, Eckhardt Sándor, Zolnai Béla). Lajtha László is oroszlanrészt vállalt a munkálatokban. A magyar értelmiségiek, tudósok, művészek legkiválóbbjainak közreműködésével folyt az előkészület. A magyar szervezőbizottság feladata főként a kulturális, szórakoztató programok összeállítása volt. Levelek százait küldték el, egyrészt a rendezvény anyagi támogatóinak felkutatására, másrészt a tanácskozás népszerűsítésére. A szervezők be akarták bizonyítani, hogy Magyarország képes egy európai színvonalú nemzetközi

értelmiségi találkozót megrendezni. Gróf Teleki Pál vezető politikusokat és az arisztokrácia képviselőit kérte fel a tanácskozáson való részvételre, fogadások rendezésére. Ennek is tulajdonítható, hogy a vendégeket a magyar arisztokrácia és a politikai elit kéziről kézre adta. Gróf Esterházy Móric, gróf Bethlen Istvánné, gróf Zichy István és gróf Zichy János is fogadta a résztvevők egy csoportját. Ugyanis a magyar kormány egy politikamentes konferenciához adta a beleegyezését, ezért főleg külsőségekben fejezte ki rokonszenvét a rendezvény iránt. Horthy Miklós kormányzó is fogadta az összejövetel vezetőit: Paul Valéryt, Salvador de Madariagat, Henri Bonnet és Montenach bárót.

Gróf Teleki Pál a fővárosi napilapok vezetőihez felhívást intézett, amelyben arra kérte őket, hogy rendszeresen tudósítsanak az eseményekről.

Az előadások pontos munkatervét Paul Valéry elnöklete alatt működő nemzetközi iroda állította össze.

A konferencia hivatalos megnyitására 1936. június 8-án hétfőn délelőtt került sor a Magyar Tudományos Akadémia dísztermében József főherceg, az Akadémia nemrég megválasztott elnökének köszöntésével. A magyar kormány nevében Winchler István kereskedelem- és közlekedésügyi miniszter nyitotta meg az értekezletet. Paul Valéry, a bizottság elnöke üdvözölte a bizottság résztvevőit, majd meleg szavakkal köszöntötte a magyar kormány szívélyességét és a fogadóbizottság szervezőmunkáját. Végül Tormay Cecil, mint a Szellemi Együttműködés Nemzetközi Bizottságának magyar tagja köszöntötte a külföldi vendégeket. Üdvözlő mondataiban jelképesnek tartotta, hogy Magyarországon rendezték a megbeszélést, mivel a magyar írók és költők évszázadokon át gazdagon merítettek az egyetemes humanista forrásokból, hűek maradtak a nemzeti hagyományaikhoz is.

Az előadások 1936. június 9-én kezdődtek, színhelyül a zsűfó-lásig megtelt Parlament delegációs termei és a Magyar Tudományos Akadémia szobái szolgáltak.

A szónokok főleg a humanizmus, humanitás fogalmáról disputáltak. Mivel a jelenlévők írók, költők, történészek, filozófusok, klasszika-filológusok köréből kerültek ki, a klasszikus műveltségre épülő humán tudományok megvédését és továbbélését szorgalmazták. Az előadók bizonyos értelemben korlátozták a humanizmus értelmezését, mert nem érintették a jelen társadalmi, politikai és szociális helyzetet, helyette történeti és elméleti fejtegetésekre bonyolódtak, így nagyfokú akadémizmus jellemezte a hozzászólásokat. A rendezők igyekeztek a diskurzust a napi politikától távol tartani. Ezzel is magyarázható, hogy nem hívták meg a véleményüknek hangot adó kortárs magyar írókat és költőket, akiknek köztudottan volt mondanivalójuk a témáról. Így a hivatalos magyar irodalmat Tormay Cecil és Pekár Gyula képviselte.

A természettudomány és az alkalmazott tudományok művelői kisebb létszámban képviseltették magukat. A konferencia hivatalos nyelvűül a franciát választották, de többen tüntetően anyanyelvükön adtak elő, így tett Thomas Mann és Sir Richard Livingston. Emellett voltak, akik a klasszikus kultúra fontosságát hangsúlyozva latin nyelven tartották meg előadásukat, mint Oscar Halecki és Ugo Ojetti. A munkautéletek négy napon át, délelőtt és délután folytak. Az előadók egy része véleményének kifejtésére többször is szót kért.

A résztvevők közül a legnagyobb figyelem a Nobel-díjas német íróra, Thomas Mannra irányult, aki ekkor már emigrációban élt Zürichben. Beszédét német nyelven mondta el. „Siri csönd fogadta felszólalását, mindenki érezte, hogy politikai hitvallást tesz és amikor kimondta, hogy Németország nevében beszél, de annak a Németországnak a nevében, amely a kereszténységhez és a latin mediterrán kultúrához tartozónak érzi magát – első pillanatra ijedten néztek össze a rendezők: mi, lesz, ha ez a szókimondó mondat belekerül a világsajtóba? Thomas Mann tulajdonképpen hadüzenetet jelentett be, mikor azt követelte, hogy a humanizmus ne maradjon a szépelkek játéka, hanem férfias legyen, segítő és cselekvő...” (Budapesti Szemle, 1936. szeptember 356-357. p.) Előadásra elején a humanizmus válságáról és személyes gyermek- és ifjúkori olvasmányélményeiről szólt. Majd így folytatta: „Ma harcos humanizmusra lenne szükség, melyet az a belátás táplál, hogy egy szemérem és kétség nélküli fanatizmusnak sohasem szabad a szabadság, türelem és kétség alapelveit

kizsákmányolni és kizsoritani; az a belátás, hogy ennek a humanizmusnak nemcsak joga, hanem egyenesen kötelessége védekezni. Európa a humanizmus eszményével szorosán elválaszthatatlanul összekapcsolt fogalom”. (Apollo, 1936. 5. sz. 179. p.) Véleménye szerint a humanizmus nem filológiai meghatározás, hanem a szerves élet, amelynek lényeges forrása a kétség. Végül kifejtette, hogy a szabadság a legfontosabb az ember életében, amelyet harcos férfiassággal kell megvédeni, mert különben a gyilkosok szabadsága érvényesül. A felszólalást hatalmas eljenzés követte.

Hankiss János a statikus latin szellemről beszélt, amely ellenében áll a kor dinamikus életével. Ezért a modern ember számára is nélkülözhetetlennek tartotta a latin szellem változatlan és megbízható útjelzőit.

Jean Piaget szerint a görög-latin kultúra ismerete önmagunk megismerésének a fundamentuma, ezért a holt nyelvek tanítása nagyon fontos.

Imre József szembeszállt ezzel az állásponttal, hasznosabbnak vélte a modern nyelvek oktatását. Szerinte a matematika és a fizika tanulása jobban esziszolja az agyát, mint a klasszikus nyelvek.

Royall Tyler előadásában a bizánci kultúra jelentőségét fejtegette, amely összekötő kapocs szerepét töltötte be az ókori és a modern civilizáció között.

Georges Oprescu kiegészítette Tyler véleményét, amikor az emberiség fejlődésében a kínai, hindu és a héber kultúra szerepét hangsúlyozta, és a klasszikus humanizmus esztétikai értékeire mutatott rá.

Sir Richard Livingston szellemi válságról beszélt, amely okát abban határozta meg, hogy az emberiség elvesztette a görög-latin kultúra alapján kialakult emberszemléletét. Véleménye szerint a modern humanizmus kialakításában jelentős szerepet kell adni a klasszikus görög szellemnek. Huizinga is hasonlóan vélekedett erről a kérdéssről.

Oscar Halecki és Dietrich Hildebrandt megkülönböztetett szerepet tulajdonított a vallásnak a modern ember életében.

Ugo Ojetti optimista hangú hozzászólásában kifejtette, manapság a humanizmus az egyetlen árucikk, amellyel szabadon lehet kereskedni, nem emelnek elé korlátot a világ nemzetei. A kongresszus megrendezéséért köszönetét fejezte ki Magyarországnak, amely szerinte évszázadokon át a nyugati kultúra védőbástyája volt.

Pezgő vita alakult ki a humán- és a természettudományokat képviselők között. Juan Esterlich és Salvador de Madariaga a gépek elterjedésében látta a humanista kultúra válságának az okát. Egy szellemi elit létrehozását javasolták, akik majd újra élesztik és megvédik az általános emberi értékeket. Esterlich a humanizmust a szellem szabad lélegzésének nevezte. Madariaga a jövő szimbolikus Genfjét javasolta kialakítani a régi örök Róma mintájára. A zene mindenhatóságát hirdette, amely képes kapcsolatot teremteni a különböző népek között.

Eckhardt Sándor előadásában a természettudomány és technika túltengéséről szólt, amely során az ember önmagát elpusztító eszközökhöz jutott, ami beláthatatlan következményekkel járhat. Arthur Rohn szerint a technikai találmányok az ember boldogulását szolgálják, bár kihangsúlyozta, hogy a háború céljaira felhasznált gépesítés az emberiség kárára van.

Gróf Teleki Pál kijelentette a földrajztudományról, hogy az már „ember-tudománnyá” lett, tehát azt a humaniorák közé sorolta. Szerinte a humanizmus „az emberi méltóságot, a gondolat szabadságát, az önmagáért való kutatást jelenti, a humanizmusban az örök ember tükröződik az egyéni lelken keresztül.” (Magyarság, 1936. június 13. 5. p.)

Imre József védelmébe vette a természettudományos értékeket, szerinte az elmélet nem felelős a felfedezések felelőtlen alkalmazásáért.

Gilbert Murray írásos tanulmányában közölte, hogy az algebra, a medicina és a csillagászat is az ókori klasszikus tudományok közé tartoznak, tehát a humanista kultúrát képviselik.

A szegedi professzorok közül *Zolnai Béla* irodalomtudós, nyelvész tartott érdekesítő előadást a magyar költészetéről, amelyben a mindig jelenlévő humanista gondolkodást elemezte. Kiemelte, hogy irodalmunkban és gondolkodásunkban a görög-

Paul Valéry (középen) megérkezése után a Keleti pályaudvaron gróf Teleki Pállal (balról) és dr. Balogh Józseffel (jobbról)

római szellem mindig más és más megnyilatkozásban jelentkezett. Őszinte reményét fejezte ki, hogy ez továbbra is így marad.

Zolnai részt vállalt az Entretien szervezésében is. A találkozó jellegéről, benyomásairól részletesen beszámolt a Budapesti Szemlében (1936. szeptember 354-361. p.) és a Nouvelle Revue Hongrie című folyóiratban. (1936. november 454-460. p.) Bármennyire szeretne volna, nem tudott végig részt venni a találkón és az azt követő rendezvényeken, programokon. Egyetemi kötelezettsége Szegedre szólította, ahol 1936. június 13-án díszdoktoravatáson jelent meg, amelyen Rhys Davist, az angol alsóház tagját, politikusát és publicistát a szegedi egyetem tiszteletbeli doktorává avatták.

Zolnai Béla aki ebben az időben a szegedi m. kir. Ferencz József Tudományegyetem francia nyelv és irodalomtudományi tanszékét (1925-1940) és a bölcsészettudományi kart irányította (1935-1936). Az összehasonlító irodalomtudomány és művelődéstörténet kutatójaként vált ismerté, emellett stilisztikával, nyelvésztikával és a stílusrányzatok vizsgálatával foglalkozott. Dolgozatai számos hazai és külföldi folyóiratban jelentek meg. Már Szegedre érkezése előtt tagja volt az első magyar szellettörténeti iskola képviselői által szerkesztett Minerva című folyóirat köré szerveződő csoportnak. Tudós hírnevét elsősorban ebben a folyóiratban megjelent tanulmányai alapozták meg. Szegedi professzorsága idején aktívan részt vett a helyi és az országos valamint a nemzetközi közéletben is. 1931-ben a Népszövetség titkárságának meghívására Genfben tanulmányozta a szellemi együttműködés intézményeit.

Rendszeresen utazott Budapestre, ahol Eötvös Kollégiumi társaival, volt tanáraival és tudós barátaival találkozott. Cs. Szabó László így emlékezett vissza a Centrál kávéház pincéjében történt eszmecserekre: „Ennek a kávéháznak a jelentősége vetekedett az 1830-as években azzal a Pilvaxéval, ahol a márciusi ifjak Petőfi két oldalán körülülték a „közvélemény asztalát”. Minél sötétebb idők ereszkedtek Magyarországra, annál vonzóbb betérővé vált, szinte napi szükségletté...Együtt volt ott a magyar irodalom sokféle áramlata, konzervatív és „nyugatos”, népi és urbánus, hogy a kor felkapott szavaival éljek s a nyelvi tanszékek legrokonosabb professzorai, a szegedi, pécsi, debreceni egyetemről

is, ha felrándultak Pestre. Mindig lehetett találni a kis márványasztaloknál legalább órszemeket, gyakran meg egész társaságot abból a magától kialakuló szellemi frontból, ami kétfelől súlyosbodik, idegen nyomás alatt verődött egymáshoz... Kettős szorításban alakult ki az a láthatatlan, laza szövetség, amit szellemi honvédelemnek nevezett el a fiatal Szabó Zoltán. S ebben a szellemi honvédelemben összetartottak egymást nem kedvelő, sőt egyenesen taszító emberek is. Minél jobban nőtt a nyomás... mit nyomás! lidércnyomás, annál érezhetőbb volt az ellenálló szellemi honvédelem kohéziója. Nem kellett hozzá párt; szemvillanásból, vállrántásból, szájszéli mosolyból is értettünk. Közép-európai népeknek ebben óriási a gyakorlatuk. Oda számított Szekfű Gyula, a konzervatív történetíró és szellemi méretre méltó támadója, Németh László, oda tartozott Babits Mihály, Móricz Zsigmond, Tamási Áron, Kovács Imre, Sárközi György ugyanúgy, mint Joó Tibor, a történész, Borbíró Virgil, az építész, Vilt Tibor, a szobrász, Thienenmann Tivadar, a nyelvész, Radnóti Miklós, a volt szegedi diák és Zolnai Béla, a szegedi romanista professzor.” (Cs. Szabó László Kerényi Károly arcképe. In: Kerényi Károly és a humanizmus. Zürich, 1977. 98-99. p.)

Zolnai Béla legeredményesebb korszakát a szegedi egyetemen töltött évek jelentették. Tudományos pályája egyre feljebb ívelt, számos külföldi kongresszusra kapott meghívást. Hallgatói tisztelték és szerették, egyik legkedvesebb tanítványa, Madácsy László így emlékezett vissza professzorára: „Tanszékén hallgatói számára meg tudta teremteni azt a miliőt is amely az eredményes munkához feltétlenül szükséges, úgy annyira, hogy legtöbben a tanszéki könyvtár derűs klasszikusainak környezetét második otthonuknak tekintették – termékeny viták közepette.” (Juss, 1990. 120. p.)

Tehetséges hallgatóit bevonta a tudományos munkába, segítségükre volt a témaválasztásban, sőt publikálási lehetőséget is teremtett számukra, az általa szerkesztett Széphalom (1927-1942) című folyóiratban és Études Fran_aises (1927-1945) disszertációsorozatban.

A kutató, a tanár és az egyetemi hivatalt betöltő Zolnai Béla jelentős közéleti szerepet is vállalt. 1926-tól tagja volt a Dugonics-Társaságnak és az 1928-ban induló Rotary Clubnak.

1937-1938 között a Szegedi Szemle utódjaként megjelent Város-kultúra. „Városfejlesztési és idegenforgalmi folyóirat” főmunkatársaként dolgozott, amely a Magyar Vidéki Városok Kulturális Szövetségének hivatalos szakközlönye volt.

Zolnai rendkívül jó barátságban és munkakapcsolatban volt Balogh Józseffel, a Revue szerkesztőjével, aki folyóirata részére több ízben tanulmányokat kért tőle. Zolnai szinte mindig időzavarban volt, így gyakoriak voltak közöttük a levélváltások. Balogh József több alkalommal francia vendégeket küldött Szegedre, akik színvonalas előadást tartottak az egyetemen. Kapcsolatuk azután is megmaradt, hogy Zolnai 1940-ben Kolozsvárra került.

Az Entretien létrejöttében a több éves szegedi múlttal rendelkező Huszti József egyetemi tanár is fontos szervezőmunkát végzett. Bár 1936-ban már Budapesten oktatott, 1923. augusztus 14-től 1934. január 16-ig a szegedi m. kir. Ferencz József Tudományegyetem klasszika-filológiai tanszékét vezette. Főleg latin irodalommal és a magyar humanizmus kérdésével foglalkozott. A tanszék megszervezése, majd irányítása mellett Klebelsberg Kunó megbízásából közreműködött a szegedi Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola létrehozásában, amelynek 1928-tól igazgató tanácsi elnöke volt, ezen tisztségét Budapestre költözése után is megtartotta. Huszti József elgondolása alapján valósult meg a budai Paedagogium és a budapesti Erzsébet Nőiskola egyesítése, és Szegedre telepítése. Ily módon elsőként az országban itt valósult meg a tanárképzés összekapcsolása az egyetemi tudósképzéssel. Ő kezdeményezte a tanítóképző-intézeti tanárjelöltek részére kialakított Apponyi-kollégium létrehozását is.

Szegedről való távozásakor így nyilatkozott a Délmagyarország munkatársának: „Egy hét múlva költözöm Szegedről, tíz és félszázad után itt tartózkodásom után. Amikor idejöttem az egyetem éppen a gyökérverésnél tartott és így alkalmam volt megfigyelni egy intézmény megalapozódását. Hála gróf Klebelsberg Kunó gondoskodásának, ez tökéletesen sikerült. Amit itt láttam, az biztató jel arra, hogy a magyar kultúra erős és nem fogyatkozott meg. Hálás vagyok Szegednek az itt eltöltött évekért. Mint gróf Klebelsberg Kunó munkatársa én is igyekeztem mindent megtenni a város érdekében és főleg annak örülök, hogy sikerült minden igényt kielégíteni. Egy hét múlva Pesten veszem át tanszékemet, itteni tisztségemről természetesen lemondok, a minisztérium feladata lesz a megoldást megtalálni.” (Délmagyarország, 1934. január 21.)

Az Entretienen Szent-Györgyi Albert a szegedi m. kir. Ferencz József Tudományegyetem biokémikus professzora legjobb szándéka szerint nem tudott jelen lenni, ezért nagy feltűnést keltő írásbeli előadásában fejtette ki hogy „a természettudományok az istenit, a világegyetemet szellemét kutatják, míg a humanisták csupán az emberi dolgokra korlátozódnak. Scientia és humanizmus ugyanannak a körnek kerületén fekszenek és harmonikus szintézisbe olvadnak...” (Budapesti Szemle, 1936. szeptember 360. p.)

Az Entretien kulturális programjairól

A kongresszus programjába szervesen beillesztették a résztvevők aquincumi és esztergomi kirándulását, amelyre 1936. június 11-én Úrnapiján került sor. A szervezőmunka oroszlánrésze ebben az esetben is Balogh Józsefnek hárult. Mivel a Vallás- és Közoktatásiügyi Minisztérium elutasította egy kedvezményes bérletre az 1600 pengő odaítélését, ötszemélyes bérautókat toborzott a vendégek utaztatására. Nagy körültekintéssel oldotta meg az egy autóban utazók összetételét, figyelembe vette az együtt utazók nyelvtudását, tudományos érdeklődését és vérmérsékletét, valamint egy hazai kísérő jelenlétét is fontosnak tartotta. Passuth László, aki ekkor a Revue munkatársa volt, így emlékezett vissza az indulásra. „Így kerültem életem emlékeztető kirándulásán egy kocsihoz Jan Huizingával, ezzel a finom bölccsel. Kívülünk a Népszövetség egy fiatalabb titkára s egy finn etnográfusnő ült az autóra. Amikor a Bem tér felé kanyarodott a menet, fiatalabb férfi szállt be a sofőr mellé. Később de-

Szent-Györgyi 1936-ban már nemzetközileg elismert tudós, kutató volt. Tudományos és egyetemi elfoglaltsága mellett aktív közéleti tevékenységet is folytatott. Pacifista meggyőződését nem rejtette véka alá, olyan elveket képviselt, amely az Entretien szellemével összecsengtek. Gróf Teleki Pál a szervezőbizottság nevében ezért kérte fel a találkozón való részt vételre. 1936. április 23-án kelt levelben Szent-Györgyi professzor így válaszolt az invitálásra:

„Méltóságos Elnök Úr! Kegyelmes Úram!

Mély bánattal vettem megdöbbentő felszólítását előadás tartására, amely nagy megtiszteltetésnek azonban sajnos eleget tenni nem tudok. Az egyetemünkön folyó vizsgák ideje összeesik az ülések idejével és így ezen, mint más irányú súlyos elfoglaltságom lebetetlenné teszi azt, hogy egy ilyen előadásra kellőképpen felkészülhessek és azt meg is tarthassam. A kiadott eszmekörrel is már régóta nem foglalkoztam és sokirányú elfoglaltságom lebetetlenné teszi azt, hogy ezen réám nézve pillanatnyilag idegen tárgykörben magam beleélhessem.”

Pár nap múlva, 1936. április 28-án kelt levelében megváltoztatta álláspontját és így írt Huszti Józsefnek, a fogadó bizottság alelnökének, aki minden bizonnyal megkapta az előző levelét is:

„Mélyen Tisztelt Barátom!

Mióta Neked lemondó soraim elküldöttem, állandóan egy igen rossz érzés követett. Nagyon rosszul esett, hogy kérésedet magamtól elhárítottam. Így e hibát, ha még nem késő, jóvá szeretném tenni. Ha még kívánod, úgy az említett rövid előadást a természettudomány és a humanisztikus tudományok viszonyáról szívesen megtartom. Leveled vétele óta eltelt idő alatt kissé foglalkoztam ily irányú gondolatokkal s úgy érzem, hogy nem vagyok e témánál teljesen idegen. Természetesen, mint chemikus, meggyőződésemnek megfelelően nem hangoztathatom egyoldalúan a humanisztikus tárgyak jelenetőségét, s csak azt hangoztathatom, hogy a két irányzat együtt öleli fel az emberi kultúrát és két irányzat együtt tud csak harmonikus egészet alkotni s kora magaslatán álló embert nevelni. Utólag meniségemül még azt hozhatom fel, hogy leveled s szíves felszólításod ép oly pillanatban érkezett, mikor azon külső, s belső nehézségek, amelyekkel a világ e táján egy kutatónak küzdeni kell, éppoly fokot értek el, hogy laboratóriumomba való teljes visszavonulásom határoztam el, s a kultuszminiszter urnak is bejelentettem összes tisztségeimről való lemondásom s elhatározásom, hogy jelen kutatásaim lezárása után ismét külföldre térek vissza.”

(A levelek az OSZK Kézirattárában Balogh József hagyatékában az 1/932 Fond-ban találhatóak.)

rült ki, hogy Kerényi Károly professzor volt.” (Passuth László: Gyilokjáró. Bp. 1973. 279. p.)

Kerényi Károly az Entretien idején a pécsi egyetemen volt nyilvános rendes egyetemi tanár, csak később 1940-1943 között oktatott a szegedi egyetem Klasszika Filológia Tanszékén. Szellemes, sziporkázó stílusával kedvelt szereplője volt a szegedi értelmiségi társaságoknak. Az 1930-as években gyakran megfordult a budapesti Centrál kávéházban. „Ő is el-eljárt a Centrálba, hogy megerősítse, feltöltse, megnövelt energiával gazdagítsa azt a humanista ellenállást, amit a Világosság, vagyis Apollon jegyében a hitleri veszedelem hívott ki amúgy is harcias természetéből... Károly nem tudósok, ókorbúvárok, hanem írók és költők közt számított a humanista ellenállás megsegítésére. Bennük érzékelt a vérbeli ellenállók, népük átmentőit, a Mohácsi vész utáni prédikátorok óta nem tudom hányadszor... a szellemi honvédelem és ellenállás forrásait is kellő helyükön:

A kongresszus megnyitó ülésén baloldalt ül József főherceg és Winckler István kereskedelmi miniszter, mögöttük Madariaga, Karel Čapek és Hubay Jenő

ebben a pincében s kávéházi asztaloknál élte át, igazoló bátorítást szervezve ahhoz, hogy megindítsa Sziget című folyóiratát s egy norvég vallástörténéssel közös szerkesztésben az *Albae Vigiliae*-t. Jelképes volt ez a cím is, Fehér Éjszakák, figyelmeztetés, hogy a humanisták virrasztanak és nem lapítanak szétszórt szigeteiken.” (Cs. Szabó László: Kerényi Károly arcképe. In: Kerényi Károly és a humanizmus. Zürich, 1977. 100. p.)

A kirándulás első állomása Aquincum volt, ahol a résztvevők nagy érdeklődéssel tanulmányozták a római korból fennmaradt emlékeket és meghallgatták Alföldi Béla egyetemi tanár érdekes előadását. Útjukat Esztergomig a Duna partján folytatták. A prímásvárosban Lepold Antal prelátus-kanonok és Glatz Gyula polgármester fogadta a vendégeket. A hercegprímási kincstár megtekintése után a legújabb Árpád-házi uralkodók korából származó ásatásokat nézték meg. Ezután gróf Teleki Pál, mint földrajz tudós tartott előadást. A szemtanú, Passuth László a következő mondatokat írta: „Késve értünk Esztergomba. A program szerint a kongresszus még ebéd előtt nézi meg az Árpádok palotáját. A bejárat előtt áll Teleki Pál, rajzszögekkel fára erősít egy barna kartonlapot. Kezében széndarab. Köréje sereglenek a delegátusok. Bartók Bélát nem látom, Thomas Mann sem. De a többiek úgy emlékszem, vállalták a kirándulást. Teleki felrajzolja a Duna folyását. Miért született Esztergom? Miért Buda? A folyam ingoványainak őstörténetéről beszél, arról hogy itt, a Duna középfolyásánál csak Esztergomnál s Budánál lehetett gázlót találni. Ezek az átkelőhelyek határozták meg a központi település, a fejedelmi székhely helyét. Emlékezetem szerint jól összefogott s eredeti szempontokat csoportosító, rögtönzött előadás volt.” (Passuth László: Gyilokjáró. Bp. 1973. 280-281. p.)

A kulturális programot a Fürdőszálló teraszán ebéd követte, amely a cigányzenének és a finom magyar bornak tulajdoníthatóan forró hangulatban tel el.

Passuth így emlékezett vissza egy ebéd utáni jelenetre: „Két férfi sétál az úszómedence körül, fáradhatatlanul. A törekény Valéry s a magas Keréjkjártó, e rövid életű, zseniális matematikus. A francia költőt csak a matematika nyugtázza le. Talán egy órán át sétálnak, élénk beszélgetésben. Mindenki nézi a különös párt.” (Passuth László: Gyilokjáró. Bp. 1973. 281-282. p.)

Keréjkjártó Béla a szegedi matematikai iskola egyik alapító tagja volt, 1925 és 1938 között a szegedi m. kir. Ferencz József

Tudományegyetem Geometriai és Ábrázoló Geometriai Tanszékét vezette. 1933/34-es tanévben a Matematikai és Természettudományi

Kar dékáni tisztségét töltötte be. Szent-Györgyi Albert elnöklése alatt működő szegedi Természettudományi Kutató Bizottság tagjaként tevékenykedett. A topológia világszerte elismert művelője volt, több alaptétel bizonyítása tőle származott. A francia nyelvet második anyanyelvének tekintette, ennél fogva szívesen fogadott el meghívásokat Franciaországba. 1929-ben több hónapot töltött a párizsi Sorbonne-on, ahol előadásorozatot tartott. Több francia tudományos társaság a tagjai közé választotta, az 1930-as évek elején felkérték az *Encyclopédie Française* „La topologie” fejezetének megírására. A szakmai kapcsolatain túl mély barátságot kötött a francia szellemi élet kiválóságaival, köztük Paul Valéryvel is. Rendkívül boldog volt amikor megtudta, hogy Valéryvel találkozhat és szeretett fővárosát bemutathatja idős barátjának.

Az elmúlt évek folyamán Keréjkjártó professor párizsi és genfi tartózkodása idején többször találkozott a francia akadémikussal, ahol mint a nemzetközi szellemi együttműködés magyar bizottságának a tagja gyakran megfordult. Budapesten Valéry felkérte Keréjkjártót az 1937-ben megrendezendő Descartes-kongresszuson való részvételre. A professor megtiszteltetésnek vette a meghívást, és az előadását: *La Méthode de Descartes et la géométrie moderne-t* a kongresszus díszelnökének, Paul Valérynek ajánlotta.

A kongresszus szünetében sokat beszélgettek, főleg geometriai kérdésekről, ugyanis Valéry közel húszéves önkéntes költői hallgatása során filozófiai, lélektani és matematikai tanulmányokat folytatott. Ebből adódóan Keréjkjártóval jól megértették egymást. Kapcsolatuk a párizsi találkozás után évekig megmaradt, továbbra is rendszeresen találkoztak a szellemi együttműködés tanácskozásain.

Az összejövétel idején nagy érdeklődést váltottak ki a rendezvényen kívüli előadások Paul Valéry a Zeneakadémián tartott előadását a szimbolizmusról, az új francia költészetéről. Vas István visszaemlékezése szerint a hallgatóság között ott volt József Attila és Radnóti Miklós is. (Kortárs, 1969. július 1048. p.) Thomas Mann a Belvárosi Színházban beszélt készülő új regényéről, az

Ifjú Józsefről, majd Freud és a jövő című előadásával kápráztatta el a közönséget.

A meghívott külföldi vendégek megragadták a lehetőséget, hogy itt tartózkodásuk alatt személyes kapcsolataikat is ápolják. Így került sor Bartók Béla és Thomas Mann találkozására. Erről Hatvany Lajos számolt be, aki saját házában látta vendégül a Mann házaspárt: „Bartók Bélát akarta megismerni. Persze tolmácsoltam kérését Bartóknak. A művész el is jött, és egy este játszott Mann-nak. Énnekem botfülem van a zenéhez, de Mann szemmel láthatólag nagyszerűen érezte magát. Azután egy alkalommal fogadta itt a Szép Szó című folyóirat munkatársait. Egy napot pedig együtt töltöttünk Hatvanban.” (Hatvany Lajos: Utak, sorsok, emberek. Bp. 1973. 512. p.)

Thomas Mann így számolt be testvérének a budapesti látogatásának élményeiről: „Legutóbbi utunk Bécsbe és Budapestre fölöttébb mulatságosan telt, nevezetesen a budapesti tartózkodás a »Coopération« üléseivel, a Freud-előadással és egy második felolvasással a Belvárosi Színházban és sok gála-operaelőadással és ünnepi évészettel. A magyar kormány szörnyen igyekezett, hogy civilizáltnak mutatkozzék, de a minisztermeghívásokat, amelyek befutottak, jöllehet Hatvanynál laktunk, nem fogadtuk el. A legszebb az volt, hogy a német követ felhívta a belügyminisztériumot, hogy a sajtó ne foglalkozzék velem olyan sokat. A Coopérationban ugyanis beszédet mondtam a harcos »humanizmusról« amivel aztán sokat foglalkoztak. Nem is törődött senki a figyelmeztetéssel. De hát nem valami tetszetős dolog: a német követ protestál az ellen, hogy a sajtó érdeklődik az egyedüli német iránt, aki részt vesz az európai értelmiségiek összejövetelén.” (Thomas Mann válogatott levelek. Bp. 1970. 377. p.)

A kongresszuson részt vevők közül számosan megtekintették az Operaházban a Júniusi Hetek keretében megrendezett Alarcosbál című előadást. A záróprogram keretében az Fórum moziban megnézték a Magyarországról szóló francia nyelvű Hungaria című propaganda filmet. A külföldi vendégek meglepéssel utaztak el a rendezvényről, Valéry is rendkívül jó benyomásokkal hagyta itt Budapestet. Balogh Józsefnak személyes hangú levelében a következőket írta: „...Szeretném önnek újra és újra hangsúlyozni mennyire el voltam ragadtatva mindazoktól az összejövetelektől, amelyekre meghívták, mennyire el voltam ragadtatva attól, milyen elterjedt anyanyelvem az önök társadalmában, és milyen tökéletesen beszélnek, mennyire csodálom Budapest kedves és kellemes atmoszféráját.” (Nagyvilág, 1976. 602. p.)

Az Entretien eseményeiről, programjairól és az ahhoz fűződő társadalmi megmozdulásokról a fővárosi sajtó pártállástól függetlenül szinte naponta beszámolt. Az újságokban megjelent tudósítások többsége elragadtatással írt a résztvevőkről és az összejövetelen elhangzottakról. De voltak negatív vélemények is. Az elmarasztaló írások egy része a rendezőbizottság munkáját, a meghívottak kiválasztását, másrésze az elhangzott előadásokat bírálta. Az ellenzéki sajtóban megfogalmazódott, hogy a tudatosan készült szoros programmal elzárta a magyar szellemi élet kiválóságait a külföldi vendégektől. A Nyugat két olvasói véleményt tett közzé, amelyben a magyar írók és költők részvételét hiányolta: „Nem volna magyar író, akinak a humanizmusról mondanivalója van? Ezt nem hiszem. Sőt tudom az ellenkezőjét... Azt hallottam, hogy az előadások rendezősége – nem tudom, kikből állt és micsoda intézményt képviseltek – egyszerűen mellőzte az írókat. Nem vonták be körükbe írókat, nem szölitették fel előadás tartására senkit az írók közül. Úgy látszik nem tudják, hogy az írók között is vannak gondolkodó emberek, akiknek van némi fogalmuk a humanizmusról.” (Nyugat, 1936. 7. sz. 73. p.) Az Újságban (1936. június 14.) Nagy Endre szerint a tanácskozás a magyar kormány kérésére politikamentes, protokolláris esemény volt, ahol a kor igazán égető társadalmi és politikai kérdéseiről nem esett szó: „a legmagasabb szintű általánosságok forogtak szőnyegen.” Ignouta Szisszenetek címmel még élesebb véleményt fogalmazott meg: „A szellemi együttműködést a szellem embereit ma nem meghívásítják,

hanen magukhoz ragadják – a szellemet nem eltiltják a misétől, hanem, a nemzetközi udvariasság hálóiával, belecsalják s belekényszerítik a maguk fekete miséibe. A szellemi együttműködés ma elárulása a szellemnek s működésének, s a szellemi élte, ahol még megvan és szabad, csak azt teheti a szellemért, hogy távol marad az együttműködéstől, valamíg ezzel a szellemellenességek még a szellemiség legalizációját is megadja.” (Magyar Hírlap, 1936. június 14.) A legelmarasztalóbb véleményt Kassák Lajos folyóiratában Havas Endre fogalmazta meg: „A kongresszus tagjai azonban lemondtak feladatuk teljesítéséről. A termékeny vita lehetősége már akkor megszűnt, amikor a kongresszus résztvevőit megválogatták. Az európai szellem jó néhány kiváló reprezentánsát hiába kerestük a gyülekezetben. Nem jöhettek el olyan írók, gondolkodók és tudósok, akik múltjukkal és jelenükkel valóban szabad és humanus szellem szószólói. És ha meg is értenék azt a semmiesetre sem megbocsájtatható tény, hogy politikai állásfoglalásuk miatt Romain Rolland, André Gide és társaik nem ülhetnek a kongresszus tagjai között, – mindenképpen magyarázatással szemben nem találhatunk mentséget arra, hogy ezeknek a személyeknek döntő jelentőségét, szellemi és társadalmi kiválóságát a jelenlévők közül senki sem említette, nem értékelte... Amíg a kongresszus ülésezik, azalatt maga a szellem, amely ma üldözött és megtagadott, a robbanó bombáktól és a diplomáciai zöld asztalok mellett újabb és újabb sebeket kap... A kongresszus a szellem iránt eltelt nemes áhítattal ülésezett, de magáért a megpróbáltatott emberi szellemért semmit sem tudott tenni és nem is tett semmit.” (Munka, 1936. június 1537. p.)

A kongresszus témaköréhez kapcsolódva az Apollo, a „humanista szemléletű ifjú szellemi nemzedék” folyóiratának 1936. és 1937. évi számai több tanulmányt közöltek. Nagyszerű írások születtek a humanizmus értelmezéséről, Erasmus munkásságáról, a kisebbségi jogok tiszteletben tartásáról és az éledő nacionalizmus veszélyességéről. A folyóirat hasábjain olyan kiváló szerzők is kifejtették véleményüket, akik nem vettek részt az Entretienben. (Halász Gábor, Thienemann Tivadar) Babits Mihály is a folyóirat hasábjain fejtette ki gondolatait „a humanisztikus szellem feladatáról a mai lélek formálásában” témában. A tanulmányok mellett a folyóiratban helyet kapott az összejövetel értékeléséről szóló Márai Sándor írás és egy részletes beszámoló Passuth László tollából az esztergomi kirándulásról. Az Apollo közölte Thomas Mann: *Európa és a humanizmus* című előadását, amelyet a kongresszuson mondott el.

A Pester Lloyd, Morgenblatt, 1936. június 11-i számában Kecskeméti György a Szellemi együttműködés és a nemzeti kisebbségek című írásával a következőképpen kapcsolódott az Entretien értékeléséhez: „Az erkölcsi és intellektuális vezetésre oly igen szomjazó mai Európa vezető szellemeinek egy csoportja a magyar fővárosban ülésezik most, hogy tovább dolgozzon egy békés, szellemileg és erkölcsileg megalapozott nemzetközi közösség kiépítésén... S ha vezető szellemi alkotók egy csoportja azért ül össze, hogy a nyilvánosság előtt vizsgálja meg a népek közötti kulturális együttműködés eszközeit és módjait, akkor le kell szögeznünk kételkedésünket, amelyet a szellem gyenge hangja és az erőszak acélos lármája közti ellentmondás kelt fel. Mivel az az alapvető kérdés, hogy végül a szellem vagy az erőszak fogja-e meghatározni a történelem útjait, jelen pillanatban nyitott történelmi alternatíva, be kell érünk annyival, hogy kiragadjuk azokat a egyes területeket, ahol az egyes ember és egy-egy nép számára megadatott annak lehetősége, hogy a jó, az építő irányba hassanak.

Kétségtelen, hogy a szellemi együttműködés ezekhez a területekhez tartozik, s lehetőségeit nem szabad alábecsülnünk még akkor sem, ha eszközeink gyengék. És Európa kevés területén van az idegen népek közötti szellemi együttműködésnek olyan messze ható jelentősége, mint épp a Duna-medencében, ahol különféle nyelvű népek élnek egymás mellett és már egy évezred óta dolgoznak együtt történelmi és szellemi célok megvalósításán.”

A Nouvelle Revue de Hongrie is részletesen beszámolt a ta-

Ugo Ojetti és Thomas Mann a nyitó ünnepségen

Paul Valéry és Kerékjártó Béla

lálkozósról, több tanulmány értékelte az összejövétel jelentőségét. A Napkelet című folyóirat ugyancsak több írással emlékezett meg az eseménysorozatról.

A Szép Szó közölte Thomas Mann Freud és a jövő (1936. július 217-232. p.) és Karel Čapek Humanizmus című előadását József Attila fordításában. (1936. július 233-235. p.)

A június eleji napokról a külföldi sajtóvisszhang sem maradt el, a Journal de Genève Magyarországot a klasszikus műveltség mentsvárának nevezte, amelynek törvényei, ezeréves alkotmánya és klasszikus műveltségű alkotói a humanista kultúrát terjesztő népek nagy családjába tartoznak. A Prágai Magyar Hírlap „Humanisták Budapesten” címmel számolt be a kongresszusról, amelyben Thomas Mann felszólalását méltatta.

Sajnálatos módon szegedi napilapok (Délmagyarország, Szegedi Új Nemzedék, Szegedi Napló) nem írtak erről a nagy nemzetközi visszhangot is kiváltó eseményről.

Az Entretien záróünnepségen részt vett József főherceg a Magyar Tudományos Akadémia elnöke. Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter a kormány nevében megköszönte a rendezőknek, hogy az értekezlet színhelyéül Magyarországot választották. Beszédében mély egyetértését fejezte ki a kongresszus célját illetően, a keresztény műveltség szellemi gyökereinek ápolásáért, kihangsúlyozta, hogy Magyarország ezer esztendeje ennek a kultúrkörnek a része.

A résztvevők ha kegyeltek is a napi politikai kérdések megvitatását, az előadások során sokat vitatkoztak, természetesen nem mindenben értettek egyet, de abban egységesek voltak, hogy az emberiség eszménye a független, eszményi célokat követő, egyéni ember érdekérvényesítése. Így az értekezletet az individualizmus apológiájává tették.

A találkozó céljáról és jelentőségéről egy kortárs író és egy kongresszusi résztvevő egyetemi tanár a következőképpen fogalmazta meg véleményét:

Márai Sándor az Apollo című folyóirat 1936. 5. sz. 190. oldalán mérsékelt lelkesedéssel írt a találkozó jelentőségéről és hitet tett az új humanizmus mellett: „Valéry búcsúszavait hallgatva, a záróülés hallgatói közül bizonyosan sokan eltűnődtek: mindez

nagyon szép volt, feltűnően elokvens volt, de mi célja az egésznek?... A világ megy tovább félelmetes és sötét útjain, s a költők, írók és tudósok hasztalan olvassák az emberiség fejére a gyanús szándékokat: a valóság, a „gyakorlat” megcsúfolja a humanizmus eszményeit.... Amíg a humanizmus prófétái Budapesten tanácskoztak, nem állt meg a munka a világ fegyvergyárait, nem szűnt meg az alkudozás a diplomácia börzsein és nem maradt abba a spekuláció a politika titkos cabinet noirjaiban. Az író, gondolkodó tehetetlen a valósággal szemben; a humanizmus szenteltvíze nyomtalanul leperog a pogány koponyákról, a világ egy új barbárság diadalmenetére készül. A humanisták szándéka kegyes és jámbor szándék, az értekezlet emelkedett szellemű papolás – gondolja a szorongatott kortárs. A beszédek szándéka elillan a levegőben, belevész a mustárgáz fojtató gőzébe. A valóság süket és diadalmas; hiába beszélünk neki latinul és görögül.... Mi volt hát ez a kongresszus? Végszó, egy humanista szemlélet, egy kultúra végszava, vagy előszó egy új „harcos” humanizmushoz, mint Thomas Mann követelte? Két világ él egymás mellett: melyik a diadalmas?

Az emberi szolidaritás szelleme él, a műveltség és az értelem felelőssége sugárzik e sötét időben is. Ennyi az értelme e kongresszusnak. Az értekezlet végszava elhangzott; s nem hisszük, hogy e szavakkal lezárult a humanizmus utolsó korszaka. A mi dolgunk, írók és gondolkodók dolga, hogy megszövegezzük egy új, bonyolult „harcos”, felelősséggel és szolidaritással teljes humanista mozgalom előszavát.”

Zolnai Béla a következőképpen értékelte az összejövétel célját: „A »beszélgetés« célja nem lehetett más, mint maga a beszélgetés... Ezért is diplomáciai sikernek kell elkönyvelnünk, hogy »Szümpozion« Budapesten folyt le és a magyar főváros keretül szolgálhatott egy olyan nemzetközi összejövételnek, amelyben a mai Európa leghivatottabb szellemi képviselői tartottak konziliomot a lelki harmóniájából kifordult világ fölött.” (Budapesti Szemle, 1936. szeptember. 361. p.)

Klukovitsné Paróczy Katalin

A „szögedi gróf” legendája

Történetek Ráday Gedeonról

Két híres szegedi gróftól őriz emlékezetében a város népe. Az egyik *Tisza Lajos*, aki az 1879-es „nagy árvíz” idején lehajtott fejjel és könnyes szemmel nézte a pusztulást, majd rögtön vállalta Szeged újjáépítésének gondját, mint királyi biztos. Sikerét bizonyítja a város egyedülállóan racionális szerkezete és csodálatos hangulata. Szeged hálából díszpolgárává tette és 1904-ben szobrot emelt neki. Számomra a szobor körüli bújóska gyermekkorom felhőtlen örömét idézi és ma is érzem a Tisza Lajos körüti madáreresznyeifák őszi termésének édeskés ízét a számban. Ezt a gróftól szerette a nép, és a város sajátjának tartotta.

A másik gróftól tisztelték, de nem nagyon szerették, az pedig *Ráday Gedeon* (született Pesten 1829. július 16-án, meghalt Budapesten 1901. november 30-án.) volt. A Rádayak, sorrendben az ötödik Gedeon nevű leszármazottja Pest vármegyében kezdte pályafutását, majd Szemere Bertalan minisztériumában lett fogalmazó, 1849-ben pedig Mészáros Lázár hadügyminiszter szárnysegédjeként harcolt. A kiegyezés után megették a Délvidék királyi biztosává, azzal a feladattal, hogy a közbiztonságot nagyban veszélyeztető garázda szegénylegényektől szabadítsa meg Szeged vidékét. Ettől kezdve a „puszták grófja” az alföldi betyárok fanatikus üldözőjévé vált. A hidegzemű, vaskezü és dráköi módszerekkel dolgozó „főpandúr” közel 554 bűntényt derített ki, és 813 zsványt juttatott bírái elé. A királybíró gróf működési központja a bugaci homok volt, itt fogta el Róza Sándort és itt tette ártalmatlanná Zöld Jóskát, a lengyel szabadsághósból útonállóvá vedlett bandavezért. Ráday gróf az egész grandiózus alföldi bünszövetkezetet földérintette és kiírtatta. Nem csoda, hogy tucatnyi legenda keringett a bűnüldöző grófról, de alakja felbukkant a Jászságban, a Kis- és Nagykunságon, vagy a palóc dombok alján is. Mindenütt, ahol pusztai népek élnek, ott kedvelik a betyárromantikát, és az esti pástortüzeknél felvillan a kistermetű, de nagy erejű Ráday alakja, akinek egy idő után a megszépítő messzeség elhomályosította kegyetlen, vérfolts meg bitófa-árványos arcát és az újkori mondákban a közbiztonság órévé vált, aki ravaszágával a törvényt képviseli, vagyis az igazság harcosa. Így fordulhatott elő, hogy az Alföld mélyén, szerte a határban mesélték a „szögedi gróf” történetét különböző formációkban.

Az egyik leghíresebb történet Ráday Gedeon grófról az, amikor Bócsapusztán saját kezűleg elfogta Nyúl Lacit, a környék betyárkapitányát. Az „ordinárius” főbetyárokat régen csak becézett keresztnevükön szólították, amint napjainkban a filmsztárokat, pedig csupán monogramjukon emlegetjük. Nyúl Laci a bocsai határt uralta, mint valami maffiás „keresztapa”, Bócsapuszta pedig ott terült el, ahol a vadkerti meg a majsai mezőség összelelkezett a bugaci homokkal. Az idevalósi subaszágú, pástorkodó atyafiak csillagokat világító holdfényes esteiken kellemes borzongással – a horror filmek elődjeként – adták tovább a pusztai pitavál (bűnesetek gyűjteménye) válogatott rémtörténeteit. Gál István a kis-bocsai számadó juhász így mesélte el valamikor a huszadik század elején a „szögedi gróf” történetét:

„- Elsőben csak a híre járt el, hogy kemény ember ült föl Szögedében a pandúrok nyakára. De Nyúl Laci csak nagyot nevetett rája.

- Valameddig pusztá lösz a pusztá, legénykódhat Szögedön akárki fija, nem félök én tulle...

Azután mögest jött az újabb hír, hogy az Ördögütóban a Panka jány ágát más legény hidalja. Mondják, hogy a gróf embőre lönnö.

- A Nyúl Laci erre másodsor is csak nevetött. De ezért odafütyintötte a Szellő lovát.

- Emögünk, édes lovam, mögnézzük, kiféle egy fajzat, aki az és rözszámát mög meri búbolni.

- Föülött a Szellő hátára, oszt mögindultak. Az orgoványi víz mellett letért a Páli alá, majd a Kerek-Nyír mélyén köröszött vetött a Kuczorogfa előtt, amékre Kuczorog Józsi komáját fölakasztatta a pusztabíró. Amikor pedig a nap már igen háztűznézősen süttött, mög is érközött az Ördögütóba.

- Hogy bétoppant az ivóba, láti ám, hogy a Panka jány ijedten fordul le egy embő örübül.

- A Nyúl Laci mögdühödvö a rézfokosát belévégtá a mestörgerendába és nagyot kurjantott:

- Ha legény kend, húzza ki!

- No fene - szólalt mög a másik, oszt fölállott.

- Néköm szólt kend?

- Hásze nem is ennek a napraforgó, farátriszáló jányvirágnak. De - tötte hozzá, végigpillantva az előtte állón -, mert hogy kend ollan hitvány egy embőr, hát hozzon segítséget elsőbb.

A másik csakugyan afféle szélfunni se valónak látszott, de azért odaballagott a mestörgerenda alá és nézőgetni kezdé a fokost.

- Hát kihúzzam? - kérődzte csendes szóval.

- Ha legény kend, csak próbálja!

- Legénynek nem vagyok épp legény. Merthogy több vagyok én annál - és itt még csendesebb lett a hangja - embőr vagyok én már fiam, mégpedig a javából. És ha te mög az a híros Nyúl Laci vagy, én is vagyok olyan híros. Mert engöm mög Ráday grófnak hívnak...

Mögfogta a gróf a fokos nyelit és élősen pattant föl a hangja:

- Mondjad edős egy fijam, hásze csakugyan kihúzzam-é ezt a fokost?

Nyúl Laciban elállt az ütő. De mindjárt eszibe vötte, hogy ez a káven nött, esökött gróf törtö tömlöche a nagy, erős embőr, a híros Róza Sándor erejét. Hej, kicsoda hile kerekedne, ha ü mög a geróft terítene ki a füstös Ökörítatóban. Most nevetött ám igazán csak nagyot, hármadszorra.

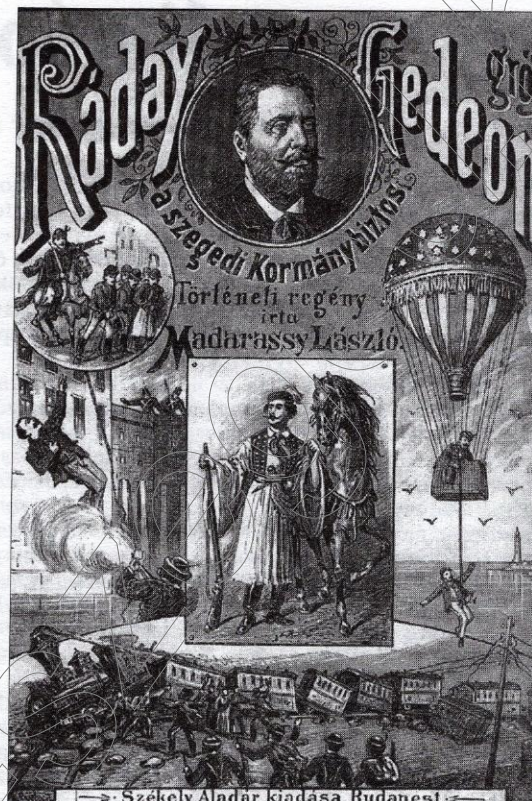
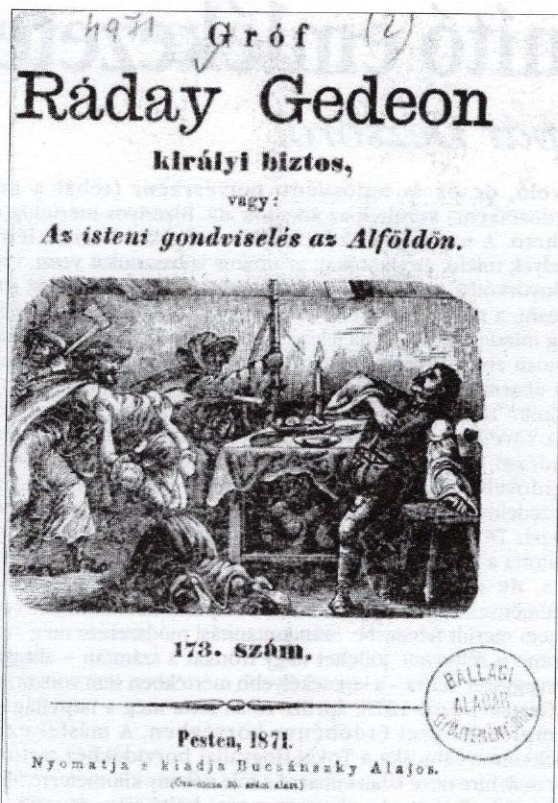
- Hej, de nem is nevetött többé! Mert a gróf elkapta a derekát, de úgy, hogy csak kékült-zöldült a szoritásban. Igaz, a Ráday is kapott egyet a fejire, de akkorra már Nyúl Laci alig pihögött. Mikor pedig összenyaklott, a gróf mögkötözte jó szoroson, rátötte a lova hátára és mög se állott véle a szögedi tömlöc belsejéig...

- Nos, ilyen járta mög a Nyúl Laci a gróffal."

- Eddig szólt a romantikus betyár-legenda Gál Pista bácsi szájából, de most jön a meglepetés: Ráday Gedeon az annalesok szerint ugyan csupán 1829-ben látta meg a napvilágot, de a róla keringő fenti történet évszázadokkal előbb eleven életet élt már a régi korok emberei körében. Hogyan lehetséges ez? úgy valahogy, hogy a magyar népmesék egyik gyakori témája a híres pandúrvezér és a nem kevésbé nevezetes rabló-betyár váltakozó sikerű örökös harca. Ennek - talán legértékesebb - példája a kecskeméti levéltárban őrzött kézíratos népmesemaradvány, amelyet 1636-ban(!) vetett papírra egy névtelen halasi tanító. A címe: „A három pusztabéli bótjai juhászoknak egymásközi beszélgetésökröl való história.” úgy tűnik, hogy a bocsai homoktenger jó talaja volt már századokkal előbb is a betyárpalántáknak, akikből azután terebélyes haramiavezérek lettek. Mert hogy az ódon történet teljes egészében arról szól, amit a „szögedi grófról” elmondott az öreg számadó. Természetesen a főhős neve ott nem Ráday, hanem úgy hívták, hogy Erdődy János, és lovashadnagy volt, de a többi stimmel. A három évszázaddal ezelőtti puszták betyárja éppúgy mestergerendába vágta a fokosát, meg őt is a pusztai „jányvirág” elszertetése csalta lépre. És - mint sajátos népmesei motívum - a régi korok martalóca is háromszor nevetett fel és soha többé...

- Nyilvánvaló, hogy itt egy ősi mondáról, úgynevezett *vándormotívumról* van szó, amit már száz évek óta adtak szájrul szájra az Alföldön és a halasi tanító csak lejegyezte kusza betűivel a pusztai emberek ajkán élő haramia-történetet. A néprajz óriási szerencséjére fennmaradt ez a nyolcleveles iromány - melynek hitelességét nagyszerű irodalomtörténészünk, Szilárdy Áron állapította meg - és bizonyítja a magyar nép mesemegörző szívósságát. A „pusztabéli bótjaiak” által mesélt történet úgy tűnik, hogy *népmeséink legrégebbi írott emléke!* Az pedig, hogy a Ráday grófról terjedő XIX. századi mondák mesekoszorújába belefonta az alföldi nép a „megszólalásig” hasonló régi történetet, az teljességgel érthető és természetes. Így lett a „szögedi grófból” legenda és így gazdagodott népmesei forrásunk egy újabb adalékkal.

Ráday Gedeont tulajdonképpen Róza Sándor miatt nevezték ki a Délvidék királyi biztosává. Amíg a betyárromantika főhőse csak magánzemélyeket (főleg gazdagokat) fosztogatott, addig viszonylag

békén hagyta a vármegye a szerbek ellen 1848-ban derekasan harcoló Rózsa Sándort. De amikor a rablóvezér a frissen alakult Monarchia pénztárcájában is kotorászni kezdett, akkor vérértékű tűztek ki „furfangos” fejére. Történt ugyanis, hogy 1868 nyárutóján Rózsa Sándor megtámadta a Fiumébe zakatoló vonatot úgy, hogy felszedte a síneket, és a vagonok utasait megszabadította értékeiktől. Ekkoriban Szeged közlekedési gócpont lett: hét irányban volt vasúti összeköttetése a szabad királyi városnak. A legfontosabb vonal ezek közül a fiumei, amely emporiális és gazdasági jelentőséggel rendelkezett. Gyerekkoromban a tanyai parasztok áhítatos nosztalgiaiával emlegették a Fiumébe járó régi vonatokat, amikor Trianon után csak a rozsdás sínek maradtak meg és a rothadó talpfák között derékig ért a gaz. Emlékszem, amikor a városzéli téglagyári tavakra menet ezeken a kihalt síneken egyensúlyozva versenyeztünk, oda-oda szóltak az öreg pecázók: „Hé gyere! Tudod-e, hogy azokon a sínökön valamiké Fiumébe mőntek a masinák?!” Persze nem tudtam, de sokáig azt sem, hogy mi lehet az a Fiume... Nos, ezt a fontos vaspályát nem hagyhatta a haramiak mártalékává válni a „T. ministerium”, ezért a legszigorúbb intézkedéseket fogatosította.

Ráday gróf ekkor Pesten a belügyminisztérium tanácsosaként élte egyhangú csinovnyik életét és váratlanul érte a „cs. és kir. perzekutorrá” való kinevezése. Rövidesen azonban beletanult – és egy Laucsik Máté nevű vizsgáló-bíróval karöltve, akik Jókai A lélekidomár (1890) című regényében örökítette meg –, százával küldte tömlőcbé az alföldi útonállókat, köztük Rózsa Sándort is, aki ekkor utoljára kapott „életfogytigot”, majd hat év múlva, 1878-ban meghalt a szamosújvári fegyházban. Rózsa Sándort Somogyi József csendbiztos csellel csalta be „esőfedélbe”, a várban, csendbiztosi állást ígérve neki... Rádayt ettől kezdve az isteni gondviselés képviselőjeként emlegették az alföldi rónákon, no mög Szegedében. Ezt a történetet egy ismeretlen fuzfapoéta – a ponyvaregényeket helyettesítő népies kiadványok sorozatában – így verselte meg:

„A nemes gróf soha meg nem állott,
Folytatta szigorún, míhez hozzá fogott,
S rájött a szövetség titkos szálaira,
Egyet megragadva ment csomóról csomóra.
Műveletéről a lapok hallgatának,
De Szeged rabjai igen szaporodának.
S mikor már félezer számon felül vala,
Ezen jómadarak rémületes hada;
Megszúnt minden rablás, a vagyon és élet
Nemcsak az Alföldön, mindenütt biztos lett.

Csak most csodálkozott a világ igazán,
Kiknek nevét látja a rabok listáján.
Ott állt Rózsa Sándor neve, ki gondolá
Hogy ha a világot eddig ámíthatá
Most is sikerülni fog furfang eszének,
De Szegeden neki ám mást beszélének.
Börtönében őt egy úr meglátogatta
És jóakarólag meg is szólította,
Mondván: „ugyan Sándor újra miért lettél
Rabló, midőn immár megkegyelmeztettél!”
Lesüté a fejét a furfangos ember
Mert szemébe nézni most senkinek sem mer,
S így felelt: „hisz ha a vasúti síneket
Fel nem szedem, el nem foghatnak engemet,
Mert a kormány nem küldi ki gróf Rádayt,
Más pedig ki nem irtja Alföld betyárjait.”
Így felelt, s ez egyben mostan igaza van,
Ráday érdeme ebben határtalan;
Mert csupán erélye és kitartóssága,
Ügyessége, esze, s hősi bátorsága
Volt képes ily munkát vele végeztetni
S a mételetől egész hazánk megmenthetni,
És Szegednek felső-tanyai gazdáii
Hálairatát nem késünk aláírni
A kik nyolczvanegyen neki megköszönik,
Hogy visszaszerezte nyugalmas éveik.
S mi is ezer áldást kívánunk fejére
A kinek erélyes intézkedésére
A bűnösök méltón büntetve meglesznek
S vagyonbiztonságnak annyin örvendeznek.
Ő a gondviselés vala az Alföldön,
Legyen áldott érte egész magyar földön!”

Takács Ferenc

Egy szegedi néptanító emlékezete

Portrészlet Gáspár Dezsőről

A szűkebb szakma művelőin kívül kevesen tudják, hogy Neumann Jánost, a számítógép megalkotóját, élete vége felé erősen foglalkoztatta az élővilág teremtményeinek egy megszokott és mégis titokzatos közös tulajdonsága. Az élő szervezetek – növényektől az emberig – és közösségeik – hangyabolytól az emberi társadalmakig – újraalkotják, szokásos idegen szóval *reprodukálják* önmagukat, egyrészt napról-napra, másrészt nemzedékről nemzedékre. Különösen az önreprodukció utóbbi módjának, az utódok létrehozásának alapját képező folyamatok logikai és matematikai elemzése érdekeltte Neumann Jánost a 20. század derekán. Ekkor már ismeretes volt Norbert Wiener tudományt forradalmasító gondolata, amely szerint az élőlények, az emberi szerveződések és a gépek célirányos működését ugyanazokra a – végső soron matematikailag megfogalmazható – elvекre lehet visszavezetni. Wiener gondolatából kiindulva Neumann egy önmagát reprodukálni képes gép megalkotását tűzte ki távoli cél gyanánt. Erről a témáról írt, egész kötetet kitevő jegyzetei csak halála után jelentek meg. Alapvető megállapításait azonban még 1948-ban elmondta egy híres előadásában. Ezek lényege egyszerűen (és egyszerűsítve) a következőkben foglalható össze.

Ha valamely rendszer képes önmagát reprodukálni, akkor szükségszerűen tartalmaznia kell négy komponenst: egy realizáló alrendszert (amely adott leírásokat meg tud valósítani), az egész rendszer leírását (röviden kódját), egy a kódot megőrizni, lemásolni és továbbadni képes kódátadó alrendszert, végül pedig egy az önreprodukció folyamatát vezérlő alrendszert. Ilyen alrendszerek birtokában a rendszer alkalmas arra, hogy önmagát újraalkossa. Neumann János rámutatott, hogy élő szervezetekben a kódok éppen a gének (azt, hogy ezek anyagi hordozói a dezoxiribonukleinsavak, csak öt évvel később fedezték fel). Arról előadásában nem beszélt, hogy az emberi társadalmakban, amelyek ugyancsak önreprodukáló rendszerek, mely rétegek és mely intézmények képviselik az említett négy komponenst. Ezt sem nehéz azonban végiggondolnunk. A vezérlő alrendszert a hatalmi ágak intézményei és tisztviselői alkotják, köztársasági elnöktől a községi önkormányzati előadókig. A realizáló alrendszer a társadalmat alkotó emberekre és anyagi környezetükre vonatkozó leírásokat valósítja meg; ezézt intézményei például az egészségügy meg a gazdaság, szereplői az orvosok és ápoló(n)ók, a mérnökök, a munkások és még sokan mások. Az egész működő társadalom kódja (leírása) a tudomány és a művészet, a törvénykönyvektől a családregényekig; a kód hordozói pedig a tudósok és mindazok, akik hiteles képet nyújtanak az ország vagy a világ valamely részletéről. Végül – de nem utolsósorban – a kódátadó alrendszer az oktatás, az óvodától az egyetemekig, s ennek működtetői a nevelők, a tanítók és tanárok.

Neumann János briliáns elmélete a tudomány fényszórójával világít meg egy tényt, amelyet természetes józan ésszel mindnyájan tudunk; azt tudniillik, hogy a tanító épp olyan fontos polgára az országnak, mint az orvos, a mérnök, vagy a művész. Irni-olvasni első tanítónktól tanulunk, s az egyszeregybe is ő vezet be bennünket. Nem egy jeles írónk ugyancsak megpróbálta a tanítói pályát. Közülük Gárdonyi Géza tette tartalmas közhelyé a hasonlatot: a tanító lámpás, önmagát égeti, miközben másoknak világít. Mégis, a tanítói pályának nem erős a megbecsülése. És itt nem csupán az anyagi megbecsülésről van szó. Azt már az ókorban is tudták, hogy „kincseket ad Galenus (az orvostudomány), tisztességet Justinianus (a jogászat), csak Arisztotelész kénytelen gyalog járni”, pedig a görög bölcs a világhódító Nagy Sándor mellett volt házitanító. Neumann János gondolatainak ismeretében nehézség nélkül kitalálhatjuk, hogy a négy egyaránt nélkülözhetetlen részből összeálló társadalom melyik fertályában születnek az elhatározások az anyagiak elosztásáról – maradjunk annyiban, hogy nem a kódátadó alrendszerben. Az is bizonyos továbbá, hogy a legkiemelkedőbb pedagógusi tevékenységgel sem lehet bekerülni a Nemzeti Pantheonba. A Dóm téri szobrokká vált nagy hazánkfiai közül talán ha Apáczai Csere János és Kodály Zoltán volt vérbeli

nevelő, de ők is tudósként, művészként (tehát a kód hordozóiként) kerültek az árkádok alá. Bizonyos mértékig ez érthető. A nagy alkotók befejezett műveket hoznak létre, amelyek túlélnek az alkotókat; az utókor is hasznukat veszi, vagy gyönyörködik bennük. A tanító életműve ezer-ezerötszáz irni-olvasni, a négy alpműveletet elvégezni tudó gyerek. Belőlük még minden lehet, de ha jeles emberré válna megkérdézik őket, honnan eredt elhivatottságuk, ritkán jut eszükbe első tanítójuk. Ám akármilyen igazságtalan is a világ, az nyilvánvaló, hogy tanítók – tanítónők és tanító férfiak – nélkül nincs értelmes élet.

A következő sorokban egy szegedi tanító emlékéit kívánjuk felidézni, ilyen módon tisztelegve kortársai előtt is, akik a legidősebb helyi körosztályt a két világháború közti évtizedekben a betűvetés meg a számolás elemeibe bevezették. Gáspár Dezső tanító úr abban az időben negyedszázadon át tanította a városunkban nevelkedő nebulókat minden szepre és jóra, de azok között is a legnagyobb lelkesedéssel és eremdményességgel a számokra és az alpműveletekre. Neve ezért is nem merült feledésbe. Számantanítási módszerére még Móra Ferenc is felfigyelt, jóllehet nagy írónak a számtan – ahogyan nem egyszer leírta – a legcsekélyebb mértékben sem vonzotta.

Gáspár Dezső 1878. április 16-án látta meg a napvilágot a Zemplén megyei Erdőbénye községben. A másfél ezres lélekszámú fálucska a Tokaj-Hegyaljai borvidékhez tartozik. Borának híre-neve talán elmarad a tőle néhány kilométerre fekvő Tölcsváé mögött, de, ahogyan a régi költő írta, „iz, szín, tűz vagyon a borban, ha hegyaljai termés”, ahogyan majd Látni fogjuk, hogy ez a szín és ez a tűz Gáspár Dezső pályája során is felfénylött. Már apja, Gáspár János is a tanítói hivatást gyakorolta. Nevé mellett a mónosbéli parókia anyakönyvből készült kivonat „Foglalkozása” rubrikájában meglepő módon *számtan tanító* állt, amit furcsállottunk ugyan, de arra gondoltunk, hogy Dezső a számtantanítás iránti elhivatottságot apjától tanulhatta vagy örökölhette. Csakhogy előkerült egy másik kivonat ugyanarról a bejegyzésről, amelyen a megfelelő helyen *kántor tanító* olvasható, s ez azt valószínűsíti, hogy a mónosbéli tisztelendő keze írásának ksilabizálása a kivonatok készítői számára elég sok gonddal járhatott. Az azonban semmiképpen nem meglepő, hogy a katolikus tanító fia a viszonylag közeli egri érseki tanítóképzőben 1897-ben maga is tanítói oklevelet szerzett. Néhány hónapig kisegítő kántortanítóként alkalmazták a Jászberény melletti Pusztamonostoron, majd Mónosbélien. De még abban az évben búcsút mondott hegyes-dombos pátriájának, s meg sem állt Csongrád megyéig, ahol élete hátralevő több mint hét évtizedét leélté.

Szeged szabad királyi város iskolaszéke 1897 decemberében nevezte ki tanítónak a csorvai régi (1855-től működő) iskolába, ahonnan a tanév végeztével a belsődomaszéki iskolához helyezte át. Az utóbbi 1854-ben nyílt meg, s mind a kettő a szegedi tanyai iskolák hálózatához tartozott. Ezek községi iskolák voltak 1907-ig, amikor is állami kezelésbe kerültek. Rájuk vonatkozó ismereteket mostanáig csak Kutasi (Brunner) Ödön „A szegedi tanyai iskolák története (1840–1927)” című kézirat munkájából szerezhetett az érdeklődő. Az idén azonban nyomtatásban megjelent Berta Tibor „A szegedi községi tanyai iskolák adattára” című könyve, amely több mint 200 tanítóval és 56 iskolával kapcsolatos adatokat és eseményeket ismertet, érzékletesen bemutatva, hogyan éltek tanítók és iskolások a város környéki tanyavilágban. Történetünk hőisére vonatkozó adataink közül néhányat e műveknek köszönhetünk.

Gáspár Dezső hat évet szolgált Domaszéken, s eközben alapított családot. Felesége s hét gyermekük anyja Pataki Erzsébet Henriette lett, hevesvezekényi kisbirtokos leánya. A Heves megyei Tarnaszentmiklós község anyakönyvvezetője által készített házassági anyakönyvi bejegyzésben – aláírásuk helyett – a következő szöveg áll: „A házassalek vallási meggyőződésből alá nem írták”. Feltehetően az anyaszentegyház nehezményezte az 1894-ben nagy országgyűlési esetpaték után bevezetett kötelező polgári esküvő intézményét, s öntudatos – vagy indoktrinált – hívei ilyen módon is tiltakoztak ellene. A

A Gáspár-hazaspár

szociológia klasszikusa, David Riesman szerint minden ember lényegében a következő három típus valamelyikéhez tartozik: kívülről irányított, belülről irányított és hagyomány által irányított. Száz év távlatából nehéz megítélni, hogy a gesztusa alapján Gáspár Dezső melyik típushoz sorolható, de későbbi pályája alapján bizvást gondolhatjuk őt belülről irányított embernek, olyanak, aki elmondhatta egy másik költővel: „Az én vezérem belsőmből vezérel.”

1904-ben került át az alsóközponti régi iskolához, amely nevével ellentétben akkor mindössze tíz éves volt. (Az ottani „új” iskola négy évvel később épült meg.) Az egy tantermes iskolának 400 négyzetméteres udvara és ugyanakkora tanítói kertje, valamint gazdasági gyakorlóterülete volt. Ez utóbbi a gyakorlatban a tanító szülőjét jelentette. A téglalapra vályogból épített, cseréptetős iskolaépületben a tanító két szoba, könyvtár, kamrás lakásban lakhatott, amelyet mosókonyha és istálló egészített ki. Évi fizetése az akkori századfordulón 700 forintra rúgott. Munkájáról a Péter László szerkesztette „Röszke népe és története” című monográfiában ezt olvashatjuk: „A néptanító kulcsfontosságú ember volt a tanyán, afféle szellemi mindenese... A néptanító mindenkié; elsősorban a gyermekeké és a szülőké az iskolában, de ugyanúgy a városé és az államé is... A közmunkák szervezésétől a népszámlálásokon, a kormánypárti képviselőjelöltek melletti korteskedéseken át a néphagyományok gyűjtéséig mindent a tanítókra bízta.” Az egyetlen osztályterembe az első és második osztály délelőtt, a harmadik és negyedik délután járt. A mindennapi tanulók száma 1907-ben 184 volt. Gáspár Dezső ebben az időben többek között az állami anyakönyvvezetői feladatokat is elvégezte Alsótanyán – naponta 1 és 3 óra között. Ő vezette az alsótanyai körzetben, melyhez további öt tanító tartozott, a „patronázs-mozgalmat”, amellyel a deviáns magatartást próbálták a gyerekek körében megelőzni vagy megszüntetni. Húszas évei végére tekintélyes fiatal tanítótá vált, egyben három élő gyermek apjává is. Az elsőszülött Dezső Lászlót nyolc hónapos korában elragadta az akkori idők rettegett fertőző betegsége, a diftéria, régi magyar nevén torokgyík. (Baktériumát már ismerték ekkor, de a határos megelőzést csak 1913-ra dolgozta ki Emil von Behring, a legelső orvosi Nobel-díjas.) A következő hat gyermek azonban fennevelkedett a Gáspár-családban. Közülük négy még az alsótanyai szolgálat időszakában született: 1903-ban Antal, 1906-ban Rózsa, 1908-ban Dezső és 1910-ben Kázmér. A három utóbbi követte apját a tanítói pályán.

Tanyai tanító, ha meg nem is tollasodhatott, temérdek

tapasztalattal gazdagodhatott. S a csekély, de biztos fizetés mellett, szorgalmas és szerény feleség oldalán, hasznosítva a más néven akkor is létezett „pedagógus illetményföldet”, még házikóra valót is össze tudott kuporgatni. Erre nagy szüksége volt, hiszen nyugdíjba vonulván öreg korára a tanítói lakást el kellett hagynia. Gáspárék igyekvő, takarékos, megbecsült emberek voltak. Mutatja ezt egy 1938-as keltezésű levéltári feljegyzés is, amely szerint a családfőt a Szeged-Alsótanyai Központi Mezőgazdasági Egyesület (vagyis az egykori mórakalmi gazdakör) az örökös és alapító tag címmel tisztelte meg. 1913-ban Gáspár Dezső sikeresen pályázta meg az újszegedi községi elemi iskola megüresedett tanítói állását. Ugyanabban az évben megszületett Katalin lánya. A népesedő család számára 1914 tavaszán megvásárolta a Sajka utca 7 szám alatti ingatlant. Az ott épült szép családi házban nőttek fel a Gáspár-gyerekek, s onnan édesapjuk – bő félszázad múltán – már csak a Gyevi-temetőbe költözött.

Az új szerzeménynek azonban nem sokáig örvendhetett zavartalanul a család. Az első világháborúból 1915-ben már a harmincnegyedik évét taposó, öt gyermeket nevelő tanító sem maradhatott ki. Az év végén megsebesült Galiciában, 25 százalékos hadirokkantként szerelték le, de csak két év múltán. Sebesülése után kérvényezte ugyan a katonai szolgálat alóli felmentést, ezt azonban a városi iskolaszék nem támogatta, reménytelennek tartva a kérelme teljesítését [!]. Gáspár Dezső lábadozási szabadságát is a haza javára fordította: 1917 nyarán megszületett hatodik gyermeke, Erzsébet. Negyedikként a Gáspár-gyerekek közül, belőle is tanító lett.

A háborút átvészelve, a kiszolgált katona visszatért az újszegedi iskola katedrájára. Negyven évesen átgondolta két évtizedes tanítói munkájának tapasztalatait, s ekkor pattant ki fejéből az az elmeszakra, amely emlékeztetéssé tette nevét. Évekkel később így vallott magának Móra Ferencnek: „Sok kinlódás tanított meg rá, uram, hogy a mi fajtánk azért nem tanul meg számolni, mert rosszul tanítják meg rá. Én is sokáig tanítottam rosszul, míg rájöttem, mi a hiba. Az, hogy nem vetjük figyelembe a gyerekész természetét, amely vizuális memóriával dolgozik, s azt jegyzi meg könnyen, amit lát. Arra a kérdésre, hogy a széknek hány lába van, minden gyerek meg tud felelni, mert amikor a szék szót hallja, megjelenik az agyában a szék képe a négy lábával. De ha adok neki két szem cseresznyét, meg megint két szem cseresznyét, ezt a négyet már nem tudja egy kézbe összefoglalni.”

Nem véletlen, hogy ma is, épp úgy mint akkor, sok kisdíáknak

a számtan a mumusa. Amikor a hatéves gyerek beül az iskolapadba, már érti a beszédet, maga is folyékonyan beszél, s tanítójától elég hamar megtudja, hogy a beszéd jól elkülöníthető hangok sorozata. Elsős korában megtanulja felismerni és papírra vetni a betűket, vagyis azokat a jeleket, amelyek a hangokat felidéznek. Azután még egy kicsit gyakorolnia kell az európai írások mindegyikében szokásos megállapodást, ami szerint amely hang a beszédben később hangzik el, annak a jele jobbra – vagy ha már nincs hely a papír jobbszélén, akkor lejjebb – található (vagy rajzolódó). Ezzel a gyerek meg is tanult írni-olvasni.

Ha a valóságban nem is mindig ennyire egyszerű az írástudás képességének megszerzése, gondoljunk bele, mennyivel könnyebb mégis, mint a számtan elemeinek elsajátítása! Igaz, a magyar gyerekeknek negyven-nyegen kis- és nagybetűt kell megtanulni szemben a mindössze tíz számjeggyel. Amikor azonban ehhez kezdenek, a hangok lehetséges kapcsolatait, vagyis a szavakat, és jelentésüket már ismerik. Ezért nem nehéz azonosítaniuk és ugyanazzal a betűvel leírniuk – mondjuk – az „ó” hangot, bárki bármelyik szóban is mondja. A betűk konkrét, fülrel felfogható dolgokat jelentenek, a számok ellenben elvontak: egy hatéves gyerek sem látta vagy hallotta még az ötöt. Igaz, mindegyikük hallott már öt koppanást egymás után, hallotta az öt szót is; amellet látott öt golyót vagy öt almát együtt, sokan öt pöttyöt is a dominón vagy éppen öt libát egy sorban. A baj csak az, hogy azt a lényegyet, ami a sok-sok példában közös, s amit tudományosan számosságának neveznek, igazán mélyen az emberiség is csak a 19. század legvégén kezdte megérteni, a gyermek pedig a számfogalom legalacsonyabb (de már használható) szintű megértéséhez pedig átlagosan úgy hétéves korára juthat el. Ezt Jean Piaget (1896–1980), a nagy svájci gyermekpszichológus állapította meg és írta le a 20. század harmincas éveitől kezdve megjelent, a fejlődéslelektanban új utakat nyitó könyveiben.

Nem csoda tehát, hogy a tanítók számára mindig nagy kihívást jelentett a számok és a számolás tanítása. Legtöbbször igyekeztek a „képzőben” tanultakat legjobb tudásuk szerint alkalmazni az első osztályban vagy éppen az osztatlan elemi iskolában, s természetesnek tartották, ha ez csak mérsékelt sikerrel járt. Az akkori javasolt és mindmáig élő eljárás szerint a számokat pöttyök halmazáival kellett megjeleníteni, s pl. az összeadás eredményét pöttyök összeszámlálásával kapták. Mindig is vitatható volt, hogy ez a módszer elég vonzó-e az átlagos

képességű gyerekek számára. Nem Gáspár Dezső volt az egyetlen tanító, aki nem elégedett meg vele. Mások is rosszul érezték magukat, ha munkájuk nem járt a kívánt eredménnyel. Az első világháború utáni években ország- és világszerte számos pedagógus töprengett a kisiskolások számtantáncításának javításán. Egyikük, Jovicza Sándor budapesti tanító saját módszerét ismertette a *Néptanítók Lapja* hasábjain, enyhe öniróniával így írt: „Minden valamirevaló tanítónak van egy szabadalmazott avagy hét lakat alatt őrzött patentje, amely csodálatos módon megkönnyíti a számtantáncítást.” De nemzetközi híru nevelők is foglalkoztak a problémával. Maria Montessori (1870–1952) nevét elsősorban az általa megálmodott és világszerte sokféle megvalósított iskolafajta őrzi, ahol a tanulók viszonylag kötetlenül, önállóan sajátítják (vagy nem sajátítják...) el az ismereteket. Kevésbé közismert, hogy ő is talált ki újfajta módszert a számok és a számolás bevezetésére: deciméterenként pirosra és kékre festett méterrudakkal tette „vizuálissá” az elsős számtant, másrészt számozott kartonlapokkal, amelyekre megfelelő számú orsócskát kellett rakni.

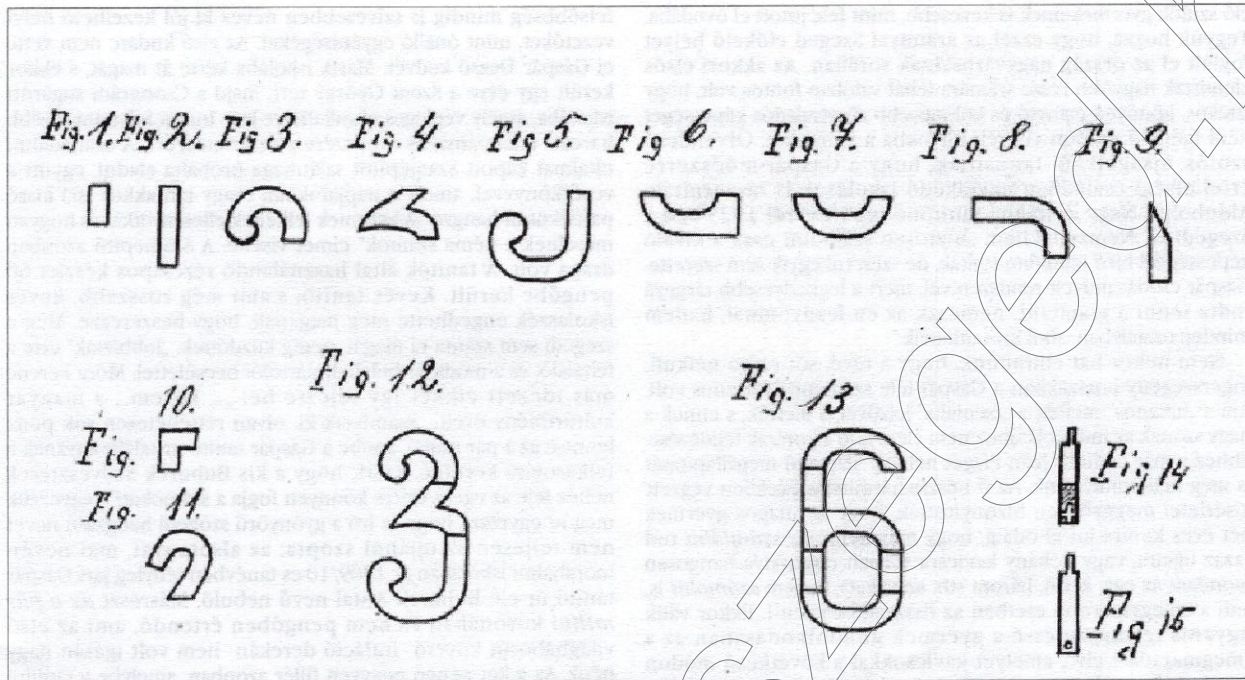
Gáspár Dezső, mint egy későbbi írásából tudjuk, 1901-től kezdve gondolkodott a nehézségek nyitján, s végül megoldást is talált rájuk, olyat, amely számtantánculás közben az apró ember eszén és szemén kívül a kezét is megdolgoztatja. Módszerének lényege: kis fatéglákat csinált, mégpedig négyfélét: szabályosat, egyik végén ferdén levágottat, mindkét végén ferdén levágottat és hajlítotat. Ahogyan ő nevezte: egyenest, csapottat, trapézt és görbét. A gyerekek kézbe vették a téglákat, s ezekből kellett összerakniuk a számjegyeket. Az egyest egy csapott téglá jelentette, a kettest két téglából (egy görbéből és egy csapottból) állt össze, a hármast három téglá alkotta, és így tovább: mindegyik számjegy annyi téglából állt, amennyit jelölt. A téglák végén megfelelően rések és csapok voltak kialakítva, amelyek segítségével a téglákat egymáshoz lehetett erősíteni. Így a számjegyek nem estek szét.

A gyerekek élvezettel rakosgatták össze a téglákat és szedték szét a számokat. Játék közben nemcsak a számjegyek alakja, neve és tartalma kapcsolódott össze fejükben, hanem azt is megtanulták, hogy például $4+2=6$, hiszen a négyest meg a kettest szétzedve a kapott téglákból össze lehetett rakni a hatost. Ettől kezdve Gáspár Dezső is élvezettel tanította elsőseinek a számtant.

A siker örömét meg akarta osztani kollégáival. A húszas évek

Erzsébet, Katalin, Rózsa, Kázmér, Dezső és Antal

A Számépítő szabadalmi leírásának egy részlete

elején nekilátott metódusa elterjesztésének. Saját költségén könyvet adott ki, amelynek később második kiadása is megjelent. Ebben részletesen leírta tanítási módszerét, ábrákkal és számos óravázlattal. „Számépítő” néven szabadalmaztatta téglakészletét (az 1922-ben benyújtott szabadalmi leírásban még négynél több fajta „tégla” szerepelt). A módszerhez szükséges eszközöket – rézcsapos fatéglák, színezett karton számok, „számok háza”, készletpolc, képeskönyv, vezérkönyv – Klebelsberg Kunó miniszteri engedélyével tanszerként és taneszközként árusította is.

Módszere elterjesztéséért nem mindennapi szívóssággal harcolt. Számos alkalommal tartott bemutató tanítást és módszertani előadást tanítóтарыai előtt. Ez bizonyos értelemben természetesnek számított. Az idő tájt az elemi népiskolákban havonta tartottak tantestületi értekezletet, amelyet rendszerint egy-egy kolléga bemutató tanítása előzött meg. Az órán tapasztaltakat a testület megvitatta, majd módszertani előadás következett, amelyre egy másik kolléga készült fel, olykor saját gondolatait, gyakrabban azonban valamely cikket ismertetve az országos vagy megyei tanítói lapokból. A húszas években minden megyének létezett havi egy vagy két alkalommal megjelenő tanítói újságja; Csongrád vármegyében az *Alföldi Népmívelés*. A vezető, de nem egyetlen országos orgánium, a Néptanítók Lapja félhavonta jelent meg. A nagyobb egyházak ugyancsak saját újságot adtak ki a felekezeti iskolák tanítói számára. Volt tehát honnan méríteni a témát.

A Gáspár-féle órák nem sok vitára adtak alkalmat. A kollégák is lenyűgözve figyelték az attrakció-számba menő mintatanításokat. Egyikük hívta fel Móra Ferenc figyelmét a csodálatos számtanórákra. Az író elment a tanítóhoz, először csak beszélgetésre. Am amit látott-hallott, azon annyira fellelkesült, hogy legyőzte a számtan iránti, írásaiban több helyütt emlegetett viszolygását, s beült egy iskolaközi mintaórára, megnézni, hogy is zajlik „a nagy számtanvizsga, amihez szerettem volna odaállítani minden kultúrpolitikusunkat, hadd bámuljanak velem együtt” – ahogyan a *Világ* nevű (nagynevű) újság 1923. június 23-i számában méltatta a nem mindennapi eseményt.

Számtanítási módszerének sikeres bemutatói a körtőlésen túli iskolákba is elvitték Gáspár Dezső hírét. Az ország különböző tájain működő tanítók próbálták alkalmazni módszerét, és jelezték sikereiket, levelekben és megyei tanügyi lapokban egyaránt. Szegeden pedig közismert polgárrá vált. Az 1925-ben kiadott szegedi „Ki kicsoda” a hangzatos „Szeged szabad királyi város társadalmi és közigazdasági vezetőinek arcképalbuma” címet viselte. Ez a könyv száz akkortájt híres polgár – nagy többségükben főtisztviselők, főpapok és virilisták

– érdemeit és arcképét mutatja be. Mai szemmel furcsának tűnik, hogy egyetemi professzorokat nem találunk benne. A négy évvel korábban Szegedre költözött kolozsvári egyetem még nem vált a város szerves részévé. Az irodalmat Juhász Gyula, Lőw Immanuel, Móra Ferenc és Szalay József képviselték. E jeles társaságba Gábor György börgyáros és Glattfelder Gyula csanádmezei püspök közé Gáspár tanító úr is bekerült. Idézzük a képmása alá írt szöveget: „1922. évben hozta nyilvánosságra új számtanítási módszerét, amely valóságos forradalmat idézett elő a számtanítás történetében. Ma már az ország majdnem mindenik iskolájában Gáspár-módszer szerint tanítják a számtant. A szegedi róm. kath. női tanítóképzőben pedig a tanítónövendékek vizsgatárgya a Gáspár-féle rendszerű számtanítás.”

Ezen a ponton olvasóinkban, akik túlnyomó többsége minden bizonnyal valamely más módszer – golyós számológép, számolókorongok, stb. – segítségével szerzte első ismereteit a számokról, nyilván felmerül a kérdés: hová tűnt a sikeresen indult Számépítő, miért nem találkozott vele elemista avagy általános iskolás korában? Megengedve, hogy az iménti idézet középső mondata a szerkesztők lokálpatriótizmusból fakadó túlzása, mégis titokzatosnak tűnik, hogy az első hallásra is megragadó és sikeresen indult tanítási módszer mára majdnem teljesen feledésbe merült. (Nem teljesen, hiszen a *Szeged története* 4. kötete is szentel egy korrekt félmondatot Gáspár Dezsőnek, de ez nem változtat azon, hogy metódusa már régóta nincs használatban.) Mielőtt megpróbálnánk kibogozni ennek az okait, szeretnénk rámutatni, hogy a számépítő tanítási módszer *a maga idejében*, azaz a két világháború közti időszakban, mennyire időszerű és hasznos lehetett. Ennél tovább menve, azt a meggyőződésünket is ki akarjuk fejteni, hogy a számépítő *a maga módján* zseniális találmány volt.

Ma a gyerekek túlnyomó része többéves óvodai „előtanulmányok” után kerül iskolába, s főiskolát végzett óvodák hozzáértő módon készítik elő őket a betűvetés és számolás tanulására. Sok-sok olyan játékot játszanak eközben, amelyek kifejezetten a számokkal való ismerkedést célozzák. Ne menjünk messzire: végignéztük a közismerten magas színvonalú rőszei óvoda éves munkatervét, és nehéz elképzelnünk, hogy az oda járó gyerekeknek bajuk lehetne a számtannal az iskola első osztályában. A mai óvodák tudatosan készítik fel a kicsiket az iskolai életre. Az 1920-as években viszont még érvényben volt az előző évszázadban hozott óvodai törvény, amely az óvodás éveket a boldog tudatlanság koraként említette. Az is tény, hogy ebben az időben a tanyai gyerekek számára a libapásztorokdás jelentette az iskolát megelőző foglalkoztatást, de még a Szeged belterületén

első szülők gyermekeinek is kevesebb, mint fele jutott el óvodába. Tegyük hozzá, hogy ezzel az aránnyal Szeged előkelő helyet foglalt el az ország nagyvárosainak sorában. Az akkori elsős elemisták nagyobb része számára tehát valóban fontos volt, hogy játékos, könnyen érthető és különösebb absztrakciós képességet nem igénylő módon vegyék birtokba a számokat. Örvendezt szülők újságcikkei tanúsítják, hogy a Gáspár-módszerre értelmiségi családban nevelkedő iskolások is rászorultak. Aldobolyi Nagy Zoltánné tanítónő így írt erről 1925-ben a Szegedi Új Nemzedékben: „Biztosan számolni csak a kiváló képességgel bíró tanulónak tudtak, de szeretni egyik sem szerette. Gáspár csodát művelt rendszerével, mert a legkedvesebb tárggyá tudta tenni a számtant, nemcsak az én leányomnál, hanem minden osztályban, ahol így tanítanak.”

Nem nehéz hát elhinnünk, hogy a tévé, sőt rádió nélküli, ingerszegény korszakban a Gáspár-féle számépitő hasznos volt. Ám a „hasznos” mellett a „zseniális” jelzővel is illetük, s ennek a nagy szónak az indokolásához nem elegendő a korszak felidézése. Ehhez a már említett Jean Piaget néhány alapvető megállapítását is meg kell említenünk. Az ő húsz-harmincas években végzett kísérletei meggyőzően bizonyították, hogy az átlagos gyermek hét éves korára jut el odáig, hogy már nemcsak *számlálni* tud (azaz ujjaira, vagy néhány kavicsra sorban rámutatva hangosan mondani az egy, kettő, három stb. szavakat), hanem *számolni* is, ami a legegyszerűbb esetben az összeadást jelenti. Ekkor válik ugyanis természetessé a gyermek gondolkodásában az a „megmaradási elv”, amelyet kavicsokkal a következő módon fogalmazhatunk meg: „ha két csomó kavicsot egy csomóba rakunk, attól még ugyanannyi kavicsunk marad”. Felnőtt fejfel nehéz elhinnünk, hogy ez kisgyerek számára nem nyilvánvaló. De amíg ez nem válik világossá előtte, addig nem értheti, mit jelent az, hogy „két kavics meg három kavics az öt kavics”. A megmaradási elv hiányát mutatja a következő, otthon elvégezhető próba is: ha két egyenlő szintig töltött tömzsi palack egyikéből a vizet karcsúba töltjük át, amelyben a víz szintje ekkor természetesen magasabb lesz, az iskolás kort még el nem ért átlagos kisgyerek azt fogja mondani, hogy a vékonyabb üvegben több víz van. A Piaget kísérleteiben kimutatott életkori határ, a hét év, az utóbbi időkben megismételt kísérletekben már lejjebb szállt, bizonyára a tartalmasabb iskola-előtti nevelés elterjedése folytán.

Azt is Piaget mutatta ki, hogy a gyermek ötéves korától kezd megbízhatóan megkülönböztetni a téglalapot, a (ferdeszögű) romboldot és trapézt. Ezt is figyelembe véve, meg tudjuk mondani, miben volt zseniális találmány a Számépitő. Az első elemisták már kialakult alakfelismerő képességét felhasználva gyakoroltatta velük Gáspár tanító úr a megmaradási elvet. (Ezt gyakoroltatják a pöttyök számlálgatásával is, csak éppen geometriai kapaszkodó nélkül.) Gáspár Dezső tehát sikeresen kapcsolta össze és ültette át a gyakorlatba Piaget elméletének két sarkkövét, jóllehet az az elmélet csak 1940 táján jelent meg először nyomtatásban.

Eljátszhatunk a gondolattal, mi lett volna, ha találkozik egymással a genfi Rousseau Intézet világhírű igazgató professzora és a szegedi néptanító. Erre azonban semmi esély nem volt. A Számépitő hazánkban is eléggé szűk körben terjedt el, még Kiss Tihamér, Piaget egykori tanítványa, a hazai neveléslektan doyenje sem említi a gyermekek matematikai gondolkodásáról néhány évvel ezelőtt írt könyvében. Igaz, Gáspár Dezső engedélyt kért és kapott feletteseitől, hogy a Számépitővel részt vehessen az 1932-es mainzi nemzetközi tanügyi kiállításon. Hogy eljutott-e Mainzba, nincs adatunk róla, legfeljebb következtethetünk a nemleges válaszára abból, hogy ilyen eseményt talán mindmáig őrizze a családi emlékezet. Am Piaget-val ott sem találkozhatott volna, hiszen a svájci tudóst a gyakorlati tanítás kevéssé érdekelte; őt a megismerés általános elmélete, az episztemológia igazgatta. Mint Seymour Papert, a mesterséges intelligencia jeles amerikai kutatója írja róla, Piaget tette az episztemológiát a filozófia egyik ágából természettudományá.

Próbáljuk megfejteni, miért lepte be a feledés pora a Számépitőt? Bizonyára nem azért, mintha feltalálójá nem próbálta volna minden lehetséges eszközzel, ahogy ma mondanánk, menedzselni. Első terve az volt, hogy iskolaigazgatóságra pályázzik, s iskolája eredményeit felmutatva harcolja ki módszere általános bevezetését. Pályázatában nem is titkolta célját. Talán nem csoda, hogy nem lett igazgató, hiszen a

felsőbbség mindig is szívesebben nevez ki jól kezelhető helyi vezetőket, mint önálló egyéniségeket. Az első kudarc nem vette el Gáspár Dezső kedvét. Másik iskolába kérte át magát, s ekkor került egy évre a Szent György téri, majd a Csongrádi sugárúti iskolába, amely végleges munkahelye lett. Innen folytatta tovább harcát találmánya és módszere elterjesztéséért. A szabadalmi oltalmat kapott Számépitőt saját maga próbálta eladni, együtt a vezérkönyvvel, amely a napjainkban (vagy tán akkor is?) kissé patétikusan hangzó „A gyermek lelkének elcsesett titkai és hogyan mesélnek a néma számok” címet viselte. A Számépitő azonban drága volt. A tanítók által használandó rézcsapos készlet 60 pengőbe került. Kevés tanító, s ami még rosszabb, kevés iskolászék engedhette meg magának, hogy beszerezze. Még a szegedi sem szánta rá magát, pedig küzdöttek, „lobbítottak” érte a feltaláló, és a módszer helybeli pártolói becsülettel. Móra Ferenc már idézett cikkét így fejezte be: „... kérem... a magyar kultúrfőlény öreit... számítsák ki, olyan rettenetesen sok pénz lenne-e az a pár millió, amibe a Gáspár tanító úr találmányának a felkarolása kerülne, azért, hogy a kis Buborék Szilveszterek nehéz feje az egész életre könnyen fogja a számokat?” Jegyezzük meg itt egyrészt, hogy az író a gyönyörű szegedi hangzású nevet nem teljesen az újjából szőpte: az alsótanyai, mai nevén mórakalmi iskolában az 1909/10-es tanévben tényleg járt Gáspár tanító úr élé Buborék Antal nevű nebuló. Másrészt az a pár millió koronában és nem pengőben értendő, ami az első világháborút követő infláció derekán nem volt igazán nagy pénz. Az a két pengő negyven fillér azonban, amelybe a tanuló készlet került az infláció után, szegény ember számára ijesztően sok volt.

A siker elmaradásának másik oka az lehetett, hogy Gáspár Dezső, a mai politikai zsargonból vett kifejezéssel élve, *nem megfelelően kommunikálta* módszerét. Megpróbálta – ahogyan ő maga írta – „a napilapok útján felvilágosítani a magyar népet”. Az 1927/28-as tanévben az Alföldi Népművelés lapjain nagy vitát kezdeményezett „Ezeréves dió” című cikkével. Ez a dió a számtantánítás titka volt, amelyet, úgy érezte, ő tört fel elsőnek. A titkot abban vélte megtalálni, hogy a mennyiséget azonosnak tekintette az azt kifejező ábrával, pl. az „öt” számot az „5” alakkal. Ez a felfogás ugyan elvi alapot adott a Gáspár-módszer alá, de elterjedésének megítélésünk szerint többet ártott, mint használt. Mindenki vitába szállt vele ugyanis, akinek a falioráján római számok jeleztek az időt. Akik mellé álltak, azok sem az elméletet támogatták, hanem arról számoltak be, milyen szép eredményeket hozott kezükben a Gáspár-módszer. Ha Gáspár Dezső bemutató tanítást tarthatott volna az ország különböző tájain száz iskolában (ami, persze, utópia), százszor többet érhetett volna el módszere bevezetésében.

A vita 1928 tavaszán kulminált, és eléggé el is fajult. Bizonyos „Rózsa asszony” a hazai matematikai élet nagyjait, pl. Beke Manót és König Dénest szólította fel, ne lapuljanak, hanem cafélják meg Gáspár tanait, ha tudják! Maga Gáspár Dezső is elvetette a sulykot: „A mesélőszám a szemléltetés által a didaktikának a legtöbbet adta, számlálás nélkül a számtan alakjaival bebizonyította a számtan igazságát... Ezzel megoldott azon feltevés, mintha a számtan igazságai a számláláson alapulnának.” Az ilyen mondatokkal, sajnos, elvette annak a lehetőségét, hogy matematikához magasabb szinten értő ember is bekapcsolódjék a Számépitő népszerűsítésébe. Hasonlattal szemléltetve: ha Csonka János elméleti fizikai fejtegetéseibe bonyolódott volna Bánki Donáttal való beszélgetése közben, aligha magyar kezek alkották volna meg a világon az első porlasztót...

Sokáig élt Gáspár Dezsőben a naiv remény, hogy nagy tudósok, vagy éppenséggel államférfiak majd felismerik a módszerében rejlő oktatási, nemzetnevelési lehetőségeket. Lehet, hogy ezt a hitet Móra Ferenc támogatása is táplálta. Talán ezért is nyilvánította ki későbbi, általános nevelésről írt cikkeiben tiszteletét az akkori tekintélyes országos vezetők iránt, sőt egy alkalommal a harmincas években Magyarország nagy barátjának számító Mussolini iránt is. (Annak, aki ezt furcsállja, nem árt tudnia, hogy az olasz diktátor is falusi tanítóként kezdte pályáját, s magyar hívei gondoskodtak róla, hogy e körülményt a hazai tanítóság is megismerje.) Reménykedésének olykor kevéssé diplomatikus formában adott hangot. A „diótörési” vita hevében pl. ezt találta írni kollégáinak: „Elhiszitek-e, hogy a közelet tekintélyei nálatok nélkül is beparancsolják az új

elgondolású számtantantítást az iskolába?” Egy-egy ilyen szigorú mondatral nem egy tanítótárs rokonszenvét veszíthette el.

Újságcikkekből tudjuk, hogy a Számépitő terjesztéséért a harmincas évek derekáiig küzdött, mérsékelt és szórványos sikerrel. Közben párjával együtt felnevelték a hat gyermeket, s Gáspár Dezső példásan törődött családjával, különösképpen azzal, hogy tanító fiaiból-lányaiból jó nevelő váljon. A Számépitővel kapcsolatos munkájára két alkalommal is kapott három hónapos szabadságot, s ekkor mindkét esetben saját gyermeke helyettesítette. Hallatta hangját az oktatásügy általánosabb kérdéseiben is, pl. az elemi iskolai tanterv vitájában. A tanterv egyik alapmondata így szólt: „A népiskola célja: a hazának vallásos, erkölcsös, értelmes, öntudatos, hazafias polgárokat nevelni, akik az általános népműveltség elemeit bírják, és képesek arra, hogy ismereteiket a gyakorlati életben értékesítsék.” E szép kerek mondatot az egyébként vallásos, erkölcsös, stb. Gáspár Dezső fanyar humorral így kommentálta: „E követelések teljesíthetése puszta tanuló felfogó és megtartó képességétől függ, amelyet a Tanterv anyagának összehordói számításba sem vehettek. Így (a tanterv) a magyar anyákat akarja arra kötelezni, hogy ilyen szellemi képességű utódokkal ajándékozzák meg a nemzetet. A magyar anyáknak ilyen irányú akaratát nem lehet kétségbe vonni, csakhogy az utód szellemi képessége független az anya akaratától, így ez célkitűzés sem lehet.” Ezért javasolta a különböző osztályokba sorozott tanulók felfogó és megtartó képességének megállapítását (lényegében azt tehát, amin Genfben ekkortájt dolgoztak Piaget és munkatársai), valamint a tananyagnak *nélkülözhetetlen, szükséges és hasznos ismeretekre való szétválasztását.*

A második világháború előtti szigorú törvény szerint, ha a tanító betöltötte hatvanadik évét és negyven évet szolgált, nyugdíjba kellett vonulnia. Így 1938-ban Gáspár Dezső is befejezte a tanítást. A háborút annak utolsó évéig családjával együtt épségben túlélte. 1945. február 23-án azonban felesége és két tanító gyermeke, Dezső és Erzsébet, akik a front elől menekülve Szegedet elhagyták, s a többi menekülővel együtt egyre nyugatabbra sodródtak, a németországi Neumarkt vasútállomásának (akkor használatos szóval) *angolszász bombázásakor* egymás mellett haltak meg. Erről a tragédiáról hírt ad „Szeged és környéke második világháborús hősei és

áldozatai” című, 2000-ben megjelent könyvében Kanyó Ferenc is, aki történetünkhöz még egy szálon kapcsolódik: 1940-ben, Kecel-Polgárdipusztán, az állami elemi népiskola első osztályos tanulójaként, Hints György tanító úrtól ő még Gáspár-módszerrel tanulta a számtant.

A Gáspár-család további sorsát nyomon követtük, ám magának Gáspár Dezsőnek a háború utáni életéről adatokat nem találtunk. Rózsa és Kázmér megmaradtak a pedagógus pályán; Kázmér az ország más tájain szolgált, de idősebb korában visszatért Hódmezővásárhelyre. Rózsa végig szegedi iskolákban tanított. Házastársa, Édl István (egyikünknek szegről-végről rokona) katonatiszt volt, így a háború idején Rózsnak saját „őskereszténységét” kellett igazolnia, a háború után pedig azt, hogy férje 1949-ben nem „ellenséges magatartása” miatt vált meg a hadseregtől. Ama némés harcot, a tanítói pályát, ő is végigküzdötte, s koronáját, az aranyoklevelet is elnyerte. Antal műszaki tisztviselő lett Budapesten. 1956-ban elhagyta az országot és Svájcba került, ott is megállva a helyét. Katalin Tatabányán dolgozott tisztviselőként, majd ő is hazajött Szegedre. Édesapjukról és a családi házról elsősorban Rózsa és Katalin gondoskodtak. A nyolcvanas évek végére mind a hatan eltávoztak.

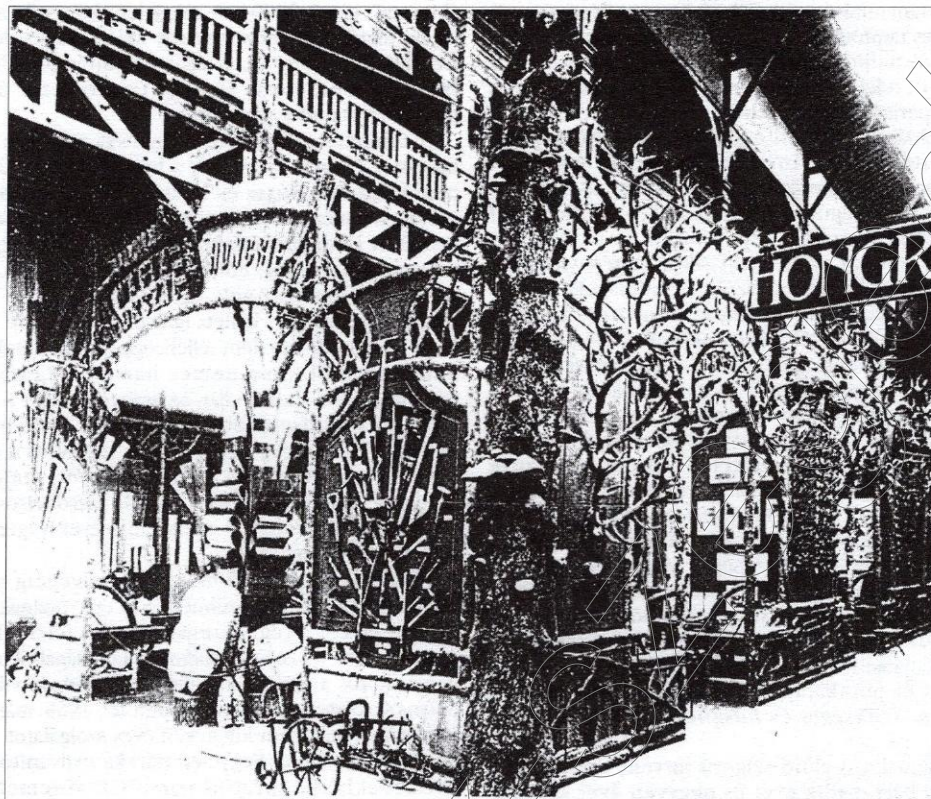
Maga Gáspár Dezső-hosszú élete végéig megőrizte friss szellemét. Halálának körülményei is erre utalnak. 1968-ban, egy télvégi estén, a régi Hungária szálló félemeletén akkortájt rendszeresen összegyűlt sakkozók társaságából indult hazafelé, s egy motoros a park és a szálló között haladó villamosnak lökte. Súlyos sérüléseiből már nem épült fel. 1968. március 23-án szíve befejezte a majdnem kilencven éves szolgálatot. A néhány évvel később hivatalosan kegyeleti parkká nyilvánított, de az utóbbi évtizedekben hányatott sorsú Gyevi-temetőben egyháza szertartása szerint temették el.

Ennyi volt egy szegedi néptanító élete. Negyven évig tanulták tőle eleink a betűvetést, a számokat. Volt egy nagyszerű oktatási felfedezés, ám ennek értékét korszaka, amely hasznosíthatna volna, nem ismerte fel. Mégis megadott Gáspár Dezsőnek két nagy érzés, amelyek az ember sorsát tartalmassá teszik: hogy gondolhatott merészet és nagyot, és hogy rátehette az életét.

Bakacsi Géza–Csákány Béla

A Csongrádi sugárúti iskola tantestülete 1930 körül. A felső sor jobbszélén idősb és ifjabb Gáspár Dezső

Magyar vadászati kiállítás Párizsban – 1900

Trófeák, fegyverek, preparátumok

Vadászati kiállítások szegediekkel

Szegeden a 19. század második felétől jelentek meg kiállításon vadászati eszközök, trófeák. E tárgyak vidékünk vadászati kultúráját, szokásait képviselték, s rendszerint mezőgazdasági-, erdészeti kiállításokon jelentek meg. Egyéni kiállítók, vadásztársaságok, uradalmak vettek részt a bemutatókon. Későbbi évtizedekben a város, a megye határán túlra, országos-, és nemzetközi bemutatókra is eljutottak, jelezve a vadgazdálkodás fejlettségét.

Időrendi sorrendben említem meg azokat a kiállításokat, melyeken vidékünk jelen volt.

1876, Szeged

Augusztus 20-tól szeptember 10-ig rendezték meg az első szegedi Magyar Országos Ipar-, Termény- és Állatkiállítást. A gazdag erdészeti kiállítás kiegészítőjeként a vadászatnak is jutott hely. A kiállításon gróf Károlyi György mágocsi uradalma mutatkozott be. Vadaskertjei messze földön pártjukat ritkították. A kiállítás látványossága egy hatalmas vadkan fej volt, körülötte szarvas trófeák díszlettek. A gróf jószágigazgatója ekkor városunk szülőtte, Dán József volt. Vadásztáskákat és vadászöltönyöket is kiállítottak Zomborról és Budapestről.

1885, Budapest

A „munka ünnepe”, így nevezték azt a napot, melyen megnyílt az országos kiállítás. A király és a trónörökös nyitotta meg előkelő külföldi vendégek és a hazai főrendek jelenlétében.

Igazi seregszemléje volt a magyar mező és erdei gazdasátnak, állattenyésztésnek, bányaművelésnek, ipari és kézművészetnek. Nagy volt az érdeklődés a tudományos, művészeti, építészeti alkotások, a tanügyi fejlődés iránt. A kiállítás egyik legszebb része volt az V. csoport, melyhez az erdészet, erdészeti szakoktatás és vadászat tartozott. Maga az erdészeti pavilon is érdekes látványosság volt. Tágas, emeletes csarnok, erkélyes tornyával minden részletében megfelelt a rendeltetésének. Se téglá, se vakolat nem volt az épületben, nyers faanyagból készült, ennek különböző alakú és színű kergei képezték a külső burkolatot.

245 kiállító képviselte benne az erdészetet, s itt mutatkozott be az újdonsült Szeged-királyhalmi Erdőóri Szakiskola is (ma Bedő Albert Erdészeti Szakiskola). Föltűnést keltett az erdészeti csoportban mindaz, ami a vadászattal volt kapcsolatos. Csodálattal pihent a láto-

gató szeme a kifüggesztett agancsgyűjteményeken és vadbőrökön, melyek a pavilonnal azonos stílusban díszlettek, és a legnagyobb uraságok vadászataiból származtak.

Egyike a leggazdagabb kiállítóknak Rudolf trónörökös volt. A magyar királyfi 38 darab, saját kezűleg elejtett vadat állított ki, köztük egy hatalmas medvét meg egy természetes farkast.

Szép vad- és vadbőr-példányokat mutatott be még Máriaassy Ferenc Márkusfalváról és Széchenyi Béla gróf a család vadászerekléjéből.

Szeged természetesen nem versenyezhetett a vadászok között. Nálunk egy ásothalmi nyúlhajtás tetőzte be a vadászvirtust, és a taposófülek nem voltak alkalmasak arra, hogy az akácligeteken túl dícselkedjenek.

A „nyúlgerincek városát” azonban mégis képviselte a vadászati csoportban egy előkelő versenyző. Tisza Lajos, a „szegedi gróf” állított ki egy kőszáli kecskefejet, továbbá antilop-, medve-, vaddisznó koponyákat, vörös és fekete medvebőröket Kashmírból és ugyanonnan származó párdubórt.

1896, Budapest

Az ország millenáris kiállításra készült, melyen erdészeti és vadászati szakág is helyet kapott. (Elnöke Bedő Albert volt.) 1893-ban Szegeden bizottság alakult a kiállítás szervezésére, a tárgyak összeállítására, melyeket 1894. december 31-ig kellett jelenteni. Részt vett a kiállításon Haering Ede szegedi preparátor, ki Csongrád megye állatvilágát mutatta be. Tanárok, vadászok segítségét kérte a madarak, emlősök begyűjtésére.

Nagy Géza múzeumőr a Somogyi-könyvtárban tett látogatást, és az összegyűjtött régiségek, történeti emlékek között főképp a vadá-

szati és halászati tárgyakkól válogatott a millenniumi kiállításra.

Múzeumi tárgyak között szerepelt a kiállításon: lóportartó szarvasagancsból, bekarcolt mértani díszítéssel, Temes megyéből (XVII–XVIII. század). Lóportartó szarvasagancsból 1726. évből. Három darab bölényszarv Szeged vidékéről. Lándzsacsúcs vasból, középkor elejéről, melyet Szegeden a Maros-torkolatnál találtak.

Királyhalmi m. kir. erdőőr szakiskola is bemutatta tevékenységét. (1896. Mill. Kiál. Katalógusa) Vadászat mellett, mint legősibb foglalkozás, a halászat mestersége is bemutatkozott.

Lendl Adolf neves fővárosi preparáló intézet vezetője a híres szegedi halászmestert, Bitó Jánost bízta meg a tiszai halkiállítás összeállításával. A Tiszában található összes halfajokból 4-4 darabot rendelt. Ekkor 67 féle hal élt a Tiszában. Igényes munkát kért Lendl dr., melynek elkészítése komoly munkával és költséggel járt a halászmestereknek. Az egészség szerint pénzt nem kért Bitó János, hanem Lendl közbenjárását kérte egy szép kitüntetésért a kormánytól. Azonban a halászmesterről Lendl úr és a kormány is megelégedett. (Bitó János: Az én királyságom. 1993.)

Lakatos Károly is készült a millenniumi ünnepségre. Csongrád megye madárfaunáját gyűjtötte össze, s az értékes együttest Szegeden állította ki. Előtte Hodek preparátorhoz utazott Bécsbe, a preparálási módok tanulmányozására. Lakatos évek óta gyűjtötte az adatokat madártani monográfiájához, melyet szintén a millenniumra kívánta befejezni.

1899, Szeged

A szeptember 3–10-ig megrendezendő első országos mezőgazdasági kiállítás hatodik csoportja az erdészet és vadászat volt.

A kiállítás megrendezésére a szegedi m.kir. erdőfelügyelőség vállalkozott. Bizottságot állítottak föl, melynek elnöke gróf Károlyi Imre, főcsoportbiztosa Kiss Ferenc főerdész volt. Tagjai Bokor Pál vároosi tanácsos, a gazdasági egyeslet titkára, Novák József uradalmi jószágigazgató, Theodorovits Ferenc, az erdőőri szakiskola igazgatója, Endrényi Lajos, Wagner Gusztáv, Zsótér László, Lendl Adolf és Lakatos Károly. Mindannyian neves vadászok hírébe álltak. Vadászati pavilont is állítottak föl.

Vidékünk vadállománya kevés változatosságot mutatott, hiányzott a nagyvad. A látogatókat kevésbé vonzotta volna a rendezvény, ezért került sor a királyhalmi erdőőri szakiskola állattani gyűjteményének kiállításáról, mely a vidék madárvilágát képviselte. Nem kevésbé volt érdekes és tanulságos az iskola fegyver- és vadfogó gyűjteménye.

A Szegedi Vadászegylet kiállítását rendezett a szegedi határ vadjaiból. Bokor Pál, az egyeslet elnöke tárgyalta Zsótér Lászlóval és Haering Edével gyűjteményük bemutatásáról. Szegedre érkezett Lendl Adolf egyetemi tanár, a budapesti preparáló intézet vezetője és Lakatos Károly, a vadászati élet lelkes írója, kik Csongrád megyei madár- és biológiai képeket, madárcsoportokat, madarakat, vadásztrófeákat, vad-fejeket, agancsokat állítottak ki. A kiállítás kiegészítő rendezvénye a galamblövésezet, melyet gróf Károlyi Imre rendezett, ebtenyészeti kiállítását Fónagy József. A löversenyterén az úri vadászeresny Bokor Pál rendezte. A szegedi gyepen ilyen még nem fordult elő. Az úri vadászeresnyen 20 kopó futott a vonzalék után, és az úri vadászeresnyezők a kopókat követték. A versenyt Jony Nándor százados vezette.

A környező uradalmak, melyek vadgazdálkodásukról voltak híresek: a Gerliczy Ferenc, Pallavicini Sándor, Károlyi Imre, Szapáry Gyula és Pál, képviselve voltak a kiállításon. Vadásztrófeáik az érdeklődés középpontjában voltak.

1900, Párizs

1900 tavaszán kiállítását rendeztek a Szajna parton. Magyarország is részt vett. Pest után Szeged volt a legméltóbban képviselve. Külön érdeklődés központja volt az árvíztől elpusztított város föltámadása. „Csodálatos! – mondá Arthur Sabran a zsűri tagja –, szívós, tetterős nemes nép ez, mely egy romba döntött várost ily pompásan tud

Az 1900-as Párizsi Világkiállítás aranyérme

tott tárgyaival a 42. osztályban, mint ornitológus bronzérmét kapott. Teodorovits Ferenc igazgató a futóhomoki flórából teljes gyűjteményt állított össze. Ezt küldte el Világkiállításra. Első díjat, nagy aranyérmét nyert vele.

1910, Bécs

Nemzetközi vadászati kiállítást rendeztek Bécsben a Praterban 50 000 négyszögöl területen, májustól októberig. Már két évvel korábban megkezdtek a szervezést. Magyarország és célra külön emeletes főúri vadászkastélyt állított, mely igen impozáns volt. Fischer József építész tervezte. A kiállítás négy csoportra oszlott: vadászat, vadászattal rokon ipari termékek, vadászathoz fűződő művészeti termékek, erdő- és mezőgazdálkodás.

A programot vadászati kongresszus, galamblövésezet, céllövésezet, vadásztrófea- és verseny, automobil verseny egészítette ki.

A kiállítás nagybizottságában részt vett a pusztaszeri vadászatairól híres Pallavicini Sándor őrgrof. Az ebkiállítást a Szegeden éveken át mint vadász tevékenykedő Fónagy József rendezte. A magyar bizottság kérésére Tömörkény István múzeumigazgató a következő tárgyakat küldte Bécsbe: Anjou kori lándzsacsúcsot, 3 darab agancs lóportartót, nyílhegyet vörös kőből, 3 darab nyílcsúcsot honfoglalás- és Árpád-korit.

Külön teremben mutatták be a szakoktatás ügyét. Szerepelt többek között a királyhalmi erdőőri szakiskola gazdag gyűjteménye. Megkapó volt Fónagy József ismert királyfácánjainak kiállítása.

1925, Szeged

A Magyar Ebtenyészők Országos Egyesülete országos kiállítást és műkatorékversenyt rendezett Szegeden, május 17-én.

Nagy volt az érdeklődés, a kiállítás fővárosi színvonalú volt. Telivér foxterrierek és tacsók mutatták be, miként kell a rókát a földalatti odújából kiugratni, kivadászni. A Korzó mozi nyári helyiségében (ma Kálvín tér és a Madách utca sarok) 38 különböző fajtájú, ritka és nagyszerűen idomított eb vonult föl.

A bíráló bizottság 14 ebet díjazott. A gazdák között jelentős sikere volt a szegedi eb tulajdonosoknak. A vadászebek közül az első díjat a már többszörös nyertes Ludányi Bay Bertalan (Teleki utca 22.) pointerje „Bov of Beryl” nyerte meg. A díj a MAEOE tiszteletdíja, egy ezüst serleg volt. Ez a legnagyobb kitüntetésnek számított, amelyet 3 évi várakozás után adta ki, alapos elbírálás után. Ezen kívül a Magyar Championship címet is megkapta, mely afféle méltóság a kutyáknál.

A szukák közül az I. és II. díjat szintén Ludányi Bay Bertalan kutyái vitték el. Ekkor éppen Kalapis János alezredes volt az egyiknek a tulajdonosa.

A rövid szőrű német vizslák közül a II. díjat „Pagát”, dr. Csiszeri Orosz Károly szegedi lakos kutyája nyerte.

A sárga magyar vizslák közül a II. díjat nyert „Csipke” Balázs Károly, „Sári” Bába Károly százados tulajdona, a Cocker spánielek (szukák) közül „Prímás” ugyancsak Balázs Károly vágóhíd igazgató kutyája volt.

Az őrző- és haszonebek közül Vedres alezredes „Purdé”-ját tüntették ki első díjjal. Szeged város tiszteletdíja (ezüst cigarettatárca a város címerével) budapesti versenyző lett.

Teodorovits Ferenc az erdőőri szakiskola igazgatója

Első díjat nyertek még „Mély”, tulajdonosa Máthé főhadnagy; „Ceasar” doberman pinsci, tulajdonosa Béczássy Andor; „Görl” (szuka), tulajdonosa vitéz Ráday Lajos és a spitzek közül „Pajti”, Hubay Pál tulajdona. Mindannyian szegedi lakosok.

A körletparancsnokság tiszteletdíját a „Csöpke” vadászseb nyerte meg, mely Ludányi Bay Bertalan tenyésztése volt.

A Katona-féle értékes tiszteletdíját a „Prímás” nevű spanyol vizsla vitte el. Tulajdonosa Balázs Károly.

A kiállítás végeztével a rendezőbizottság elnökénél, Ludányi Bay Bertalannál serlegavató ünnepség volt. Beszédet Gregus-Dávid rendőrfőtanácsos budapesti elnök mondott, ki Ludányi Bay Bertalan úrnak az ebtenyésztés körül szerzett érdemeit méltatta.

1927, Szeged

1927 decemberében baromfi kiállítást rendeztek a Kálvária utca 11. számú ház udvarán levő csarnokban. Kiegészítő programként vadászati bemutatót is tartottak.

Sok volt az érdekesség, számos kitömött szármást, vízi vadat és több agancsgyűteményt állítottak ki. Csak szegedi kiállítók vettek részt: Bagáry Kálmán gazdasági főtanácsos, Balázs Károly vágóhíd igazgató, Frankó Andor gyógyszerész, Pauer István ezredes, Bielek Vilmos nyug. tb. árvászkéi elnök, és vitéz Fegyveres Sándor tábornok. Csoportgyűteményekkel Hermann Mihály őrnagy és az egyetem állattani intézete szerepelt.

A királyhalmi erdőőri szakiskola és Jámbori Lajos modern vadászfegyver gyűteménye keltett nagy feltűnést.

A kiállítást Bielek Vilmos és Jámbori Lajos rendezte.

1936, Szeged

A Szegedi Gazdasági Egyesület mezőgazdasági kiállításába 1936-ban első ízben a vadászatot is bevonta. A kiállításnak főleg az volt a célja, hogy a vadászatnak a Szeged környéki vadállományban rejlő nagy nemzetgazdasági értékét mutassa be és tudatosítsa, hogy vadásznak és gazdának kölcsönösen meg kell érteniök egymást.

Szeged környéke vadászati szempontból a legváltozatosabb lehetőségeket nyújtotta. Kiállításra csak szegedi s közvetlen környékbeli trófeák kerültek. Mint átváltó vad, a szarvas is képviselve volt két agancsral.

Ózagancsok közül 8 éynek (1929–36) trófeáit mutatta be a rendezőség. A szebbnél szebb trófeák bizonyítékát adták a szegedi őzállomány nagy értékének és annak, hogy okszerű tenyésztéssel és vadászattal milyen eredményeket lehet elérni. Az agancsokat két csoportban mutatták be. A homoki, főleg akácerdei agancsok nem versenyezhettek erősség tekintetében a Maros-Tisza ártéri agancsokkal.

A kommun után a Szeged határához tartozó tápai réten őz ta-lált menedéket az akkor még meglévő nádasokban. Ez a néhány darab, féltett gonddal óvott őz az évek folyamán szépen szaporodott. Ezzel a területtel szorosan határos püspöki uradalomban, és csak a Maros által elválasztott volt Gerliczy-féle területen is maradt és védelmet talált valamelyes törzsanyag. A tápai réti őzállomány mintegy 80-100 darabra volt tehető. A Szegedi Vadásztársaság 1929-ben engedte meg első ízben 2 bak elejtését. Az éveken át folytatott okszerű

Bitó János halászmester

vadászat és helyes ivararány fenntartása meghozta a várt eredményt. Az agancsképződés első rangú volt, úgyhogy az 1929-1936-ig elejtett 34 bak közül nyolc díjazásban részesült a Nemzeti Vadászati Védegyelet trófea bemutatásán. További három agancs, mely díjazásban részesült volna, a kiállításon nem vett részt. A többi agancs is egytől egyig értékes trófea volt.

A szegedi homoki akácerdei agancsok sajnos a réti agancsok mögött messze elmaradtak, jóllehet a vadásztársaságok az állományt ugyanolyan gonddal kezelték.

Az agancskiállítást Bielek Vilmos ny. főszolgabíró, vadászati tudósító rendezte nagy szaktudással és ügybuzgósággal. Szemléltető képek és föliratok adtak útmutatásokat mind a vadásznak, mind a gazdának: ez utóbbiaknak főleg arra nézve, hogy az esetleges vadkárk ellen mily egyszerű eszközökkel védekezhetnek.

A kiállítás másik része a madarak hasznát és kárát mutatta be. Külön csoportot alkottak azok a természeti madáritkaságok, melyek Szeged speciálisan kedvező földrajzi helyzetéből adódtak. Külön csoportot alkottak a tűzokok, melyek ekkor még szép számban költöttek Szeged környékén. A tudományos vizsgálatok eredménye szerint igyekeztek föltüntetni a madarak hasznát, és törekedtek a balhiedelmek és téves megítélések kiküszöbölésére. Éppen azért külön alkottak vércse, sólyom, karvaly, varjú, szarka, dolmányos varjú, szajkó, stb. csoportokat, és ezeket a megfelelő föliratokkal látták el. Például a vetési varjú fölött ez állott: a varjú az esztendőnek csak pár hetében (vetés, kukoricaérés idején) okozhat károkat. Ezenkívül az egész esztendőben a bogárság, pajor, egér, stb. irtásával hasznot hajt. Ritkítása csak ott lehet indokolt, ahol túlságosan elszaporodik. Külön csoportban mutatták be a vadászatiilag védett madarakat, és népes számban vonultatták föl és mutatták be a szegedi Fehértó jellegzetes madarait. A vadászati kiállítás madártani részét Beretzk Péter rendezte. A kiállítást meglátogatta Bornemissza Géza iparügyi- és Darányi Kálmán földművelésügyi miniszter.

1949, Szeged

Novemberben vadászati kiállítást és vadászkutya bemutatót rendezett a Szegedi Mezőgazdasági Igazgatóság. A két naposra tervezett rendezvényt a MINSZ Horváth Mihály utcai székházának nagytermében tartották.

A megnyitón Beretzk Péter vetítéssel egybekötött előadást tartott a hasznos és kártékony madarokról, majd a Szeged környéki vadásztársaságok tekintették meg a kiállítást. Meglátogatták a múzeum állattani gyűteményét is. Ezt filmbemutató követte a különböző vadászati módszerekről a régebbi és újabb típusú vadászfegyverekkel. A Stefánia parkban kutya bemutatóval zárult a rendezvény.

1957, Szeged

Vadászati és ornitológiai napokat rendezett a városi tanács idegenforgalmi hivatala Szegeden december 21–22-én.

Első nap a vendégek a Móra Ferenc Múzeum Fehértói kiállítását tekintették meg, majd a Tudománygyűtemen természetudományi karán Bertóti István országos vadászati főfelügyelő a vadászat népgazdasági jelentőségéről beszélt. Beretzk Péter, a biológiai tudományok kandidátusa a „Szeged tájegysége és a Fehértó” című filmvetítéssel

egybekötött előadást tartott. Második napon a sövényházi határban a baksi vadásztársaság 48000 holdas területén vadászatot rendeztek.

1960, Szeged

1960 júliusában rendezték meg a XVIII. Szegedi Ipari Vásár és Kiállítást a Horváth Mihály és Deák Ferenc utcában. Ezzel párhuzamosan a Mars téren helyet kapott a Dél-alföldi Mezőgazdasági Kiállítás is, amelynek erdészeti részében érdekes színfolt volt a környék vadászléteinek bemutatása. A kiállítási pavilont Péterfy István építész-technikus elképzelései alapján nemesnyár rüdfából szegeztek össze.

Agancsokat, vaddisznó fejet, s egy hatalmas preparált sast állítottak ki. Élhető környezetben mutatták be a Fehértó természetvédelmi területének madárvilágát. A Csongrád megyei Erdőgazdaság kisebb vadaskertet létesített, melyben az Alföld jellegzetes vadállományából őzikét, szarvast, rókát helyeztek el.

Bertóti István országos vadászati főfelügyelő tartott előadást, majd kitüntetést adott át Varga József Csongrád megyei vadászati főfelügyelőnek. A szépen díszített, parkosított kiállításon Tápai Antal szegedi szobrászművész Hálóvető című szobra állt.

A vendégek vadásztak is: a megyei tanács mezőgazdasági osztálya öt vadásztársaság területén őzbak kilövését engedélyezte.

1971, Budapest

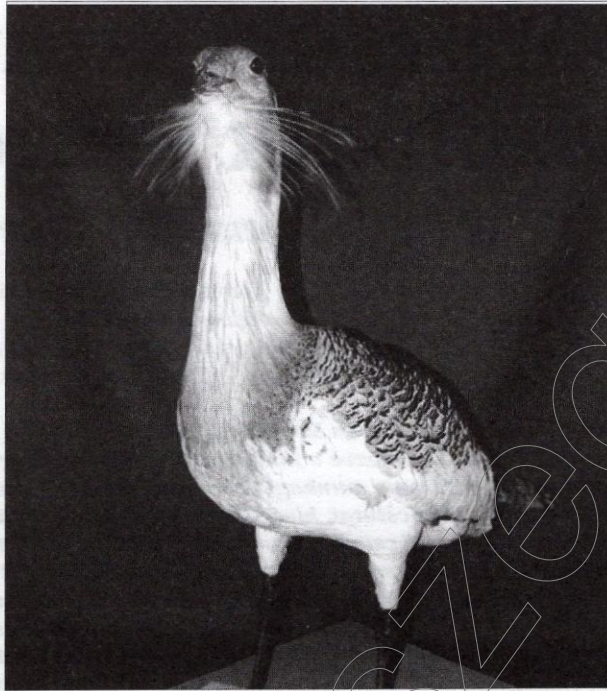
1971. augusztus 27-től szeptember 30-ig rendezték meg Budapesten a Vadászati Világkiállítást. A kiállítást pártfogolta a Nemzetközi Vadászati Tanács és a Nemzetközi Horgász Szövetség. A kiállítást a Mezőgazdasági és Élelmiszeripari Minisztérium kiállítási irodája rendezte.

Negyvenegy ország nemzeti bemutatója, négy földrész állatvilágának és természetvédelmének látványosságai szerepeltek a bemutatón. Fölölte a kiállítás az ember ősi múltjának emlékeként sportta finomult tevékenységeket: a vadászatot, horgászatot, kutyatartást, lovaglást, turizmust.

Kiegészítésként számos rendezvényt szerveztek: lovasversenyeket, Mátyás király vadászatát, francia kopófalka bemutatót, természetfilm-fesztivált, vadászati tudományos konferenciát stb.

Megnyitáskor a kormány és pártvezetők részvételével Dimény Imre mezőgazdasági és élelmiszeripari miniszter mondott beszédet. Büszkén említette, hogy hazánk az első ország, amely vadászati világkiállítás lebonyolítására vállalkozott, és a Nemzetközi Vadászati Tanács közreműködésével és ajánlására megkapta a rendezés jogát.

Csaknem kétmillió látogató kereste föl a 33 hektáros területen megrendezett kiállítást. A

Túzokkakas-preparátum az 1971-es vadászati világkiállításon a szegedi múzeumból

Vadászok a téli mezőn ma

külföldi látogatók száma száz-ezer volt.

A kiállításon bemutatott több szegedi terméket, elsősorban a kenderfeldolgozó ipar gyárainak készítményeit. A KSZV – Kender Szövő Vállalat – hálóüzeméből vadászaton és halászáton használatos hálókat, vadbefogó dobóhálókat, vasmálókát, zsinórokat, köteleket. Természetesen a Trikoplán elnevezésű magyar ponyvaszövet is látható volt a kiállításon.

A Móra Ferenc Múzeum természet-tudományi gyűjteményéből egy igen tetszetős hím tűzokpreparátumot állítottak ki, melyet Deszken lőttek 1937-ben.

1972, Szeged

„Korszerű mezőgazdasági és élelmiszeripar '72” című kiállítás a Mars téren volt. A vadászati pavilonban föliratok fogadták a látogatót. „A vadászat haszna: a sokféle tudás, mint előfeltétel. A nemes sport velejárájaként. A vad húsa, bőre, exportértéke, külföldiek vadásztatásának valutahozama. Trófeája, tudományos, kulturális, zoológiai jelentősége. Tárnya az irodalom-

nak, fotónak, filmnek, képzőművészetnek.”

Városi ember számára szinte ismeretlenek a mezőgazdasági kiállítás természetvédelmi és vadászati bemutatóján látható állatok. A városi ritkán jár a természetben, s sajnos egy-egy vad a kedvezőtlen életfeltételek miatt szinte kipusztul.

Nagy volt az érdeklődés a szarvasagancsok, vaddisznó trófea, a kitömött tűzok, énekes hattyú és a többi állat iránt.

A Budapesti Mezőgazdasági Múzeum az 1971-ben megrendezett vadászati világkiállítás legszebb trófeáit hozta el. Legértékesebb az 1965-ben Martonvásáron lőtt agancs volt. A rendezők koncepciója a vadászok és természetvédők kézfogása.

A természetvédelmi részt Marián Miklós muzeológus rendezte, és hívta föl a figyelmet a kiveszőfélben lévő állatokra. Nemzeti értéket képviseltek a szikések, mocsarak, árterek jellemző madarai, melyekből szép sorozat volt látható (117 gulipán, gólyatöcs, kiskócsag, üstökös, gém, stb.)

A múzeum legrégibb ritkasága, a vihar által hazánkba sodorta lunda, nem a mi vidékünk lakója. A cifra dunna-réce az ország egyetlen példánya.

A kiállítás különdíját a Magyar Mezőgazdasági Múzeum kapta kiváló vadgazdálkodási bemutatójáért és a kiállított trófeákért.

Bátyai Gitta

„Dorozsma szinte bekapcsolódik Szegedbe”

A 7-es villamos története

„Az első villamos már elindult felém.

Csilingel amerre jár.

Az első villamosra vár a napsugár”

Bródy János: Az első villamos (Fonográf együttes)

Az elmúlt esztendő látványos berubázásait illetően Szeged város történetében a Dugonics tér átalakítása fémjelzi. A „fémjelezni” igéet szó szerint értelmezve a következők történetek. Márciusban útlezárásokkal, forgalomáttereléssel elkezdődött a téren a munkagépek zajától hangos munka, a téren a kettős körforgalom kialakítása. Feltörték a kocsiutat, kicserélték a földben futó távközlési hálózatot, a villamosvezetékeket, a szennyvízelvezető csöveket, amelyek felhajtása első lépés volt a közlekedés átszervezéséhez. Utána következett a villamosvonal átszervezése. A sínhálózatot helyben történő, korszerű technológiai módszerekkel hajlították az újonnan kijelölt menetirányba. Ezzel a 3-as, 4-es villamosvonal „randevúját”-val tervezték a „Dugonics téri autós káoszban” a villamosközlekedést korszerűsíteni, az autós forgalomban pedig rendet teremteni a kettős körgyűrű megszervezésével. A város 96 millió Ft-t nyert a Környezetvédelmi alap céltámogatásából. A „bazánkban páratlan dupla körforgalom” építéséből a szegediek nyikorgó, kacskaringózó, szinte városnéző jellegű autóbuszok ablakából láthattak részleteket. Dugonics tér házaiban pedig a munkagépek zaja (fémes) visszhangzott, a lakók élvezhették légkalapácsokkal hajlítgatott sínek fémes zaját, miközben a nyár-féle közeledve szinte +30 C-os hőségben dolgoztak a szorgalmas kezek. Június 3-án már „Zöldágnepet” tartottak a kivitelezők. Azonban a feltöltésnél talajminták alapján új feladat merült fel. A statikai viszonyok nebezítették a tér feltöltését, talajcserét kellett beiktatni. A késleltető mozzanat elbárártásával egy este üzembe helyezték a formatervezett Dugonics téri kandelábereket, amiket esztétikai szempont figyelembe vételével „föld alá sülyesztett kábelek tápláltak” árammal, akárcsak a villamosokat. A mérnökök az áramellátás tervezésekor arra is gondoltak tehát, hogy „ne csúfítsa sűrű vezetékhalózatot a kettős forgalom légtérét”. Június végére leálltak a zajos munkagépek, a villamos próbajáratának kattogását is kiküszöbölték: a „csikorgó acélszalagos forduló villamos kerekeinek” bangját a sínek folyamatos kenésével és a „csattogó alkatrészek megfelelő beállításával”. Csend telepedett a terre. A kertészek munkáját követhették figyelemmel. Aztán 2002. június 29-én Ványai Éva alpolgármester átvágta a nemzetiszínű szalagot és megindulhatott a kettős keringő forgalom, ahol biztosítva látták a szakemberek a forgalom „minden irányból minden irányba” való baladását. A villamos esetében – a KRESZ szabályai szerint – „a körforgalomba befutó villamos, bármely irányból érkezzen is, megállás nélkül át is haladhat a körforgalom”, vagyis a villamosnak előnye van. A villamosvonalakat is átszervezték a tér felhajtásakor. A Dugonics téren egymást keresztező 3-as és 2-es számú villamosok irányvonalát alakították át. Az új villamosjáratok kikerülték a Dugonics tér Somogyi utca felőli részét. Az új villamosvonal kiépítése után kevésbé fognak a szegediek emlékezni arra, hogy miért is van a Somogyi utca Zrínyi utca torkolatától kezdődő, Dugonics térig terjedő szakaszán villamossín, a parkoló autósok örömeire macskaköves burkolatba fektetve. A 7-es villamos pedig már feledésbe is merült. Ezen a járaton lebetett bajdan Dorozsmáról bejutni Szegedre, átszállással pedig a Dugonics térre, sőt a nagyállomásra. A Dugonics tér közlekedésének átszervezése nebez feladatok kivitelezését követelte meg a vállalkozóktól is, de komoly tudást igényelt a tervek kidolgozóiól is, mert Szeged szerkezetének alaprajzána története van.

Az 1879-es Nagyrvíz romba döntötte a házakat, elárasztotta az utcákat, utána teljes újjáépítést követeltek a károk. A városvezetősége a terv kidolgozásával Lechner Lajos mérnököt bízta meg, aki a károk felmérése után 1879. szeptember végére csapatával elkészítette a „városrendezési terveket”. A Lechner-féle örökségként számon tartott projektek a rekonstrukciónál, figyelembe véve a régi úthálózatot, a kor követelményeihez igazodó gyűrűs-sugaras városszerkezetet tartalmaztak, 23 tér és park helyének meghatározásával, az utcák, járdák burkolásával egyetemben és a közvilágítás, közcsatorna kiépítés meghatározására vonatkozóan is. A Lechner megálmodta sugaras alaprajz a város centruma felé terelte a forgalmat, az iparnegyedeket pedig sugarasan ettől kifelé menve határozta meg. A város későbbi fejlesztésében hol előnyt, hol hátrányt jelentett ez, mert a lakosság száma nőtt, ezáltal a tömegközlekedés, az autósforgalom szervezése új feladatokat adott a város mérnökeinek.

Az árvíz utáni újjáépítés a tömegközlekedés megszervezésére is kiterjedt. Büszkén említhetjük meg, hogy Szegeden már 1853-tól kocogott a lóvontatású, jól bevált lóvasút. Ebben az évben adott engedélyt a tanács számokkal ellátott bérkocsik üzemeltetésére, 12 hintó és 4 „tömegszemélyű bérkocsi” forgalmazására. Egy élelmes magánember, Molnár Antal nyergesmester vállalta elsőként a forgalom lebonyolítását 1854-1857 közt a szegedi vasútállomás és a belvárosi szállodák közt. A sokszor megénekelte omnibusz 1857-ben indult útjára Szegeden 1,7 km útszakaszon. A körút vaspálya-lóvasút fejlesztéséről 1875-től kezdődő tárgyalásokat a Nagyrvíz „lebonyolította”! A brüsszeli Begein cég ajánlotta szerződést a város 1879 februárjában megkötötte, de megvalósításában az árvíz beleszólt. 1881-ben írtak ki Szegeden újabb pályázatot a tömegközlekedés megvalósítására, amelyet Edward Paget vállalkozó nyert meg és 1881. június 25-én aláírták a szerződést Pesten Lóvi Tivadar közreműködésével, az

1878/79-es pályaterv alapján. Majd 1885. szeptember 5-én Pálffy Ferenc polgármester hagyta jóvá aláírásával a terveket a város köztörvényhatósági bizottság előzetes határozata alapján. A tervben a közúti vaspályát 1 fővonal és ebből kiágazó két mellékvonal képezi. Azonban „adminisztratív és egyéb okokból” a terv kivitelezése elhúzódott, a vállalkozást először Pollacek Edére ruházták át, tőle Fleischer Ignác vette át. A lóvasút ügye 1884-ben kormányengedéllyel záródott le. A ló vontatta tömegközlekedés a XIX-XX. század fordulójára lelassult. Paradox módon azért, mert a lóvasút lassúságát, gyorsaságát a lakosság gyorsan felfedezte, egyre gyakrabban vette igénybe a szolgáltatást és a tömegközlekedés tömegessé válása korszerűsítést követelt már akkor is.

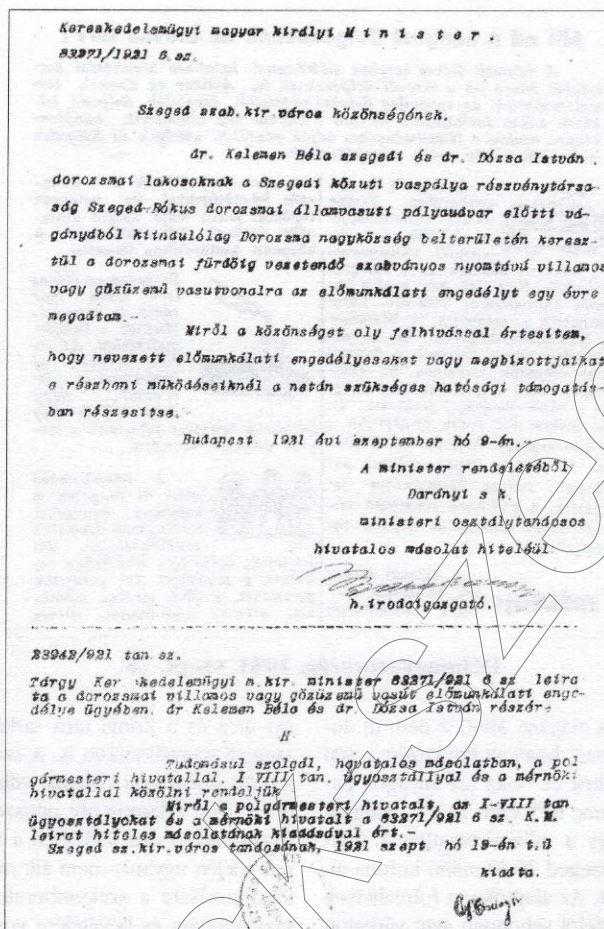
Ebben az időben már néhány város villamos árammal működtette kocsikkal szállították az embereket. 1898/99-ben Szegeden is foglalkoztak a városatyák az új szolgáltatás meghonosításával. 1899-ben a Szegedi Közút Vaspálya Rt. (SZKV elődje) benyújtotta tervezetét, amelyben 2-2 és fél millió forintban határozták meg a tömegközlekedés kiépítését, belga, osztrák tőke igénybevételével. 1905. december 22-i rendkívüli gyűlésen a városi honatyák határozatával megszületett az engedély Szeged villamoshálózatának kiépítésére 6 főútvonalon:

1. Szeged-Rókus–Galamb u.
2. Dugonics tér–Belvárosi temető
3. Dugonics tér–Közvágóhíd
4. Széchenyi tér–Gedó múlató
5. Kállay u.–Erzsébet liget
6. Gizella tér–Kossuth Lajos sgt.

Megfigyelhetjük, hogy ez a rendszer egészen az 1970-es évekig szinte változatlanul fennmarad. 1908-tól beindult a Dugonics tér – Belvárosi temető közti „temetői járat”, majd 1927-ben az átszállás megkönnyítésére a 3. sz. villamosvonalat meghosszabbították a Dugonics tértől a Somogyi utcában egészen a Zrínyi utca torkolatig.

A korszerű gyors személy- és teherforgalmat lebonyolító villamos előnyét Dorozsma polgárai is felismerték, amikor az 1910-es évek elején Szeged lakói már paradox módon lassúnak tartották a villamost. A kevés kocsipark, a sűrű járatok a sínek állagát lerontotta, szükségessé tette a felújítást, a gyarapítást. A dorozsmaiakat mozgalmat szerveztek a villamos ügyében, de sajnos az időpont nem voltmegfelelő.

Az I. világháború nem tette azt lehetővé. A háború utáni újjáépítésben a közlekedési károkat javítását a Szegedi RT nem tudta magára vállalni, a villamosvasút-hálózat bővítéséről pedig egyelőre szó se lehetett. Az 1917-ben megkezdődő újabb tárgyalásokon Szeged és Dorozsma közt 7,5 km útvonal kiépítését tervezték Rókus állomástól a dorozsmai fürdőig. A dorozsmaiak az 1920-as évekre mozgalmat szerveztek szívügyük megvaló-

Levél a polgármesterhez – 1921. szept. 28.

esztendőben elkészítették (a dorozsmai közgyűlésen kidolgozta) a villamoshálózat terveit. Sőt a nyáron alakuló villamos létesítés ügyét felkaroló társaság Rózsa István főszolgabíró vezetésével a „szükséges négy millió korona felajánlását” is megtette. A tervek a Dorozsmán üzembe helyezendő villamos erőmű létesítését is tartalmazták. A cég bejegyzés 1921. október 19-én megtörtént. A sajtó már reményről írt a villamos következő év tavaszán való beindításáról. „A tervezetések nagy városába végre úgy fogtak meg valamit, hogy az élő valósággá válhat, mégpedig hamarosan.” A tárgyalásokon Szeged vezetői és Dorozsma előjárói mellett a tanyai gazdák is megjelentek, akik gazdasági előnyök, előrelépés érdekében sürgették a dorozsmai villamosvasút kiépítését. Dorozsmán a költségek biztosítására 4082 részvényt bocsátottak ki. Ebből Szeged 1.500.000 korona, Dorozsma 1.200.000 korona, Csongrád megye 200.000 korona értékű részvényt jegyeztetett elő, és nagyobb magánvállalkozások részvétele is számíthatnak.

A befolyó összeget takarékpénztárban helyezték el, mert a tervezők számára fejtörést okozott a vasúti síneken való átkelés mikéntje a Rókusai állomástól a dorozsmai műút mentén kialakítandó villamosvonal számára. Első variáció alagút építése volt, melyre anyagi fedezetet nem tudtak biztosítani, ezért széles, a közúti és villamosforgalmat is lebonyolító hídátjárót terveztek. A költségek, kiadások döntöttek, D-i átjáró megnyitásról, ami a Belvárosi temetőnél kapcsolódott volna a villamosvasúthoz.

1921. szeptember 9-én kelt leiratában a Kereskedelemlügyi m.kir. Miniszter engedélyt adott a tervek kivitelezésére. A vasút-átjáró problémájának eldöntésére 1922 júliusában Budapestről Szegedre érkezett Finály Lajos kereskedelemlügyi miniszteri tanácsos és Rohrmann István vasúti és hajózási felügyelő „bejárás ügyében”, hogy „tető alá vigye a dorozsmai villamosvasút kiépí-

tésének régóta vajdó ügyét." A bizottság eredményes munkásságának híre bizonyára nemcsak Dorozsma-hírnéket kellett örömet, hanem a „szegedi közönség között is", mert a szakemberek nyilatkozata szerint, Dorozsma-Szeged villamosvasút közgazgatási bejárását még augusztusban megtartják, úgyhogy össze már valóra válik a dorozsmaiak régi vágya, azaz megindul a villamosvasút. A szép terveket megint az anyagiak befolyásolták, „baj van a dorozsmai villamosvasút körül", mert se Szeged, se Dorozsma pénztárában nem volt elegendő pénzügyi fedezet. Pedig az ekkor alakuló „Dorozsma Rt. szoros nexust tart fenn" a Szegedi Közúti Rt-vel, és elhatározták, hogy „az építkezést a belga tőkések megbízásából: a Budapesti Magyar Általános Hitelbank vállalja magára. Mindez nem új dolog ma már, annál feltűnőbb azonban, hogy az építkezést a mai napig [1922. október 15.] sem kezdték el." Oka „az anyagok beszerzése horribilis összeget emésztene fel", ezért az RT, „még ál- mában sem gondolhat arra, hogy a villamosvasútát a saját erejéből felépítse". Ezt felismerve Szeged 25-30 millió korona államségélyért a kormányhoz fordult. Az alaptőke, a formalitások rendelkezésre álltak, kölcsönt másfelől sehonnan sem várhatott a villamosvasút Rt.

A beruházásnál a villamosítást 1 millió forintban lett kalkulálva, azért kérelmezték, hogy állami raktárakból sineket kapjanak. A tárgyalásokra „Erchart képviselő és Somogyi polgármester urak felutaztak" a minisztériumba. A tárgyalások, a tervezetek elhúzódtak, pedig Dorozsma, a sziksói fürdő gyógyhatásának felismerése után a villamosban látta a jövőt ennek fejlesztésére, hisz ezzel a szegediek könnyen megközelíthetnék a fürdőt, amelynek népszerűsége nőne, bevétele fokozódna és ebből fejleszthetnék világhíressé tennék a gyógyfürdőt Dorozsmán.

Az álmok, tervek az 1930-as évek konjunktúrájában elvesztek. Az egész országot sújtó gazdasági válság, infláció a dorozsmaiak bankban elhelyezett pénzét értéktelenné tette.

A második világháború végleges döntésnek tűnt, hiszen a károk felszámolása nem tette lehetővé új villamosvonal kiépítését Szegeden. A városban 1944 végén indult el újra a villamos a fővonalon. 1945-ben államosították a Szegedi Vasútpálya Rt-t, Szegedi Közlekedési Vállalatát szervezték át. Ekkor kezdtek újra közlekedni a 3. sz. villamosok a Somogyi utca-köztemető között.

Szeged tömegközlekedésének felújítási terve, új beruházások megvalósítása 1948-49-ben került a polgármester íróasztalára. A dorozsmai villamosjárat beindításáról 1949-1950-ben kezdődtek tárgyalások a városi tanácsnál. Hamarosan elkészültek a tervek, kijelölték az új villamosjárat útvonalát, megkezdtek a terület-kiszájtást. A tervberuházás kivitelezésének határidejét 1950 végére jelölték. A beruházásra 2 millió forintot kapott a város. A városi tanács és az államosított Villamosvasút Rt.-Szeged Közlekedési Vállalat szakemberei a 7-es jelzésű dorozsmai villamos útvonalát a Kossuth Lajos sgt-i Rókusi templomnál kezdődően, végig a Boros József utcán a Tolbuhin (Kálvária) sgt-i kitérőn át a műút mentén Dorozsma főteréig jelölték ki. A kivitelezés, építkezés szorosan megjelölt határidejéhez közeledve a munká-

Mit ad a szegedi dolgozóknak az öt éves terv ?

A folemelt öt éves tervben előványzott hatalmas beruházási összegből bőven jut a szegedi dolgozóknak is. Amikor az üzemek, termelőcsoportok, az egyéni dolgozó parasztlak, hivatalok dolgozói lelkesen adják forintjaikat kölcsön a dolgozó nép államának, tulajdonképpen azokra a létesítményekre adják pénzüket, amelyek út Szegeden is az öt éves terv során megvalósulnak.

Az elmúlt év decemberében, Sztálin szivárs születésnapjára készült el a dorozsmai villamosvasút, amelyre büszkék is a szegedi dolgozók. Nem kell már gyalog be járni Dorozsmáról Szegedre. Láto-gathatják a színházat is bármikor a dorozsmai dolgozók. De az öt éves terv során nemcsak a dorozsmai dolgozók járhatnak be villamoson Szegedre, hanem a szőregi és a tápói dolgozó parasztlak is. Az öt éves terv során megépítjük a villamosvasutat Szőregre és Tápé-ra is. Szőregi és tápói dolgozó pa-rasztlak, amikor Békekövesőnt je-gyezték, a rövidesen megépülő vil-lamosvasút költségeire adjákok for-intjaikat!

A szegedi dolgozók kulturális ele-tékek fellendülését

van arra, hogy éljenek is a kultu-rális lehetőségekkel. De hatalmas fejlődést jelent majd Szeged kultu-rális életének fellendülésében a központ kultúrotthon létesítése.

Szegeden az öt éves terv során már eddig is korszerű-sítettük kenyér-gyárainkat. Az öt-éves tervben új kenyérgyárat fe-ltesítünk, hogy még több és még

keletesebb kenyéret juttassunk a szegedi dolgozók számára.

A felszabadítás után út Szegeden is hatalmas összegeket fordítottunk iskolánk rendbehozására. Jól felszerelt, egészséges iskolákban ta-nulnak a munkások és parasztlak gyermekei, a jövő tanárai, mérnö-kei, orvosai, technikusai. Öt éves

Délmagyarország, 1951. szept. 28.

gyi utca és a Zrínyi utca sarkán az 1-esre, akkor eljuthattak a szegedi nagyállomásra is. A szegediek pedig levillamosozhattak a hírs dorozsmai vásárba, villamosozhattak a sziksói fürdő felé. A 7-es villamos oly népszerűvé vált, hogy a városi tanács tervosztályán már 1951-ben a terv túlteljesítését elemezték. Annak idején ugyanis „nem állt megfelelő, megbízható adat" a terv kidolgozására a szakembereknél a „dorozsmai vonal várható utas számára és bevételére vonatkozóan". Erre az esztendőre a helyszíni „műszakrendőri bejárások során" már az első hibák is jelentkeztek. A 7-es, 2-es villamosvasút összekötő végén a „for-galom szabálytalan"-nak minősült. A Dugonics téren a váróhe-lyeket át kellett helyezni a várakozó utasok létszáma miatt, hogy a „váróközönséget ki tudja szolgálni". A járaton menetrendbeli változást dolgoztak ki, mert a villamos a „sorompók miatt állan-dó késésnek van kitéve." Az „előírt 18 perces kocsikövetési idő ezért gyakran duplájára felmegy". Ez pedig nem felelt meg „egy városi vonal" kívánalmainak. Tehát a 7-es járat „helyi érdekűnek tekinthető", amit a „távolsági utasok száma igazol". (Ezek a tények most azt bizonyítják, hogy a dorozsmaiak igencsak éltek a villamosadta lehetőségekkel. Gyakran bejártak Szegedre, itt vál-laltak munkát is.) A tényeket figyelembe véve a szakemberek akkor 36 perces menetidőt állapítottak meg a 7-es járatra (a do-rozsmaiak sérelmére). „Csúcsforgalom idejére" visszaállították a „3-as kocsiszerelvényt a városi forgalom megjavítása érdekében a Somogyi utca és a Textil-kombinát közt". A textilművek dolgozói a villamos-csatlakozásokat kifogásolták. Kérték az utolsó villamos indítása idejének későbbre tetelét. Az este 10 órakor végző dolgozók számára ugyanis „igen komoly munkakiesést okoz az a körülmény, hogy a 22.05-kor induló villamoshoz még van csatlakozás a más vonalra", de a 22,15-ös járatnak már nincs.

Technikai, kivitelezési hibák is hamarosan jelentkeztek. Már 1952-ben a Kálvária téri kitérőben felszakadt a 2-es villamos „sín felutója", a Bajai úton megsüllyedt a vágány az útburkolat laza-sága miatt. Itt, az „íves fordulat"-ban a sínek is hamar megkop-tak. Dorozsma felől a vágányok menti vízvezetést kellett sürgősen megoldani, ezért „beton csövelvezetők"-et fektettek le az út alá, amiket bekötöttek az út menti csatornába. A jobb, áttekinthetőbb közlekedés érdekében a dorozsmai műúton keríté-éseket kellett áthelyezni. Bizonyos pontokon téglaszegélyt ala-kítottak ki az út mentén.

Hibák mindig adódtak, de ki is javították őket. Így a Szeged-

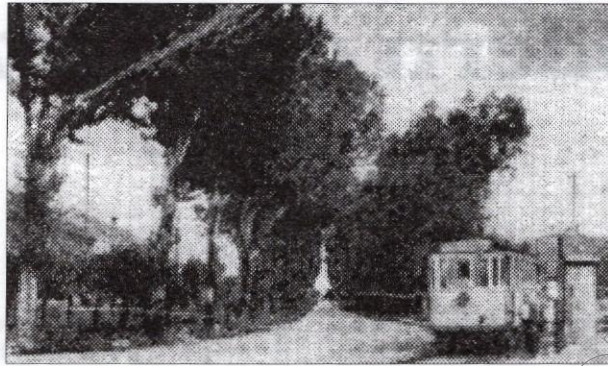
tatókat 1950-ben lelassította a „sínbeszerzés akadályozása", továbbá, hogy a szállító a „vil-lamosvezeték szállítását a helyszínen történő felszerelés-t" még októberben sem tel-jesítette. A nagy nap pedig kö-zeledett! Az építők ugyanis Sztálin születésnapjára ajánlot-ták fel a beruházás átadását.

1950. december 21-én az-tán elindulhatott a Rókusi templom elől Kiskundorozs-mára az első járat! A csilingelő, sárga, peronos vil-lamosok a dorozsmaiak régi várakozását, álmát (1917-1950!) teljesítették. Ekkor számukra ez volt az a közlekedési eszköz, amellyel bejuthattak gyorsan a Mars pi-acra, a városi intézményekbe. Sőt, ha átszálltak a Kálvária té-ren a 3-as villamosra, a Somo-

Dorozsma közötti 7-es villamos hosszú éveken át csilingelve szállította utasait a két település közt oda-vissza. A peronos, kis sárga villamoskocsikat idővel felváltották a jóval nagyobb utas számára alkalmas csuklós villamosok, aztán bevezették a kalauz nélküli utazást. Dorozsma lakói számára biztosították a városba való bejutás gyorsaságát.

Mindazt a fejlesztés megélte a 7-es villamos, amit Szeged más járatai. Változást az 1970-es évek hoztak Szeged tömegközlekedésében. 1973-ban statisztikai felmérést végeztek. 1975-ben tervbe vették a buszjáratok bevezetését, az új közlekedési eszköz, a trolibusz meghonosítását. Ezek kapcsán a villamosközlekedésre is reform várt. Az Általános Fejlesztési Tervben jelentős beruházás volt az új Tiszahíd építése, amely magában foglalta a közlekedés átszervezését. A Dugonics téri DOMUSZ áruház és az Árpádtéri Nagyáruház építkezései is konkrét feladatok elé állították a szakembereket. Itt „első támadás” a villamos ellen a 2-es villamos útvonalának lerövidítése volt, a Somogyi-Zrínyi utca sarki végállomást áttették a Dugonics térre, helyén autóparkoló lett. Az 1976-ban kidolgozott IV. ötéves tervben fejlesztési feladat a „tömegközlekedés érdekeit szolgáló rekonstrukció” volt.

A tervek, felmérések eredményeként a 7-es villamos sorsa is megpecsételődött. 1976-tól a városi tanács és a VOLÁN igazgatósága szerint a Szeged-dorozsmai úton a „7-es villamos esetén az autóbusz közlekedésre toldott át” a hangsúly. Felmérésekből megállapították, hogy a villamos esetén „az ütemidő 50%-a vasúti sorompó előtti várakozással telik el”. Statisztikai adatok, kimutatások szerint a 7-es járatot „400-500 utas veszi igénybe 800/1000 utazás/nap teljesítménnyel”. Ez pedig ismét nem felelt meg a tervekben meghatározott normáknak. Ekkor már Dorozsmára is járt a busz (szintén várt a sorompónál).

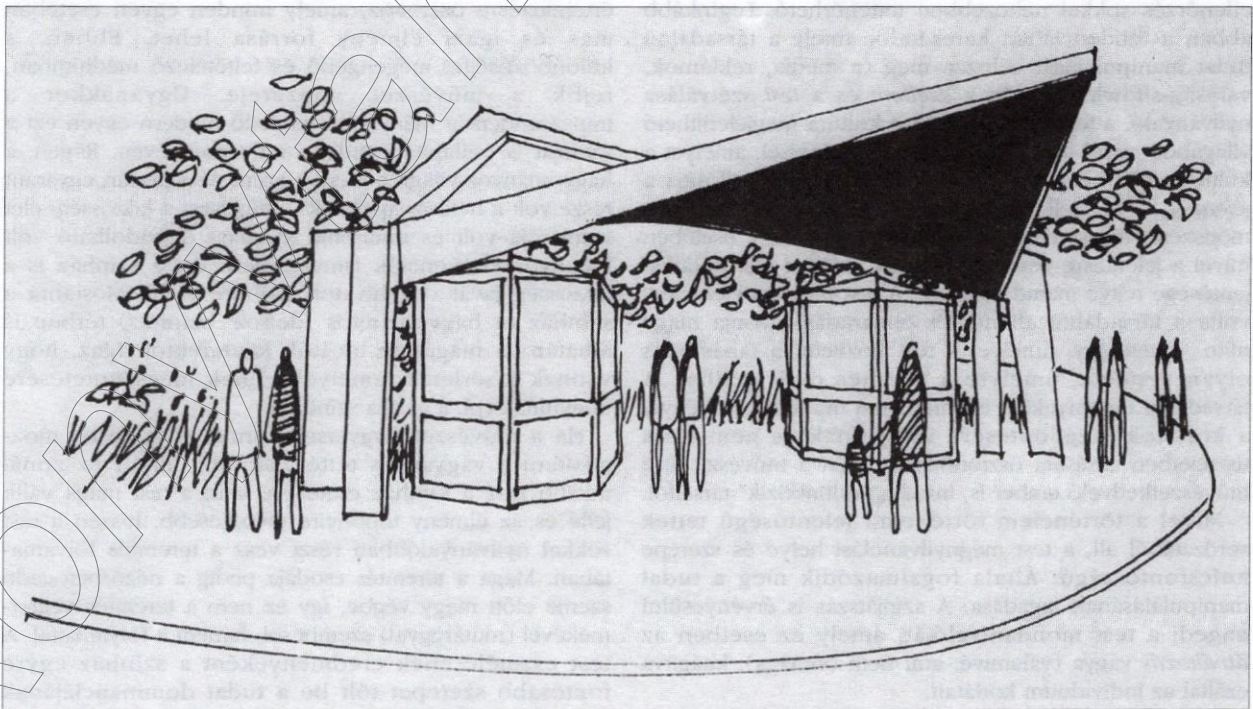
A villamos Dorozsmán

Az 1977-ben hozott tanácsi határozat leszögezi a 7-es és a 2-es villamosjárat „üzemének fenntartása népgazdasági szinten nem gazdaságos”, ezért meg kell szüntetni, és a tömegközlekedést busszal kell megszervezni.

1977. június 30-án „27 év után leállt a forgalom a dorozsmai 7. számú villamosvonalon”, mert a „reprezentatív utasszámlálási adatok bizonyították, hogy a 2700 vágányfolyóméteres külső szakaszon napi átlagban csak 500-600 fő utazott”.

Megjegyzés: a dorozsmajak már 1979-ben elégedetlenségüket nyilvánították ki. Áttértek ugyan ők az autóbuszra, de a „buszjáratok menetrendszerűség”-ével „nyomvonal”-ával kapcsolatos kifogásaik voltak. Ezért kérték ennek felülvizsgálatát, a hibák mielőbbi kiküszöbölését. Dorozsma lakói felébredtek. Álmodtak, a villamos már nem járt, nem várhattak az első villamosra. A síneket felszedték, helyén a műtárral párhuzamosan gyalogos-kerékpáros, aszfaltozott járda van. 2002-ben a Dugonics téren kialakított kettős körgyűrűben új villamosvonal: 3,3A, 3F randevúzik a 4-es villamossal. A Somogyi-Zrínyi utca sarkán és a Dugonics téren nincs már villamosmegálló, -végállomás. A hajdani járatokra egyre kevesebben emlékeznek, egyre kevesebben tudják, miért van az autók alatt villamos sín, ráadásul – az autók bosszúságára – macskakövekbe fektetve. A Tarjánban a Fonógyári úttól ill. a Vadasparktól közlekedő villamosok a Tisza Lajos körülről fordulva „randevúznak” a 4-esessel. A Dugonics téri érdes megoldással épített villamosváró sorsa vajon mi lesz? Funkcióját betöltötte. Reméljük, felújítják és nem lebontják, hanem találnak alkalmazására megoldást.

H. Tóth Ilona

A fölváltott tető alatt kialakítandó üvegházikókban menetjegyeket és péksüteményeket is árusítanának.

(Tarnai István terve)

A modern düönüszoszi mámor

avagy a vágy színháza

A kulturális szféra ma már intézményesített formában fejt ki hatását a befogadóra (múzeum, mozi, színház stb.) és így a művészet elszigetelődik a mindennapi élettől, amelynek azelőtt szerves részét alkotta és a közönségnek szólt (pl. a vegetáció újraeledését megünneplő rítus a hozzákapcsolódó mítosszal, amelyből a drámát és a színjátszást eredeztetik). Ilyenformán a közönség csak egy elszigetelt csoportja részese a művészi élményben.

Mivel a művészet mindig sajátos törvényei révén teremti meg önmagát és ezek a törvények merőben különböznek a valós élt törvényeitől, ezért művészet lehetővé teszi az egyén számára, hogy szabadságvágyát érvényre juttathassa általa. Azt a szabadságvágyat, amelyet a társadalmi normák lépten-nyomon korlátok közé próbálnak szorítani a társadalom zavartalan működése érdekében. A differenciálódás pillanatától, amely alatt a művészet elszigetelődését értjük a közösségi élettől, a társadalom igyekszik ellenőrzése alatt tartani a művészi szférát, mivel az a szabadságvágy megnyilvánulás helye és ilyen formán veszélyeztetheti a fennálló társadalmi rendet. Randy Martin szerint ez kétféleképpen valósulhat meg: a *beavatkozás/cenzúra (coersion)* és a *be nem avatkozás (consent)* révén. Az első a totalitárius társadalmak jellemzője, a másik a nyugati típusú társadalmaké. A beavatkozás ellenállást vált ki, amely feltételezi a *tettet-testet* (pl. szélsőséges esetben kínzást). A be nem avatkozás esetén az ellenőrzés sokkal nehezebben tettenérhető. Leginkább abban a tendenciában keresendő, amely a társadalmi tudat manipulálását célozza meg (a média, reklámok, valóság-showk stb.). Itt a *szellem és a test* szétválása nyilvánvaló, a test kirekesztődik a kultúra megjeleníthető világából, mivel egy olyan dimenziót képvisel, amelyet a kultúrtermék nem sajátíthat ki. A szellem megvalósítja a *jelentést*, a test jellemzője a *vágy*. A tudat elemzésének módszerei teljesen használhatatlanok a vágy esetében mivel a jelentésre összpontosítanak, ezért a test politikai jelentősége rejtve marad előttünk. A test *meg nem jelenített* volta a társadalmi ellenőrzés elmaradását vonja maga után. A *tettvágy*, amelyet a test közvetít, a tapasztalás olyan vetülete, amelyre a jelentés csak utalhat. A társadalmi törvényekkel ellentétben a művészet törvényei a korlátok megdöntésére irányulnak és nem azok tiszteletben tartására ösztönöznek. Ezért a művész, de a művészetkedvelő ember is, mindig „különbözik” társaitól.

Mivel a történelem történelmi jelentőségű tettek sorozatából áll, a test megnyilvánulási helye és szerepe kulcsfontosságú. Általa fogalmazódik meg a tudat manipulálásának tagadása. A színjátszás is érvényesülni enged a test mondanivalóját, amely ez esetben az *átváltozás* vágya (valamivé, ami nem önmaga), kitágítva ezáltal az individuum korlátait.

Miben nyilvánul meg és van-e egyáltalán különbség a művészi élmény és a reklámozott áru „fogyasztása” által nyújtott élmény között? A reklámok általában

minőségbeli változással kecsesgömböztetik a vásárlót (pl. ha autót vesz, szabad lesz; ha jó krémeket használ, fiatal marad stb.), de a beigért minőségi változás helyett a vásárlónak csak mennyiségbeli változás juthat, hiszen azáltal, hogy megvásárol valamit még nem lesz szabad vagy fiatal, csak felhalmozza vagy elfogyasztja az árut és az ígéret csak illúzió marad. A vásárlás ténye ugyanis nem elég ahhoz, hogy az ígéret valóra is váljon. Az áru nem képes semmit létrehozni, ami önmagán túl mutatna (szabadság, fiatalság). Ahhoz ugyanis szükség van egy alanyra, hogy mindezt meg is valósítsa a tárgy segítségével. Mivel azonban a tárgy „üres” vagyis semmi ilyen jellegű ösztönzést nem hoz létre a vásárlóban (lehetséges alanyban), a tett nem jön létre. Innen ered a fogyasztó hiányérzete, aki ezt úgy próbálja meg kompenzálni, hogy újra és újra belesétál az üres illúzió csapdájába egyre többet halmozva fel az áruból reménykedve abban, hogy a következő alkalommal az ígéret valóra válik.

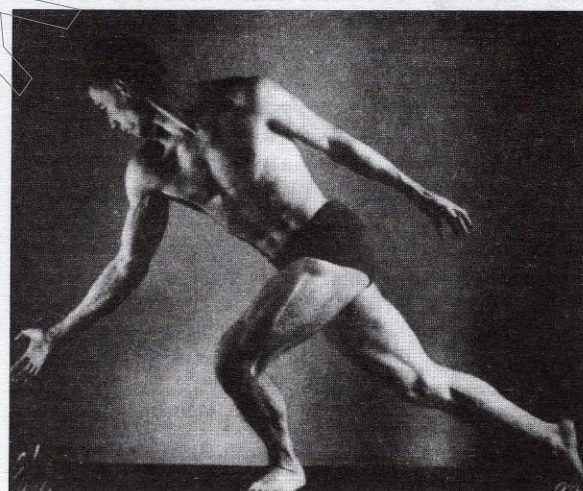
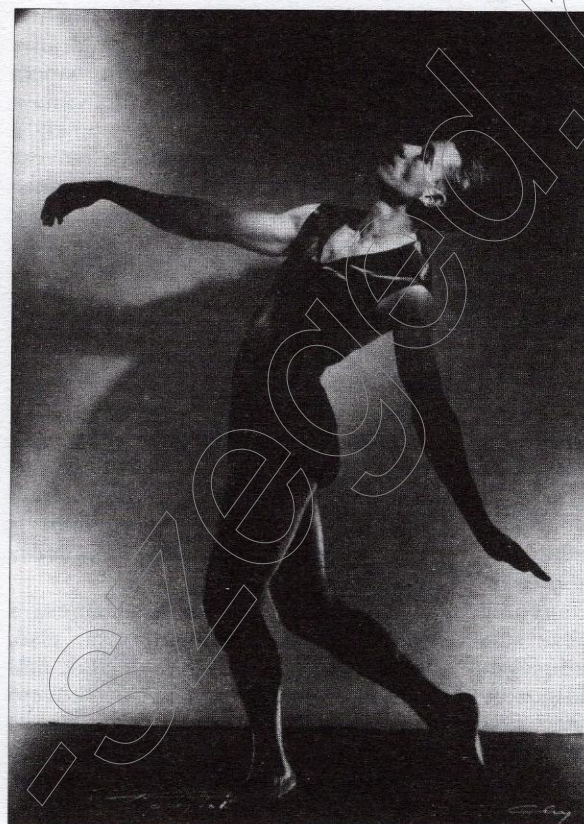
A művészet ezzel szemben interakcióra készíti a befogadót még akkor is, ha tárgyasult műformáról beszélünk (szobor, festmény, regény, installáció stb.). A műtárgy ugyanis „nem üres”, hanem olyan tartalmakkal bír, amelyek a befogadóban egy folyamatot indítanak el és kimozdítják szellemi és/vagy fizikai passzivitásából, *tettre* készítetik. Ez tehát, *minőségbeli* változást eredményez. A „nem üres” megállapításon azt értjük, hogy a műtárgy egy összetett *jel*, amely megfejtésre, értelmezésre ösztönöz, amely minden egyén esetében más és igazi élmény forrása lehet. Ebben, a különbözőséget megengedő és feltételező médiumban, rejlik a művészet vonzereje. Ugyanakkor a transzcendencia hiányától szenvedő modern egyén ezt a szomjat is csillapítani tudja a művészet révén. Régen, a hagyományos világrendben, a szent és a profán egyaránt része volt a hétköznapiaknak a művészet a közösségi élet velejárója volt és mindenki számára dekódolható volt bizonyos konvenciók ismeretében. Így a színház is a közösség javát volt hivatott előbbre vinni. Mostanra a színház (a hagyományos „doboz” színház) térben is elhatárolja magát az utcától, közterektől. Igaz, hogy vannak kísérletek, amelyek ennek megszüntetésére irányulnak (pl. a gerilla színház).

Ha a művészet tárgyasult formái is képesek mozgósítani a vágyat, és tetté alakítani, akkor ez annál inkább igaz a színház esetében, ahol a test maga válik jellé és az élmény többnyire erőteljesebb, hiszen a test sokkal nyilvánvalóbban részt vesz a teremtés folyamatában. Maga a teremtés csodája pedig a néző/befogadó szeme előtt megy végbe, így ez nem a teremtés végtermékével (műtárggyal) szembesül, hanem a folyamattal. A test eszmélésének eredményeként a színház egyre fontosabb szerepet tölt be a tudat dominanciájának társadalmában, és úgy tűnik, hogy a színjátékmű fokozatosan függetleníti magát az írott drámán alapuló színjátéktól és önállóan is kezd ismét szerephez jutni. Az

Molnár Hajnalka

MOLNÁR ISTVÁN és az avantgárd

Egy „ismeretlen”
expresszionista táncos

Könyv a „testszínház” egyik első magyar művészeről

írásbeliség teret enged a szóbeliségnek és a testnek. Ezt célozzák még a commedia dell'arte felelevenítésére irányuló kísérletek és a performance-ok.

Ez utóbbiak abban is különböznek a commedia dell'arte-től, hogy az esetek túlnyomó többségében egyszereplős előadások. Továbbá, a szerző-rendező-színész szerepkör egyetlen emberbe tömörül, amely rendkívül gazdaságos megoldás és ugyanakkor a tételezett célt (a színhátmű=performance megteremtését) a legközvetlenebb módon valósíthatja meg, mindenféle áttételek, személytől függő akcideneciák nélkül. Mindez lehetővé teszi a „sűrített” üzenetátvitelt, de ugyanakkor olyan képességek meglétét feltételezi, amelyek egyenként jellemzőek a szerzőre, rendezőre, színészre. A színészek bábukkal helyettesítő elmélet,

amelyet C. Craig fogalmazott meg 1908-ban a *The Actor and the Übermarionette* írásában, hasonló hatás elérését kívánja megvalósítani oly módon, hogy elkerüli a véletlenek sorozatából származó mellékjelentések létrejöttét. De mik is ezek a mellékjelentések? Ha jól belegondolunk akkor rájövünk, hogy azok tulajdonképpen már egyféle olvasatok (a színészeké). A performance művész szándéka tulajdonképpen az, hogy a néző/befogadó a „szűz”, értelmezésmentes művel szembesüljön és annak interpretációját ő maga vigye véghez először. Ilyenformán az élmény, amelyben részesül, intenzívebb. Másfelől, a szerző-rendező-színész egy személyben való tömörítése egyfajta totalitásra való törekvésnek is felfogható, amely művészi önmegvalósítás is egyben. Mindez csak a test közvetítésével lehetséges

és a vágy, amely a folyamat mozgatórugója meglehetősen nárcisztikus jellegű. A performance művész többnyire ugyanis nem egy (írott) dráma szereplőjeként jelenik meg az előadáson belül, hanem mint saját maga. Énjének két összetevője van: a hétköznapi és a művészi én. A „valaki más”, amely a színész esetében egy szereplő, a performance művész esetében a saját művészi énjét jelenti. A performance tehát a művész önön művészi énje megszületésének feltétele, a *tett*, amely a minőségbeli változást előidéz és, amelynek révén a hétköznapi énből megszülethetik a felsőbbrendű művészi én.

A befogadó számára mindez azért mérhetetlenül izgalmas, mivel tanúja lehet az *átváltozásnak*, annak a folyamatnak, amiből mindig kirekesztettnek érezte magát és amelyet mindig a titok homálya lengett körül, a *teremtésnek*. A performance magánügy, a művész elsősorban önmagáért teszi, amit tesz, de nem zárja ki azokat, akik részesülni kívánnak az ő átváltozásának élményében. Hogy mennyire magánügy abból is következtethetünk, hogy előfordul, hogy a művész közönség hiányában valószínűleg a tettet.

Hagyományos színjátékmű esetében a színész a próbák alatt teremt meg a színpadi alakot, az első, közönségnek szóló előadáson a színpadi alak már kidolgozott formában jelenik meg és az ezt követő előadásokon már csak csiszolódik. Így a néző nagyrészt „kész terméket” kap. A performance egyszeri és egyedi előfordulása miatt azonban az előbb említett tényezők nem érvényesek. A dolgok *itt és most* történnek, az élmény valódi úgy a művész, mint a közönség számára. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a művész nem készül fel az előadásra, hanem azt, hogy ez a fajta felkészülés különbözik a hagyományostól. Tartalmi szempontból többnyire az elgondolás szintjén marad, míg a gyakorlati része a „környezet” megfelelő átalakítására irányul. Emiatt a performance többnyire rövid ideig tart, hiszen próba hiányában nem lehet hosszú időtartamú előadást megvalósítani. Vannak azonban kivételek is, de azokban az esetekben az idő múlásának kulcsfontossága van. Példa erre Stuart Brisley 1973-as berlini performance-a *10 nap, egy angol bazugság, az éhség szabaddá tesz* (*10 Days, An English Lie, Hunger Makes Free*), amely egy 10 napos időtartamot ölelt fel, december 21-től december 31-ig.

Brisley volt az egyetlen szereplő, „az alak”. Két egymásba nyíló szobába egy 10 m hosszúságú asztalt helyeztek el. Az asztal közepe a küszöbnél volt és egy szalaggal jelölték, egy kötéll jelezte, hogy a nézők nem léphetnek be az A szobából a B-be. Az A helyiségbe egy lámpát akasztottak a mennyezetre, a B-ben a lámpát az asztalra helyezték. Harminc nagy tányért helyeztek el terítékként az asztalra az A szobában előkészítendő a december 31-i ünnepi vacsorát. A alak utolsó vacsoráját 7.30-kor költötte el december 21-én és a performance 10 napja alatt nem szándékozott többet enni. Vacsorájának replikájaként 8.00-kor ételt tettek az asztal közepére jelezve, hogy a performance elkezdődött 8.30-kor az alak felállt az asztal közepére és előzőleg elköltött vacsoráját kihányta a replikának szánt ételre. Az alak minden nap bevett 2 multivitamin és egy dextróz tablettát, ivott egy pohár gyümölcslevet és a 11 C vitaminos oldatot. Az ételt, amelyet normális körülmények között elfogyasztott volna, naponta felszolgálták és a B szoba asztalára tették. Az alak felseperte a padlót aztán leült egy székre az A szobabeli asztalvégre és ott ült este 8.00-ig.

Sok fehér virággal, pezsgővel és válogatott fehér

étkekkel terítették meg az A szobabeli asztalrészlet december 31-e délutánján. A feketébe öltözött, festett arcú alak este 8.30-kor lépett be az A szobába utat vágva magának az ünnepi vacsorára egybesereglett közönség között. Elsétált a B szobában levő asztal végéhez, rövid ideig mozdulatlan állt ott, aztán lassan levetkőzött. Meztelenül ráugrott az asztalra és kúszni kezdett a rothadó ételmaradványok között. Amikor elérte a replikának szánt ételt és utolsó vacsorájának hányadékát, felállt. Néhány percig mozdulatlanul állt a fehér virágok, pezsgő és fehér étkek előtt, aztán leugrott az asztalról, átsétált a tömegben és elhagyta az A szobát.

A performance sok esetben kísérletet tesz a test felszabadítására vagy rámutat annak kiszolgáltatottságára. A vágy, hogy a test beszélni kezdjen, sokszor *valós* veszélyhelyzetek vagy fájdalom előidézésére készítetik a művészt. Ide sorolhatóak Chris Burden és Gina Pane performance-ai. Chris Burden például bepréselte magát egy iskolai öltözőszekrénybe, ahol öt napot töltött, Gina Pane törött üvegből készült létrákon mászott fel.

Randy Martin szerint a performance a szocializált test vágyteljesítményére irányul. Mivel a társadalmi problémák előbb-utóbb politikai kérdéssé válnak, a performance-ok sok esetben politikai töltettel is rendelkeznek. Chris Burden esetében is a fájdalom és veszély szorosan a testhez, annak épségéhez kötődő létező, mely felébreszteni hivatott az erőszakra érzéketlenné vált társadalmat. Laurie Andersonnál is gyakran találunk ilyen jellegű utalásokat. Egy a Number One-ok igazsága és más a Mr Zero-ké.

Ilyenformán a test az ellenállás helye lesz és kiszakítja magát a dominancia logikája illetve a szellem manipulációjának hálójából. A művész intenzív testi jelenléte ugyanakkor ráébreszti a nézőt arra, hogy ő maga is képes önzonosságát igazolni önmaga és mások előtt is, ha testében nem folytja el a tettvágyat, hanem szabad utat enged neki. Bármilyen irányban is hat a vágy, amely létrehívja a tettet, minden esetben körvonalazódni hagyja az egyént, és a valós életben is.

A test érvényesülni akarása a valós életben is egyre inkább tetten érhető. Ebben a kereshető a karaoke népszerűsége is, melynek üzenete az, hogy nem számít, ha nem tudsz tökéletesen énekelni, attól még te is elénekelhetsz egy dalt úgy, ahogy csak te tudod és senki más, vállalva azt, hogy nem vagy tökéletes, de tudva tudván, hogy te egyszeri és megismételhetetlen egyed vagy. Hasonló jelenség az extrém sportok robbanásszerű elterjedése és művelése, a testi adottságok bálványozása, a merészség/bátorság újra feléledni látszó kultusza. Talán ugyanebben az okban gyökerezik a disco drogok fogyasztása is, amelyek lehetővé teszik a „beprogramozott tudat” kikapcsolását és így az azt élvezők szabadon megtapasztalhatják a mozgás örömét, a modern dionüszoszi mámort. Figyelemre méltó tényező lehet például, hogy a disco ma már egy olyan hely, ahol többnyire mindenki *egymaga* táncol, önmagára figyel.

Mindezek tehát, vágyteljesítő megnyilvánulások. A performance pedig hasonló szerepet tölt be az esztétikum szférájában a vágy színházaként.

Pogány Csilla

Egy kiváló Krúdy-tanulmány és más írások

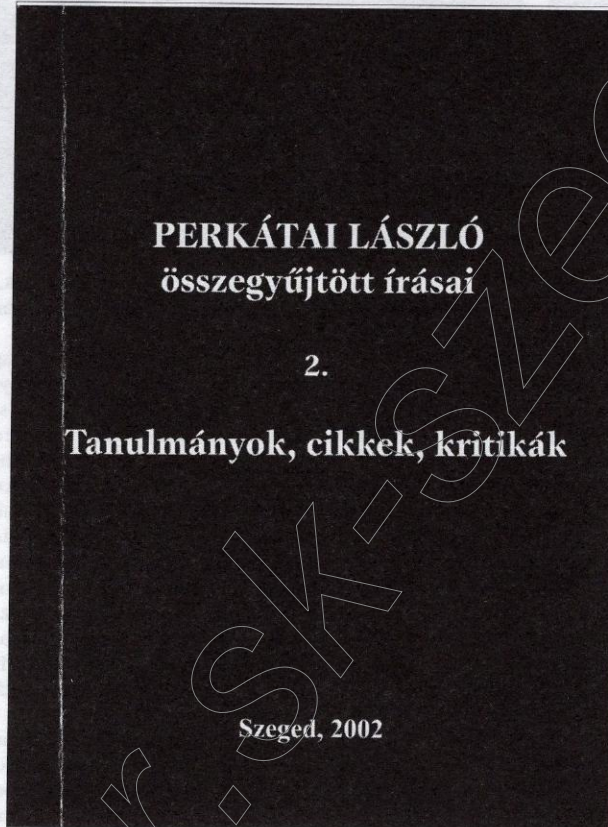
Perkátai László prózai munkái

Ha Perkátai László költeményeinek értelmezésekor némileg bizonytalan voltam is a költő irodalmi helyének megjelölésében, (Szegedi Műhely '02/3-4), Összegyűjtött írásai második kötetének, mindenképp pedig Krúdyról írt tanulmányának elolvasása után már semmiféle kétségem nem maradt, hogy a legmagasabb mércével mérve is egy kiváló irodalmár-kritikus könyvét tartom a kezemben. S ha a költeményeket letéve, s a poéta életsorsát megismerve eltöprenghettem a veszteségen, melyet irodalmunk a költő korai méltatlan halála miatt elszenvedett, ez a veszteségérzet csak fokozódott, mikor megismertem a tanulmányíró Perkátai kiváló szellemét. Disszertációként írta meg, s szerencsére – mint Radnóti a Kaffka disszertációját – publikálta is. Ez a disszertáció azonban messze többet mutat fel az egyetemi penzumok még oly kiemelkedő teljesítményeinél is. De nem csupán ez az elmélyültségében leginkább érett mű, hanem a gyűjtemény többi rövidebb-hosszabb (szám szerint tizenöt) írása is irodalmi felkészültségnek, lényeglátó kritikai szemléletnek hatásos példája.

A Krúdy-tanulmány viszonylag rövid (80 oldalnyi) szövege világos tagoltságával teremt rendet abban az irdatlan dzsungelben (120 kötet könyv), ami Krúdy életművét jelenti. A tanulmány szerkezete, rendszerezése – úgy látszik – semmit sem hagy figyelmen kívül, ami Krúdy hatalmas oeuvre-jében számottevő s egy összegző méltatásban említésre méltó: „célunk nem az életrajzírás, hanem egy írói arc felvázolása” – írja Perkátai. Ám ebbe a vázlatba minden beleír, ami a Krúdy család hagyományaiból s az írói életút – Nyírség, Podolin, Debrecen, Várad, Pesti – állomásaiból fontosnak tartható. A Krúdy-féle kettősség felbukkanásától („a fiatal Krúdy nem úgy akar írni, mint nagy író eszményei, hanem úgy szeretne élni, mint azok regényalakjai”) a századfordulós Pesti szellemi történeti hatásainak felmutatásáig („a sokféle motívumból összetevődő szerep Pesti egységés színézetét nyer és a *magányos lovag* elnevezéssel határozható meg; Szinbád, Rezeda Kázmér, Nagybotos Viola s még egy tucat Krúdy képmás”) és az író jelentőségének megfogalmazásáig jut el: „a kort írja meg, azokat az embereket, akiket úgy ismer és úgy is lát, mint akár Ady Endre... Csak hogy a közönség a maga parlagi romantícizmusával... nem képes értékelni néhány értőn kívül – az író.”

Rövid életrajz-vázlatában is hitelesen jeleníti meg Krúdy önrontó életének és írói sorsának tragédiáját, hajszoltságát első sikertelen házasságától a delirium tremens állapotába vezető súlyos alkoholizmusáig, amikor tolla alól még mindig remekművek születnek úgy, hogy „mindegyiken érezhető az alkoholizmus sajátos bélyege: az álomszerűség”.

Az egyművűnek „emlékírónak” nevezett „saját képmást” és mindinkább ellírásodó stílust teremtő Krúdy korszakait így tömörí-

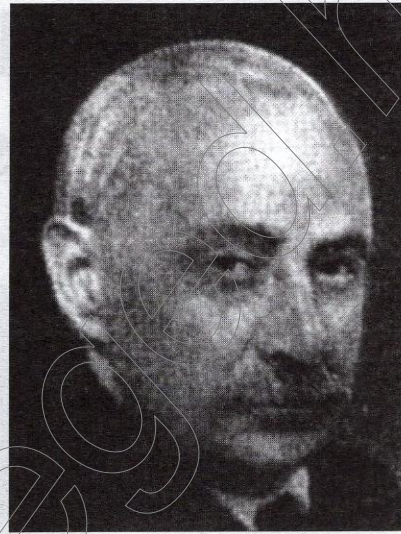
2.

Tanulmányok, cikkek, kritikák

Szeged, 2002

ti: „a tapogatózás kora, amely meglepően rövid ideig tart (1899: Ifjúság) és a Mikszáth hatás kerek egy évtizede, amelynek határköve az első *Szinbád-sorozat* (1910). Ez utóbbi mind műfaj, mind stílus tekintetében saját hangja megtalálását jelenti, és kijelöli a következő két évtized művészi fejlődését. Ezt a harmadik korszakot osztja ketté a *Napraforgó* megjelenése (1928), amely a kétféle Krúdy-világ (Pesti, gentry) szintézisét kísérel meg. A második *Szinbád-sorozattól* a *Napraforgóig* terjedő éveket (1912-1918) az átmeneti regények, a *Napraforgótól* a *Boldogult urfikoromban-ig* terjedő évtizedet (1929) pedig a *pesti regények* korszakának nevezhetjük. A negyedik korszak, amelynek kifejlődését halála akasztja meg, a *történelmi regény* jegyében indul.” Perkátai meglátja az életmű és az élet szerves egységét és folyamatát: „amilyen mértékben sülyed el az író élete a dekadencia hullámaiban, olyan mértékben sülyed az ábrázolt világ is. Az ábrázolás formája és eszköze, a műfaj és a stílus is olyan mértékben hajlanak a legdekadensebb forma és eszköz: az impresszionista regény és stíluseszmény felé”. Ezután tüzetesebb vizsgálódással tárja fel „a Mikszáth-hatás korának gentry világát” és helyszíneit (Nyírség, Szerémség) történetek és szereplők tömeges felidézésével, miközben rámutat azokra a vonásokra, melyek a vizsgált írásokat a magyar irodalom remekművei közé sorolják. A Szinbád és az átmeneti regények korszakának áttekintése is egy jól átgondolt koncepciónak meggyőző tájékozottsággal kidolgozott része. „Sztereotíp alakok” általános jellemzőit írja le, utal a korszak rokon irodalmára, megkeresve az összefüggéseket a meglepőt, az újítást, a lényegest (Kosztolányi-Esti Kornél, Krúdy-Szinbád egybevetése). A „Mikszáthon való túlnövés” látja megmutatkozni „a hang melankóliájában, az asszociációk szabad csapongásában és az álomszerűségben.” Mindig a mélyebb összefüggéseket kutatja. Itt éppen azt, hogy mi teszi elhíhetőt Szinbád kalandjait, miért az álomszerűség az elhíttetés eszköze, s a csodáké, a meszeszerűség? Hogyan szakad el Mikszáthtól, s vesz fel ellentétes irányt? A Szinbád utáni írásokban hangsúlyozza „az elkeseredett kritikát”, „korunk társadalmi és erkölcsi rendje feletti ostromozó és maró szatíráját.” Szemügyre veszi az *átmeneti* majd a *pesti* regényeket, melyekben feltárul Krúdy Ninivéje. Ennek „nagy titkaiba” kíván „belenyúlni”, meglesve az emberek „hajnali álmát”. Itt már nem a Szinbád sorozat szelíd álomszerűségét találjuk, ezek a regények „a förtelmes álmok” levegőjét lehelik, a szimbolikusnak tekinthető bordélyházét. Dosztojevskij regényeihez hasonlítja őket. Felvonul a végsőkig züllött Krúdy-képmások romlott életű alakjainak teljes arzenálja. Szerinte a környezetrajzában is ezek a művek Krúdy írói munkásságának koronái.

A történelmi regények közül kiemeli a Templárius „miniatűrjét”, mely „irodalmunk egyik gyöngyszeme”. Rámutat a történelmi művek

hiányaira, hogy Krúdy a jellemfejlesztéshez nem ért, pedig itt nem alkotni kell eseményeket, hanem megokolni, s az események oka mindig a jellemek alakulása, változása, kiteljesedése. Számos történeti regénnyel példálózik, kiemeli ezekből a jellemfejlesztés hiányát pótló részletező ábrázolásokat („mintha valami festményt elemezne”), amitől az alakok „meghitt közelségbe kerülnek az olvasóval”. Krúdy szerkezeteiről megállapítja, hogy „nagyobb regényeiben is novellista”. Elemzi az adomázó, asszociatív és hangulati szerkesztésmódot. Bergson „néven nevezésére” utal, akit ugyan Krúdy nem ismert, de mintha Proust-tal együtt ismerte volna, s „intuitíve önmagából termelte ki az új ábrázolási lehetőségeket”. Szerkesztésmódját tisztán impresszionistának, hangulatinak látja, melyben „az asszociatív szerkezetek lírával való teljes átítatódással” vannak jelen.

Külön fejezetet szentel a Boldogult urfikoromnak. Ebben mutatja ki az idő „tagoló és szerkesztő erejét”. Elemzése itt különösen pontos és finom. „A regény feszülő dinamikáját – írja – éppen a részletek kissé bizarr derűje és az egész tragikus sivársága között mindig fennálló ellentét hozza létre.” Felidézve a regény néhány mozzanatát, kitűnően érzékelteti azt a katasztrófát, mely a regény végén abban fejeződik ki, hogy „beesteledik”. Ennek a lapangó „gyanakväs-jellegű” kifejeletéről írja, hogy „nem kisebb erejű, mint egy shakespeare-i tragédia vége, ahol a szereplők holtan maradnak a színpadon.” Ez is olyan, mint egy korábbi *pesti* regény, de ennek ítélete „az egész háború utáni magyar társadalomra vonatkozik”. Stílusbeli tudatosságával – adomázás, provinciális beszédmód, a közlési formák dekadenciája – Krúdy sajátos életábrázolást ér el. Korábbi eszközeiből már a „végsőkig letisztult formában” a líraiságnak is csupán az „emlékiratszerűsége” marad meg, s a regény „hallgatag úriemberének” (Kacsokovics) Krúdy-képmászerű jellemzése.

Krúdy újságírói munkásságára is kitérve, az írói és publicisztikai szálak összeszövődését fejtegeti, ismét támpontokat adva egy széleskörű, nagyszabású Krúdy-monográfiához.

Bizonyára költői beállítottsága a magyarázata annak, hogy diszsertációjának jelentős hányadát Krúdy nyelve, stílusa vizsgálatának szenteli (Nyelvésztétikai vázlat). Feltárásra várnak nyelvészeti, esztétikai tanulmányainak kitűnő forrásai, melyekből ez a mindmáig szokatlanul eredeti fejezet táplálkozik. Jelen ismertetés kereteit messze meghaladná, hogy ennek sokoldalúságát, nyelvészeti, esztétikai megalapozottságát, példáinak – úgyszólván az egész Krúdy-oeuvre-öt átfogó – gazdagságát bemutassuk. A tanulmány a kezdő Krúdy stílusának vizsgálatából jut el annak megállapításáig, hogy ez „a magyar impresszionista próza legtökéletesebb megjelenése”. Vizsgálja a Krúdy-mondat „romantikus tirádaszerűségét”, belső nyelvi törvényszerűségeit, bravúros stílusfogásoknak való alárendeltségét, dialógusainak drámaiságát, azt a zeneiséget, mely „az opera duettjét juttatja az ember eszébe”, továbbá a jelzők tobzódását „az érzelkek felszabadult játékában”. Számtalan példával illusztrálja őket, melyek „önmagukért látszanak élni s valósággal a mondat fölé emelkednek”.

Névalkotó fantáziájáról írja, hogy nála „a név sem egyéb, mint jelző, amely többé-kevésbé magán hordozza viselője jellemét”. Léggörteremtő erejük van, fiktív nevekkkel „jelkép-nevekkkel” tet-

szés szerinti hangulatot sugallnak, korjellemzésre alkalmasok, majd „a képzelődés változó erejű áramában az asszociáció átcsap ekasztízisba”.

Nem kevésbé elmélyülten vizsgálja Krúdy hasonlatait, képeit, az idézetek kifogyhatatlan leleményességével és bőséggével. Az újszerűsége való fogékonyosságának szemléletes példája, hogy felfigyel Krúdy stílusának filmszerűségére: „A filmfelvevőgép élesen látó lencséje gyorsan villan helyről-helyre, tárgyról-tárgyra. Tiszta szimultánizmus ez, amelynek finom, zökkenő nélküli képváltásai mellett Huxley stilizált szimultánizmusa mesterkéltnek hat”. Észreveszi „a stilizált nyelv finomkodásait”, mely mögött a mindent látó, sőt kiábrándult emberismerő van, aki tudja, „mit csinálnak az emberek, mikor azt hiszik, hogy senki nem látja őket.”

Úgyancsak a költő Perkátai az, aki Krúdy prózájában felfedezi a verset, a sajátos zenét. Verssorokra tördeli a Krúdy-prózá, s meglepődve látjuk, hogy akár rimes strofák is rejtőznek a prózának nyomtatott sorok lírai áradásában. Időmértékes verslábakkal kottázza le a sorok ritmusát.

Hogy Krúdy megértésében milyen mélységeikig képes hatolni, idézni lehetne stílusvizsgálatának összefoglaló sorait, amire itt aligha van lehetőség. Annyit azonban leírhatunk, hogy világossá teszi: a stílus felszíne alatt „Egy mind ziláltabbá váló lélek, sőt korszak tragikus kiábrándulása tárul elénk.” A fiatal Krúdnyak még van hite – naivsága, pózolósa, szentimentalizmusa ellenére is. A férfi Krúdy már hitelet, mint a kor, mely körülötte zajlik. Megtagadja ezt, mégpedig „pozitív korszakbeli stílusesszközeivel.” úgy tesz, mintha minőségileg semmi sem változna, holott a késői Krúdy-stílus egyenesen ellentéte a fiatalokinak. Mögüle „kicsillan az önmagát látó szem keserű iróniája”.

Összegzésében kijelöli Krúdnyak „a századforduló típusos jelenségeinek” irodalomtörténeti helyét, világirodalmi összefüggéseiben is, mint azét az alkotóét, aki „minden idegszálával benne él korában, aki életével nyúl bele a kor életébe és nem intellektuálisan”. E Krúdy tanulmány a maga rövidségében – a Kosztolányi emlegette latin világosságával, szerkezetének és mondatainak információ gazdagságával egy élesen látó elme pontos ítéletével – odaállítható a két világháború közötti korszak legkiválóbbjai mellé.

A gyűjtemény további darabjai, melyek egy kivételével Szegedben jelentek meg – tizenhárom a Délmagyarországon –, rövidebb-hosszabb cikkek, kritikák időszerű kulturális témákról. Érdeklődésének és felkészültségének sokoldalúságát mutatja, hogy Derkovits fametszeteiről, Szeged középkori templomáról, a detektívregény és közönsége viszonyáról éppoly érdekesen tud írni, mint Tolnai János és Magyar László regényeiről, kiváltképpen pedig a költőkről, Kosztolányi, Juhász Gyula, Radnóti és mások kötetéről. Ezek méltatásában saját költészetének műhelytitkaira is ráismerhetünk.

Mint összegyűjtött írásainak első kötetéhez (Versek) írt ismertetőben, ezúton is hangsúlyozni érdemes, hogy a *Bába Kiadó* a szintén *Lengyel András* szerkesztette második kötet ((Tanulmányok, cikkek, kritikák) megjelenítésével ismét hasznos szolgálatot tett a szegedi hagyományápolás nemes ügyének.

Kovács Miklós

Perkátai László

Juhász Gyula összes versei

*Hadifogoly vagyok a nagy világon,
Hiába várom szabadulásom.*

*Idegen arcok néznek, mint a képek,
Mikor virággal és füvel beszélek.*

Juhász Gyula Összes versei-nek megjelenése mély és igaz ünnep számunkra. Nem harangzúgásos, fáklásmenetes, díszbédés, tósztolástól hangos ünnep, hanem a költő egyéniségéhez méltó csendes és szelíd, de életet adó.

Költészete voltaképpen ezzel a kiadással született meg a magyar közönség számára, mert eddig kallódó, ponyvakiadásszerű füzetekben rejtőzött, antikváriumok és könyvespolcok mélyén; s csak most, az Összes Verseik tükrében mérhetjük föl igazán nagyságát és mélységeit. Egyetlen fájdalmas-zengésű hang ez a költészet, egyetlen sóhajtás, de a lét gyökereiből fakadó, eget-földet befogó kozmikus sóhajtás. Sokan egyhangúságát vetik szemére, de ezek elfelejtik, hogy csak a középszerű költők változatosak abban az értelemben, ahogyan ezt a változatosságot az átlagolvasó elképzeli. Juhász Gyula költészetének hangját, ízét, mondani-valóját egy nagy központi élmény határozza meg: az emberi lét tragikus bezártságának, kiuttalan reménységének megpillantása:

*Érzem, mi szűk e szomorú világ,
Érzem, mint borul, domborul miránk
E temető, ez őrájás temető!*

(A nagy temető)

S aki egyszer egy roppant vízióinak hatása alá került, nem szabadulhat többé. Annak szeme elől föllebbent már a jelenések világának tarka Mája-fátyla s dalában ott kísért a >>szürke Semmi<<, amely közömbösen néz emberi szenvedést, végtelenbevagyakozást, harcot s csak elutasítón legyint: >>hiába nem szabadulhatsz!<< Juhász Gyula – míg fal mellett oson, magányos élete szinte észrevétlenül múlt el közülünk – kopok kitartással, összeszorított foggal, vívódva és reménytelenül nézett farkasszemet ennek, a szürke végtelenségnek iszonyú közönyével:

*Itt nincs megállás és nincs koszorú
Én kereselem magam s nem győztem én még,
Kevés remény int és szörnyű ború
S itt nem segít, csak álom és vitézség,
Vívok, vívodom és e harc örök
És el nem érem magamat soha
S a mélyből mind mélyebb után török
S versem sora a végtelen sora.*

(A végtelenségverse)

Íme, Juhász Gyula nagy és titokzatos bánatának gyökere. Nem egyéni sértődéseket panaszoló költői nyafogás ez, hanem az Örök Ember időtlen zokogása, amely nem kevésbé megrázó, mint akár Vörösmarty egéket ostromló szenvedélye.

Az emberi bezártságnak ugyanebből a megismerésből fakad a juhászi bánat másik legfőbb motívuma: a magányosság. S nem a

költő egyéni magányáról szól itt sem az ének, hanem az örök emberi magányról:

*Eljön mindenkinek a pillanat,
Mikor egészen egyedül marad...*

Hangzik a fájdalmas szó egyik késői versében. Hiába menekülünk egymáshoz a hidegszemű Végtelenség közönye elől; az utolsó számadásra, >>mikor az ember az írás szerint megmérték és megítélték<<, mindenkinek egyedül kell kiállnia. Hiába próbáljuk elrejtetni arcunkat Mája fátylának redői közé, hiába zárkózunk a művészet, a szépség, az álmok, az emberi társadalom elefántcsonttornyába: gyógyíthatatlanul egyedül vagyunk s olyanok akár a tavaszi rét, amelyen bár naiv változatosságában, mint valami szőnyeg, egységes színfolttal csalja a szemet – minden egyes kamillának és szarkalábnak külön gyökere van. Juhász Gyula külön gyökereinket tudatosítja bennünk.

Ez a kétség alap-élmény: a bezártságból való szabadulás reménytelen vágya s a gyógyíthatatlan emberi magány, hatja át mindazokat a valóság-elemeket, amelyek költészete tárgyát képezik: magyarságát, a tiszai tájat, mely >>elértette mindig az ő rokontalan nagy bánatát<<, művészetrajongását, katolicizmusát, stb. Szerelmi költészete, az egész Anna-mithosz, nem egyéb, mint az emberi társkeresés kudarcának csodálatos megéneklése.

Ha most azt kérdezzük, mi kölcsönöz ennek a komor, sokszor vigasztalan alapnak fölemelő erőt, mi enyhíti fájdalmas jankiltást mélyről jövő sóhajjára, akkor Juhász Gyula gyökeres magyarságára és sajátos művészetére mutathatunk. Ez a két erő megóvjá őt a vigasztalanságtól; az első, mert mély realizmusával a reménytelenségben is remélni készíti, a második pedig, mert a komor alapérzést utólrétegző remekművé magasztosítja.

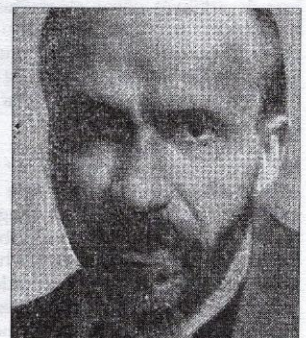
*

A kötet – igen stílusosan – Szegeden jelent meg, egy vele induló kiadvállalat, a Szukits-cég kiadásában. A szegedi kiadvállalat megindulásához méltóbb föladatot nem is találhatott volna és elmondhatjuk: föladatának általában jól meg is felelt. A könyv külseje igazán szép és izléeses. A kötet sajtó alá rendezője Paku Imre, a fiatal irodalomtörténész, aki nemrég Kosztolányi Dezső hátrahagyott verseinek sajtó alá rendezésével tűnt föl. Munkáját most is dicsérettel kell illetnünk.

Külön kell megemlékeznünk a gyűjtemény előszaváról, amelyet Sík Sándor írt. Ez az előszó aránylagos rövidsége ellenére is mindeddig legtokéletesebb jellemzését adja Juhász Gyula költői arcának. Aki az előszó elolvasása után nyit be Juhász Gyula költői birodalmába, már nem fogja ott idegenül érezni magát.

Mindezek után büszke örömmel állapítjuk meg, hogy Juhász Gyula Összes Versei az idei könyvnap legnagyobb eseménye és mi, szegediek, fokozott hálával mondunk köszönetet azoknak, akiknek létrehozásában szerepe volt.

Délmagyarország, 1940. június 4.

„Körletszemle”

a (poszt)modern hadsereg szociológiai megközelítésben

Törekeny biztonságú világunkban újra felértékelődött és a fegyelm középontjába került a hadsereg, a katonaság. Megítélésére számtalan szempont alapján kerül sor attól függően, hogy ki, hol és milyen céllal nyilvánít véleményt róla. Így a modern hadseregekről kialakult képünk leginkább egy mozaikhoz hasonlítható, amely számos apró részletből áll össze. S eközben talán a legkevésbé gondolunk úgy a hadseregre, mint egy hosszú fejlődésen keresztül ment, bonyolult és a társadalom számára máig pótolhatatlan, sajátosan meghatározott cél- és eszközzrendszerrel felruházott társadalmi alapintézményre. Ezért az alábbiakban e szempont alapján szeretnék egy újabb mozaikot illeszteni a modern hadsereg bennünk élő képéhez.

A modern hadseregek megjelenése tágan értelmezve a nemzetállamok kialakulása és a „második ipari forradalom” utánra tehető, szűkebben vizsgálva pedig az ipari társadalom megjelenésével kapcsolhatjuk össze. Legfontosabb sajátosságai, melyek egyben jól el is különítik az ipari társadalmak előtti korok hadsereg típusaitól, az alábbiak:

- a fenntartáshoz szükséges pénzeszközök állandóan, centralizáltan és törvényekkel biztosítottan rendelkezésre állnak;
- fenntartásuk folyamatos;
- kizárólag állami igazgatása alatt állnak;
- irányítását és szellemiségét nagyfokú homogenitás jellemzi;
- magas fokú benne a fegyelm (integráltság);
- elkülönült vezetői és végrehajtói funkciók jellemzik;
- a katoná, aki afféle professzionális munkavállaló, „végvényesen el van választva a harc eszköztől (amely „munkaeszköz” csupán, nem pedig tulajdona).²

E jellemzők lényegében a modern hadsereg minden létező megjelenési formájára igazak, vagyis szükséges, de nem feltétlenül elégséges jellemzők.

A modern hadseregek piaci értelemben nem folytatnak termelő tevékenységet (hacsak a hozzájuk kapcsolódó haditechnikai kutatások eredményeként létrejövő újításokat nem tartjuk annak), de a társadalom érdekében működnek. Alapvető részét az állami bürokráciának, leginkább, mint az állam által potenciálisan érvényesíthető erőszak instrumentumai.

Speciális szervezeti céloknak felelnek meg, mely célokat kodifikáltan rögzíti az adott ország jogrendszere. A modern hadsereg esetében ilyen célok lehetnek:

- Az ország területi épségének, szuverenitásának védelme;
- A biztonságos gazdasági-társadalmi fejlődés és stabilitás, ezen belül az élet-, vagyon- és szociális biztonság-garantálása;
- Nemzetközi béketeremtő, békefenntartó és válságkezelő tevékenységekben való részvétel;
- Hozzájárulás különféle katonai szövetségek működéséhez.

„A sajátos szervezeti célokat speciális eszközzel éri el a modern hadsereg, ami nem más, mint a fegyveres küzdelem megvívása, illetve az erre való állandó készenlét.”³ Ez pedig totális szervezetet követel meg abban az értelemben, hogy a hadsereg totalitása révén tudja legjobban biztosítani feladatai elvégzését.⁴

E totalitása leginkább szigorú hierarchikusságában, bürokratikusságában, megtehető zárttságában, valamint a szervezetén belüli korlátozott és szabályozott mozgásterében, a szerephatárok merev átjárhatóságában, hatalomgyakorlási technikái jellegzetességeiben, a szabályok megsértésnek szigorúbb szankcionálásában és az egyéni érdekek mindenkor alárendelésében nyilvánul meg.

A hadsereg (és nemcsak a modern hadsereg) irányíthatóságához és adekvát céljai eléréséhez a leoptimalisabb feltételeket nyilvánvalóan a legracionálisabb szervezetségű, hierarchikus, bürokratikusságú, totalitarisztikus szervezet képes biztosítani.⁵ Ilyen vegytiszta, ideáltípusú hadsereg természetesen nincs, de az itt elmondottak mindenképpen jelzik a szervezet szükséges irányultságát.

A modern hadsereg lényegi elemei szervezeti mivoltában ragadhatóak meg legteljesebben.⁶ Szervezetként jól deklarált határokkal rendelkezik, azaz a vele kapcsolatba kerülő személyekről és eszközökről mindenkor megmondható, hogy a szervezethez tartoznak-e. A határok ilyen stabilitása biztosítja, hogy a hadsereg pontosan tudjon rendelkezni a hozzá tartozó személyek és eszközök felett, és képes legyen mindenkor optimalizálni működését.

Egyedi belső struktúrája, viszonyrendszere elhatárolja a külvilágtól, de a belső adottságok mellett működésére legalább olyan

hatással vannak a külső környezeti feltételek és azok megváltozása. Még hozzá úgy, hogy a hadsereg valamilyen szinten és mértékben mindig reagál (reagálnia kell) a külső feltételekben beállt változásokra, hozzáigazítva ahhoz saját strukturális, funkcionális viszonyrendszerét szervezete céljai elérésének érdekében.

A modern hadseregek esetében azonban ez legtöbbször csak súlyos nehézségek árán történik meg. Ugyanis e hadseregek jellemzője, hogy békében (amelyben a háborús konfliktus lehetősége sem merül fel) tevékenységüket a relatív funkcionális különlegesség jellemzi, valamint, hogy a valós harci helyzetek, melyek kezelésére szocializálódtak az egész szervezet, csak valószínűsíthetőek, azaz egy hadsereg sem tud soha tökéletesen felkészülni alapfeladatára. Ebből pedig egyenesen következik az, hogy a hadsereg, mint szervezet soha nem lehet biztos abban, hogy a külső feltételekben bekövetkezett változásokra adott válaszreakciói, amelyek őt magát is kisebb-nagyobb mértékben átalakítják, nem befolyásolják-e negatívan alaprendeltetését, feladat végrehajtó képességét.⁷

Ennek ellenére a szociológiai értelemben – alapvetően a modern katonai szervezet is nyílt szervezet. Abból a szempontból legalábbis mindenképpen, hogy „legyen szó bármely társadalomról, abban a civil és katonai szféra viszonyát egymással összefüggő tényezők rendszereként kell felfogni.”⁸ Vagyis a katonai szervezet nem képes teljesen elzárkózni a külső (civil) környezeti hatása elől, előbb vagy utóbb reagálni lesz kénytelen az őt érintő közvetlen vagy közvetett hatásokra.

A modern katonai szervezetek legfontosabb jellemzői összefoglalóan a következők:

- Alaprendeltetésük nem változott a korabeli hadsereghez képest. Funkcióiból következik, hogy működésük szociológiai értelemben totális jellemzőkkel bír.

- Weberi értelemben bürokratikus felépítésű, korlátozottan bár, de jellemzően a racionális bürokratizmussal leírható szervezetek.

- Szociológiai szempontból vizsgálva nyílt rendszerek, környezetükkel sokoldalú kapcsolatban állnak.

- Működésüket, és részben felépítésüket erősen befolyásolja a külső környezet és a belső adottságok, célok, elvárások összefüggései.¹⁰

A modern katonai szervezet eredményessége, csakúgy, mint más célkövető rendszerek esetében, leginkább attól függ, hogy milyen a felépítési struktúrája, hogyan kapcsolódnak egymáshoz benne a működési folyamatok, milyen vezetési elvek, módszerek és vezetési szintek jelennek meg benne, valamint, hogy milyen a kapcsolata környezetével.

Napjaink hadseregének leglényegesebb megkülönböztető jegye, mely a fentebbi négy jellemző közül éppen az utóbbi kettőtől következik, hogy egyre inkább beágyazódott a civil társadalmi intézményrendszerbe, megváltoztatva a hadsereg és a társadalom eddigi merev kapcsolatrendszerét, szorosabbra fonva a köztük lévő köteleket. Ez a folyamat nyugati demokráciákban már a második világháború befejeződése után megindult, kelet- és közép-európai országokban azonban csak a rendszerváltásként aposztrofált folyamatok nyomán vette kezdetét. Éppen ezért azok a katonai szervezetek, melyekre már általánosan jellemző a hadsereg és a társadalom új típusú kapcsolatrendszerére, mint legfontosabb meghatározó jegy és befolyásoló tényező, a szakirodalomban a „posztmodern hadseregek”, vagy „konvergens modellel leírható szervezetek” néven szerepelnek.¹¹

Ezek a katonai szervezetek már nem különülnek el élesen a társadalmi rendszertől, és működésükben, felépítésükben magukon viselik mindazoknak a társadalom egészében végbement, vagy még folyamatban lévő változásoknak a jegyeit, amelyek eredményeképpen, reagálva külső környezetük változásaira maguk is megváltozni kényszerültek. Ezeket a társadalmi, gazdasági és politikai indikátor folyamatokat felsorolni nem lehetséges, mivel hatásmechanizmusuk alapvetően függ az adott társadalmi környezettől, az ország történelmi, gazdasági, politikai viszonyaitól. A tapasztalatok azonban azt mutatják, hogy egy társadalom plurális demokrácia felé történő elmozdulása, a polgári demokrácia átalakulása mindenképpen kiváltja a hadsereg „posztmodern”-jellegűvő válását.

A premodern (és részben a modern), másképp divergens had-

seregek, valamint a posztmodern, vagyis konvergens hadseregek közötti legszembetűnőbb különbséget foglalja össze az alábbi táblázat:

A hadsereg két modellje társadalmi beágyazottsága alapján

DIVERGENS MODELL

Zárt intézmény
Homogén kultúra
Maszkulin értékek
Tradicionalisan
hatalmi struktúrák
és szankciók
Kollektív orientáció-
kényszer alapú
szervezeti tagság
Háborús küzdelem
elsődlegessége,
mint ideológia
Társadalmi exkluzivitás
Politikai, társadalmi
konzervativizmus
Korlátlan felelősség

Támadó háborúhoz,
Hadművelethez való
Kötődés

KONVERGENS MODELL

Nyitott intézmény
Heterogén kultúra
Vegyes nembeli normák
Kontemporális hatalmi
rendszer és jogrendszer

Individuális orientáció,
számításon alapuló
szervezeti tagság
Állampolgárok támogatása,
humanitárius szerepek,
mint ideológia
Társadalmi inkluzivitás
Politikai, társadalmi
programitizmus
Minősített korlátlan
felelősség
Társadalmi elismertséghez
és támogatottsághoz kötődés

(Forrás: Dr. Molnár Ferenc: „Átmenet”, avagy az ex katonatársadalom „C” variánsa Humán Szemle 1999/3.)

Jegyzetek:

- 1 Antony Giddens: Szociológia Bp. Opsiris, 1996. 2 Molnár Ferenc: A sorállomány és a haderő Honvéd Tudósok 37. Bp. MH Tájékoztatási és Média Központ, 1999. 50-51.p. 3 Molnár Ferenc: A sorállomány és a haderő Honvéd Tudósok 37. Bp. MH Tájékoztatási és Média Központ, 1999. 52.p. 4 A totális szervezetek csoportosítását lásd bővebben E. Goffman: Asylum c. művében. 5 Molnár Ferenc: A sorállomány és a Haderő Honvéd Tudósok 37. Bp. MH Tájékoztatási és Média Központ, 1999. 52.p. 6 Szervezet alatt a társadalom többé-kevésbé személytelen kapcsolatokra épülő, nagyobb formális csoportját értem, amelyet konkrét cél megvalósítására hoztak létre, működése pontosan szabályozott, határai egyértelműen kijelölhetők, tagjai a szervezettel szemben lojálisak. 7 A környezeti hatások rendszerébe tartozik: a politikai viszonyok, az írott és íratlan normák rendszere, a társadalom kulturális, szociális jellemzői, a gazdaság állapota, a műszaki, technikai fejlettség és a természeti, földrajzi, ökológiai tényezők. 8 Ezért találunk a társadalmi rendszerbe eltérő mélységben beágyazott, azaz zártabb és nyitottabb hadsereg típusokat manapság is. Általában minél fejlettebb egy ország politikai rendszere, annál nyitottabb a civil élet felé hadserege. 9 Samuel P. Huntington: A katona és az állam Bp. Zrínyi Kiadó, 1994. 6.p. 10 Dr. Krizbai János: Az emberi erőforrás-gazdálkodás a hadseregben Honvéd Tudósok 17. Bp. MH Humán Szolgáltató Központ 1996. 19.p. 11 Főként a professzionális nyugati hadseregek tartoznak ide, de a fiatal európai demokráciák hadseregei is ebbe az irányba tartanak. 12 Dr. Krizbai János: Az emberi erőforrás-gazdálkodás a hadseregben Honvéd Tudósok 17. Bp. MH Humán Szolgáltató Központ, 1996. 23.p.

Láthatóan a külső tényezők hatásai minőségileg új jellemzőkkel bíró katonai szervezetek képesek generálni. A fentebb katalizátorként aposztrófált átfogó társadalmi demokratizálódási folyamatból ki kell emelni azt a három területet, amelyek a „posztmodern” hadseregek kialakulásában leginkább tétlen érhetők:

– Erőteljesebbé és széleskörűbbé válik a hadsereggel szemben a civil kontroll igénye.

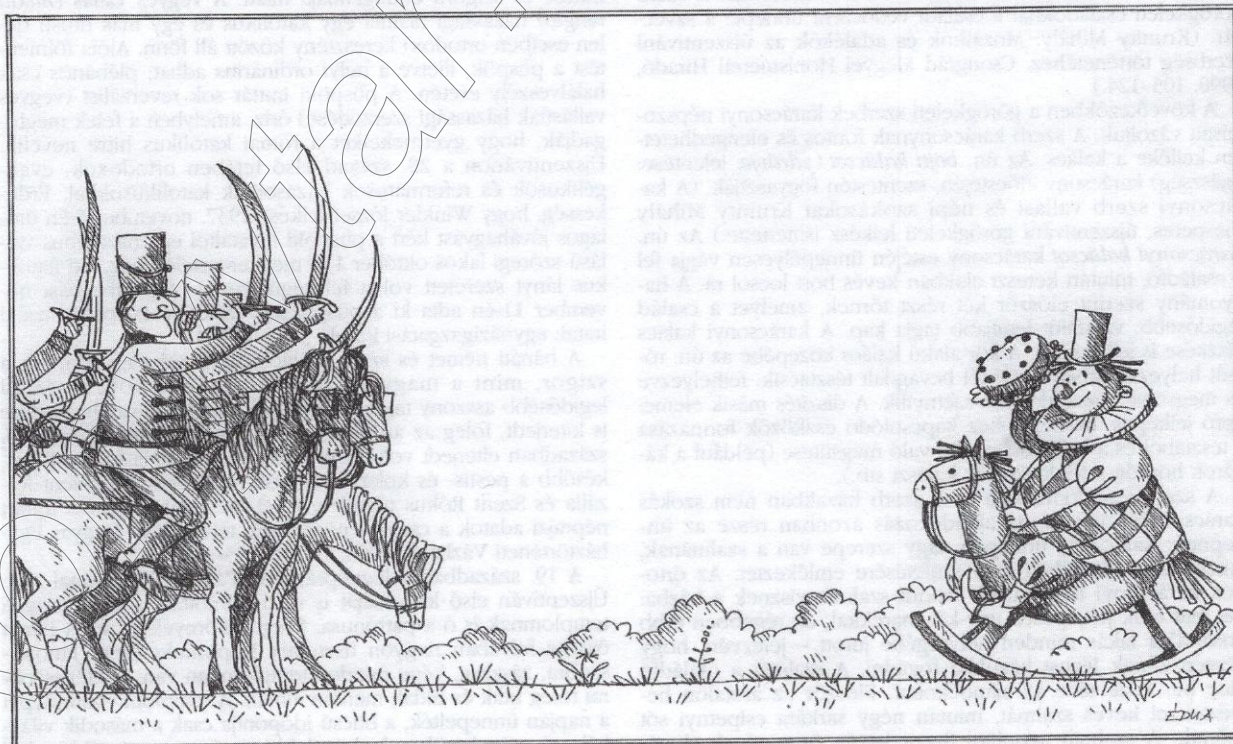
– A demokratizálódás során egyre több olyan törvényi szabályzó működik a civil társadalomban, amelyekre tekintettel kell lenni a szervezet belső folyamatainak kialakítása során.

– A változások során a társadalmi viszonyok komplexebbé válnak, így a különféle környezeti tényezők közvetlen és többirányú hatást gyakorolnak a katonai szervezetre.¹²

Természetesen a hadseregek a megváltozott viszonyok között is meg kellett találnia, az új feladatokat, ki kellett jelölni számára és a megváltozott körülményekhez kellett igazítani a szervezet alapvető célrendszerét és szerebbeállítását. Mindezek következtében a hadsereg funkcióiban elmozdultak a nemzetközi válságkezelő feladatok irányába, miközben fokozódott a hadsereg apolitikussá válása, és olyan másodlagos funkciók kerültek előtérbe, mint az ipari, civilizációs és természeti katasztrófa elhárítás, vagy a humanitárius (kvázi karitatív) tevékenységek.

Mindamellet azonban a hadseregek bizonyos mértékig meg kell őrizni szegregáltságát a civil társadalommal szemben. E szükséges és a társadalmi viszonyrendszerből adódó elhatárolódás nélkül veszélybe kerülhet a katonai szervezet speciális státusa, az ebből fakadó legitimitása, sajátos célorientált struktúrája és problémamegoldó mechanizmusa, érték- és viszonyrendszere, vagyis összességében az a potenciális reagálókészsége, amely az alaprendeltetésének, azaz a fegyveres harc minden körülmények közötti sikeres megvívásának történő maximális megfelelést jelenti.

Sándor Attila

Szűcs Édua: Harckészültség

„Három angyal őriz engöm“

Egyházközségi és vallási élet Újszentivánon a 19–20. században

Újszentiván jellegzetes délvidéki település (1746-ban, községgé nyilvánításakor lakói kizárólag szerbek voltak), ahol a katolikus egyház életét meghatározta a lelkiesség nemzetiségi heterogenitása (németek, magyarok), valamint a szerb ortodox egyház jelenléte. Római katolikus vallású lakosok az 1800-1810-es (németek) és az 1840-1850-es (magyarok) években érkeztek a településre. Pénzhiány és személyi feszültségek miatt a község temploma nem készült el, s a kápolna (egy 82 négyzetméternyi teremben) került berendezésre - a múlt században ez a megoldás általános volt a szegény kislakokban. Később, a lelkiesség létrejöttkor az egyházközség a lelki szíjavadalomnak csak a felét tudta előteremteni (1937). Figyelemre méltók a plébánia alapításának körülményei, valamint a szervezése kapcsán fölmerülő nemzetiségi problémák: német-magyar ellentét, a plébános kényes helyzete, nacionalista és fasiszta ideológiák hatásai a községben. (Újszentiván helytörténetének és néprajzának tudományos feldolgozásán hosszú évek óta dolgozik Vecsernyés János ny. középiskolai tanár. Reméljük, hogy forráskutatásainak eredményei a közeljövőben, az Újszentiván-monográfiában olvashatók lesznek.)

Az újszentiváni, Szent György nagyvértnéi tiszteletére emelt szerb ortodox templom első említése 1758-ból származik. Az épület 1849 tavaszán pusztult el, a hadi események következtében. Szent György a földművesek és a katonák védőszentje, tisztelete egyaránt elterjedt a nyugati és a keleti egyházban. A határon belüli földadatok ellátó és ezért kiváltságokkal bíró, földművelésből élő helyi szerbek nem véletlenül választották patrónusokká. A mai templomot 1853-ban fejezték be és szentelték föl. Máriának, a Legszentebb Isten szülőnek ajánlották. (A templom építéstörténetét Vukosavljev Zorán mérnök foglalta össze kéziratos tudományos diákköri dolgozatában.) Napjainkban is fontos ünnep a szerbek között az augusztus 15-i (gregoriánus naptár szerinti augusztus 28-i) templomi búcsú, valamint Szent György napja, hiszen a legtöbb újszentiváni ortodox családnak ő a védőszentje. A szerb görögkeleti családoknál a családi védőszent ünnepe: a szvecsár. (Krunity Mihály: Mozaikok és adalékok az újszentiváni szerbség történetéhez. Csongrád Megyei Honismereti Híradó, 1990. 105–124.)

A következőkben a görögkeleti szerbek karácsonyi népszokásait vizsgáljuk. A szerb karácsonynak fontos és elengedhetetlen kelléke a kalács. Az ún. *böjti kalácsot* (*zdravje*; jelentése: egészség) karácsony előestéjén, szentesten fogyasztják. (A karácsonyi szerb vallási és népi szokásokat Krunity Mihály főesperes, újszentiváni görögkeleti lelkész ismertette.) Az ún. *karácsonyi kalácsot* karácsony estéjén ünnepélyesen vágja fel a család, miután kereszt alakban kevés bort locsol rá. A hagyomány szerint először két részt törnek, amelyet a család legidősebb, valamint legifjabb tagja kap. A karácsonyi kalács díszítése is jellegzetes. A kör alakú kalács közepébe az ún. rózsát helyezik, amely szelénél bevagdalt téstacsók: felhelyezve és megsütve rózsá alakban szétnyílik. A díszítés másik eleme: apró jelképes, mesterségeshez kapcsolódó eszközök formázása a téstából és a kaláccsal együtt való megsütése (például a kádárok hordót, a földművesek kalácsát stb.).

A szerb templomokban és a szerb házakban nem szokás karácsonyfát állítani, az ajándékozás azonban része az ünnepnek. Karácsony ünnepén nagy szerepe van a szalmának, amely Jézus jászolban való születésére emlékeztet. Az ortodox karácsonyi hagyomány szerint szalmát visznek a házba: ma már csak jelképesen egy-két marékkal, de régebben több kosárral a lakás minden helységébe jutott - jelezvén, hogy készen állnak Jézust házukba fogadni. A szalmát a család fő vitte be, közé téve az ajándékokat. Először az asztalon helyezték el kevés szalmát, miután négy sarkára csipetnyi sőt szórtak. A szalmát azonban Szent István ünnepének (karácsony második napja után) hajnalára ki kellett tenni a házból, ezt már általában karácsony másnapján megtették. A görögkeleti egyházban szép szokás a karácsonyi ünnepkörben így

köszönni: „Krisztus születik.“ Erre a válasz: „Valóban születik.“

Az első újszentiváni katolikusok német telepesek voltak, akiknek életét nehéz körülmények (éhség, szárazság, mocsaras földek) jellemezték. Elérjétek közmondás volt a bánáti németek között a következő: „*Die ersten fanden den Tod, die zweiten die Not, und nur die dritten das Brot*“; magyarul: „Az első nemzedék a halált találta itt, a második a szükségletet és csak a harmadik a kenyeret.“ A török kézről 1718-ban fölszabadult Bánság a Magyar Királyi Kamara igazgatása alá került, a térségbe három hullámban telepítettek németeket. Megkülönböztetünk karliánus, terézianus és jozefinista betelepülteket. III. Károly és II. József alatt a telepítés szervezett volt, Mária Terézia alatt pedig az osztrák és délnémet területek vagyontalan csavargó elemeit költöztették a Bánátba. A három hullám természetesen különböző vallási-erkölcsi lelkületű réteget érintett.

Az anyakönyvek és levéltár anyaga gazdag forrásokban a házassági szokásokat illetően. A 19. századi katolikusok körében népszerű volt a próbaházasság, sőt gyakran előfordult, hogy csak a többedik gyermek után került sor az esküvőre. A házasságkötés alapvető szempontja a földgyesítés, illetve a vagyonszerzés volt - az ügyről a szülők döntöttek. A hajadont, leányt, a házasság után menyecskének, az első gyermeke megszületése után pedig asszonynak nevezték. Mivel a paphiány a csanádi egyházmegyét is érintette ritka volt a „*papos-eküvő*“, legtöbbször kántor (vagy *licenciátus*) adta össze a párokat. Újszentivánról a szőregi templomba jártak házasságot kötni, s ez az önálló kápolna létrejötte (1870 körül) után is megmaradt. (Miklós Péter: Az újszentiváni római katolikus egyházközség története. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 2001. 1–2. sz.)

Mivel Újszentiván kétvallású község: vegyesházasság (*matrimonium mixtum*) is előfordult, ez azonban nem volt gyakori a nemzetiségek határozott nyelvi és hagyománybéli elkülönülése és szigorú endogámiája miatt. A vegyes vallás (*mixta religio*) házassági tilalma egy katolikus és egy más rítusú (jelene esetben ortodox) keresztény között áll fenn. Alóla fölmentést a püspök, illetve a helyi ordinárius adhat; plébános csak halálvesztély esetén. A püspöki irattár sok reverzalit (vegyes vallásúak házassági szerződése) őriz, amelyben a felek megfogadják, hogy gyermekeiket a római katolikus hitre nevelik. Újszentivánon a 20. század első felében ortodoxok, evangélikusok és reformátusok házasodtak katolikusokkal. Érdeklődés, hogy Winkler József lelkész 1937. november 5-én utólagos jóváhagyást kért a püspöki hivataltól egy nazarénus vallású szőregi lakos október 17-i megkereszteléséhez, aki katolikus lányt szeretett volna feleségül venni. A jóváhagyást november 11-én adta ki a püspökség. (SZCSPL Püspöki hivatali iratai: egyházigazgatási iratok. 3274/1937.)

A bánáti német és szerb családoknál jóval nagyobb volt a szigor, mint a magyarok között. Fontos volt a család legidősebb asszony tagja, akinek hatalma a legkisebb ügyekre is kiterjedt, főleg az anyagiak tekintetében. A térségben a 18. században elterjedt volt Szent Lucia és Szent Mátyás kultusza, később a pestis- és kolerajárványok miatt erős volt Szent Rozália és Szent Rókus tisztelete is. (Lotz Antal: Újonnan feltárt néprajzi adatok a csanádi püspökség területéről. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 1998. 1-2. sz. 135–145.)

A 19. században a legnépszerűbb Páduai Szent Antal volt; Újszentiván első kápolnáját is neki ajánlották, s a tiszaszigeti templomnak is ő a patrónusa. Szeged környékén, sőt a Bánát összes falvában nagyon tisztelték Nepomuki Szent Jánost - szobra, zászlaja, képe minden templomban van, köztéri szobrai főleg utak és hidak mentén állnak. A templom címünnepét a napján ünnepelték, a búcsú időpontja csak a második világháború után került a legközelebbi vasárnapra. A táblázatból látható Újszentiván népességének vallási megoszlása a 20. század első felében. (A korabeli egyházmegyei összeírások alapján.)

Év / felekezet	Katolikus	Ortodox	Református	Zsidó
1896	967 (65,6%)	498 (33,8%)	-	8 (0,6%)
1907	866 (60,4%)	556 (38,8%)	6 (0,4%)	6 (0,4%)
1910	900 (61,7%)	559 (38,3%)	-	-
1936	1195 (86%)	164 (11,8%)	31 (2,2%)	-
1947	1102 (88,6%)	120 (9,6%)	22 (1,8%)	-

Szóregen, Újszentivánon és Ószentivánon az 1880-as években az akkor szóregi káplánként szolgáló Kálmány Lajos végzett néprajzi gyűjtőmunkát. Itteni gyűjtésének eredménye a *Boldogasszony, ósvallásunk istenasszonya* (1885) című írása (In: Az ősi magyar hitvilág. Szerk. Diószegi Vilmos. Budapest, 1971. 319-338.). Művében kifejtette, hogy a Boldogasszony az ősi magyar hitvilág jellegzetes alakja, természetistennő. Szent Gellért prédikációjának hatására terjedt el a magyarság körében Szűz Máriával való azonosítása. Kálmány - Szeged környéki adatközlőire alapozott véleménye - szerint a Nagyboldogasszony Mária anyja, Szent Anna, a Kisasszony pedig Szent Anna másik, egész életében szűzen maradt, gyermektelen lánya.

Péter László (Boldogasszony. Szegedi Műhely, 2001. 1-2. sz. 1-4.) újabban közölt dolgozatában részletesen vizsgálta a kérdést, s ezt a szinte képtelen - más kutatók által nem észlelt és hittani járatlanságra utaló - eltekintést a tudálékos adatközlő asszonyoknak tudta be. Nagyot, különlegesen akartak mondani, amelyet a gyűjtő azelőtt még nem hallott. A szegedi nagytáj falvaiban Boldogasszony ágyának nevezték a gyermeket szült asszony ágát (esetenként a betégyát is). Ehhez több sajátos népszokás is kapcsolódott. Az elnevezés nem a környékbeli szláv vagy német elnevezésből ered, a gyermekágyat ugyanis az újszentiváni szerb *Materni krevetnek* (a gyermek anyjának ágya), a helyi németek pedig *Das Kindbettnek* (gyermekágy) hívták.

A vallási szokásokhoz kapcsolódik a vallásos egyesületek kérdése is. Sajnos ezekről írásos forrás nem maradt fenn. Bizonyosan működött a faluban *Actio Catholica* és *Rózsafüzér Társulat*. Utóbbi főleg a nagyböjten tartott összejöveteleket, egészen a hatvanas évekig. Rendszeres volt a húsvét előtti háromnapos lelkigyakorlat (*triduum*), amelyet valamely Szeged környékéről meghívott plébános vezetett. (Az újszentiváni római katolikus lelkészség *Historia Domusa* 1957-1985.) A harmadcs-negyvenes években a leventéknek Winkler plébános külön misét tartott vasárnap reggel. (SZCSPL Püspöki hivatal iratai: egyházigazgatási iratok. 2796/1937.)

Pál József (Ferenes harmadik rend Szegeden 1919-1944. Budapest, 1996. 25-28.) tanulmányából tudjuk, hogy az elsősorban karitatív tevékenységet folytató szegedi ferences harmadrendnek több újszentiváni tagja volt a harmincas években. Ebben nagy szerepe volt annak, hogy Szánthó Géza szóregi esperesplébános - híveit buzdítva - maga is belépett. A harmadrend tagságának 1929-ben 1,4%-a (9 fő), 1931-ben 1,12%-a (12 fő), 1932-ben 1,04%-a (12 fő), 1935-ben pedig 0,93%-a (11 fő) volt ó- és újszentiváni.

Polner Zoltán 1976 tavaszán népi imádságokat gyűjtött Tiszaszigeten. Ezek nagy részét közreadta a *Tiszasziget története* című tanulmánykötet néprajzi részében (Tiszaszigeti sámanok. In: Tiszasziget története. Szerk. Gárgyánné Lampert Magdolna. Tiszasziget, 2000. 296-309.) Szóregen, Tiszaszigeten, Újszentivánon, Kübekháza korábban Kálmány Lajos és Bálint Sándor végzett hasonló adatgyűjtést a népi vallásosságról. Ezeket az archaikus nép imákat, ráolvasásokat az egyház - néhány kivétellel - nem ismeri el. Az imádkozó ugyanis kizárólag a szöveg elmondásának tulajdonítja a megvalósulást (gyógyulás, gyermekáldás, bűnbocsánat, sikeres munka stb.). Ez a babona, mágia látszatát kelti.

Az alábbiakban egy Tiszaszigeten gyűjtött népi imádságot közlünk. Ezt a szöveget Polner Zoltánnak 1976 áprilisában mondta el a Temesközből, Kisrozsiból származó Bubori Mihályné Pozsár Ágnes (1894-1984), jelen sorok írójának apai dédnagymamája.

*Én lefekszöm én ágyamba,
mint Úr Jézus koporsóba.
Kerülj köröszt,
örizz angyal,
serkents föl szép Szűz Mária.
Három angyal őriz engöm,
egyik őriz,
másikat vigyáz
harmadik a lelköm várja.*

Újszentivánon a katolikus lelkészség a csanádi (1982-től:

szeged-csanádi) püspökséghez tartozik. A plébánia, lelkészség a püspökség területi egysége. Az egyházközség azonban ennél bővebb fogalom; alatta hagyományosan a helyi hívek összességét értjük - hierarchikus szervezetszétől függetlenül. A Magyar Katolikus Püspöki Kar 1938. október 4-én hagyta jóvá az (1984-ig érvényes) egységes egyházközségi igazgatási és adózási szabályzatot, ami magyar és német nyelven jelent meg, a németnyelvű katolikus egyházközségek - mint az újszentiváni is - miatt. (*Statuten zur Verwaltung und Besteuerung der katholischen Pfarrgemeinden Ungars*. Budapest.) (Lásd: Erdő Péter és Gergely Jenő tanulmányai a Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 1997. évi 3-4. számában.)

Ebben az egyházközséget a következőképpen határozták meg: „egy plébánia híveinek szervezett összessége, akik a helyi plébános (lelkész) vezetése alatt az előirt szabályzat szerint választott képviselőtestület útján bizonyos helyi egyházi ügyek intézésében részt vesznek, önálló joghatósággal azonban nem bírnak s minden választás vagy határozat csak az egyházi hatóság jóváhagyása után lesz jogérvényes.” A két világháború közötti egyházközségek célja a helyi hívek aktivizálása volt, szerepe tanácsadó testületi jellegű. (1992 óta a kánonjog szerint: az egyházközségek nem a plébániától különböző jogi személyek.) A képviselőtestület mandátuma három évre szól, s nemzetiégi összetétele (német-magyar) arányban állt a hívekével.

Az első képviselőtestület 1938. november 5-én jött létre. (SZCSPL Püspöki hivatal iratai: egyházigazgatási iratok. 35/1939.) Elnöke: Winkler József, világi elnöke: Schmerzel Miklós volt. Tagok voltak: Tóth Dániel, Jung József, Huhn Péter, Ikrényi Bertalan, Debreczeni Nándor, Pauli Antal, id. Gilot Antal, Wellinger György, id. Wellinger Péter, Molnár József, id. Wolf Péter, Szivéri Márton, Jung Péter, Buschbacher Ferenc, Müller József.

Újszentivánon 1940. május 25-én, a község háza tanácstermében alakult meg az új egyházközségi képviselőtestület. (SZCSPL Püspöki hivatal iratai: egyházigazgatási iratok. 1778/1940.) Elnöke Winkler József lelkész, világi elnöke Schmerzel József, jegyzője Muszár Ferenc igazgató-tanító, pénztárosa Jung József, gondnoka Gröbeldinger Antal volt. Tagjai voltak: Klemencz József, Müller József, Debreczeni Nándor, Tóth János, Frank Antal, Szivéri Márton, Hucskó János, Gilot Antal, Wellinger György, Ikrényi Bertalan.

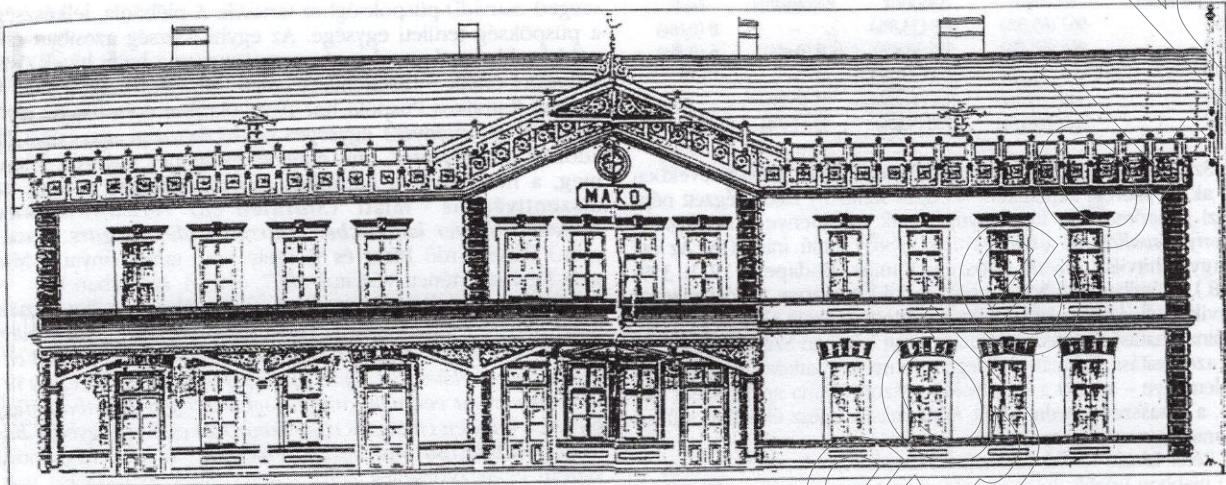
A 20. század világháborúi és az azok utáni társadalmi átalakulások érintették a falut. Előbb a szerbek (1920-26) száma csökkent le (ma a lakosság alig 10%-a), majd a németiséget telepítették ki (1944-46). Ezek után a község lakóinak túlnyomó része magyar anyanyelvű, római katolikus vallású. Az ötvenes évek kommunista diktatúrájának valláspolitikája helyi szinten is jelentkezett. 1960-ban kísérlet történt az egyházközség ellehetlenítésére - a kápolnát biztosító tantermet a helyi tanács felszámolta, s csak nehézségek árán sikerült új épületet találni a templomnak.

Az újszentiváni katolikus kápolna a Szent Kereszt Fölmagasztalásának (Exaltatio Sanctis Crucis) van szentelve. (SZCSPL Püspöki hivatal iratai: egyházigazgatási iratok. 1080/1961.). nnepe: szeptember 14. Ez a jelenet Szent Ilona (Szent Heléna) legendájában található meg. A 4. századi keresztény császárné (meghalt 328-ban, emléknapja: augusztus 10.), az egyházat támogató Nagy Konstantin anyja elhatározta, hogy fölkeresze a keresztet, amelyen Krisztus szenvedett. Munkáját különböző csodajelek kísérték. A hagyomány szerint a Szent Keresztet egy ciszternában találták meg 320. szeptember 14-én, a jelenlévők pedig leborultak előtte.

Eredetileg a Szent Kereszt Megtalálásának szeptemberi ünnepe (*Inventio Sanctis Crucis*) mellett külön ünnepe volt a Szent Kereszt Fölmagasztalásának (*Exaltatio Sanctis Crucis*) május 3-án. Herakleiosz bizánci császár 630 körül visszaszerelte az elrabolt kereszteteklyéket a perzsáktól, amelyeket e napon tiszteletre tettek ki. Idővel a két ünnep fölcserélődött, összeolvadt a köztudatban és a liturgikus hagyományban.

Végezetül, a Szent Kereszt tiszteletével kapcsolatban Szír Szent Efrém imáját idézzük: „A Kereszt a balottak föltámadása. A Kereszt a keresztények reménysége, a Kereszt a bűnők támasza, a Kereszt a szegények vigasztalása, a Kereszt a büszkék megalázása, a Kereszt reménye a reményteleneknek, a Kereszt kormánylapátja azoknak, akik vitorláznak...”

Miklós Péter

A vasútállomás homlokzati terve

Világvárosi ábrándok Makón

Urbanizáció a Maros-parti városban a 19. század végén

Makó népessége a 19. század végén számszerűleg megelőzte Miskolcot, Zombort, Székesfehérvárt, Kassát, Pécsét, Brassót, sőt Kolozsvárt is, de a magas lélekszám nem párosult a település városias jelleggel. Küllemileg elterpeszkedő mezőváros volt. A 19. század utolsó két évtizedében az urbanizáció tekintetében dinamikus fejlődés bontakozott ki.

Hídépítés

A város mindig anyagi gondokkal küszködött. Bár a vashíd építésének gondolata is fölmerült, a resicai vasgyár pl. három és fél hónap alatt szolgáltatva volna a szükséges vasanyagot. Tárgyalások folytak Lazarini mérnökkel, aki el is utazott Makóra, ő dróthíd építését javasolta. Végül a negyven százalékkal olcsóbb fahíd mellett döntöttek. Ha jó Aradnak, Zentának vagy Zákonyinak a Howe-rendszerű rácsos fahíd, miért ne lenne jó nekünk is?! Csakhogy azt már nem mérlegelték, hogy a folyamatos karbantartás, javítás, az amerikai vörösfényő beszerzése hosszú távon a megtakarított összeg többszörösébe kerül. A városnak hídépítésre semmi pénze nem volt. A királyi révjogot a közlekedési minisztérium váltotta meg, a 140 000 forint költséget a kivitelező észéki cég előlegezte meg, ami 14 év lefolyása alatt 8% kamattal terhelve hídvámból váltalak törleszteni.

A hidat a forgalomnak 1878. március 14-én adták át. „E naptól kezdve van összekötve Makó városa a világgal folytonosan, elszakítatlanul, e napon lépett ki az elszigeteltség köréből” – írta lelkesedve a korabeli lap.

Az arad-csanádi vasúttársaság 1881-ben negyven évre használatba vette a fahidat. Magára vállalta a hídépítés költségeiből Makó városát terhelő adósságot. A város megszabadult a híddal kapcsolatos valamennyi gondjától; karbantartását és mindennemű javítását a vasúttársaság magára vállalta.

Gőzhajózás

A Duna-gőzhajózási Társaság 1851-ben kísérletezett az alsósony, 14 hüvelyknyre vízbe merülő Kaiser-Ebersdorf nevű gőzössel, amely november 16-án kötött ki Aradnál. Az utaszállító gőzösök 1858-ban Szegedről szerdán és szombaton, Aradról kedden és pénteken indultak. A gőzhajózás forradalmasította volna a marosi hajózást, de ezt csak a folyó hatékony meder-szabályozásával lehetett volna megoldani. Miután a Maros-völgyben kikövezték az állami utat és megépült a vasút, a folyónak gőzhajózásra való alkalmassá tétele nem állt arányban a ráfordítandó összeggel. A tutajozás dacolt legtovább az idővel, de a trianoni békediktátum ezt is lehetetlenné tette.

Vasútépítés

1868-ban a vármegye vezetői fölhívással fordultak a megye közönségéhez az Arad és Szőreg közötti „két világvonalat

összekötő, másodrendű vasút kiépítését célzó részvénytársaság megalakítására”. A városnak legfőbb gazdasági érdeke a szőregi osztrák államvasúttal való kapcsolat teremtése volt. Szeged ellenérdekű volt a vasútépítésünk végpontját illetően. Heves harcot vívtak azért, hogy az arad-csanádi vonal ne csatlakozzon Szőregnél az osztrák államvasúttal, hanem egyszerűen Újszegeden végződjön. A makó-szőregi vonal kérelmezésére Posonyi Ferenc polgármester, Széll Akos és dr. Dózsa Sámuel küldöttségileg fölutasztott a közlekedési miniszterhez. Péchy Tamás közlekedési miniszternek semmi kifogása nem volt, hogy az arad-csanádi másodrendű vasút Szőregnél az államvasúttal összeköttetésbe kerüljön. 1880. február 27-én a közlekedési minisztériumban az osztrák magyar miniszter és a közös hadügyminiszter megbízottja elfogadta a megye kérelmét.

A makói állomásra az ünnepi járat 1883. január 6-án 11–12 óra között gördült be. Ötezer ember szájából hangzott fel az éljen. A Maros cikkírója lelkes hangú cikkben állapította meg: „Makó felvetett a világgal való bálózatába [...], a szögböz kötöttség véget ért.”

Az indulás éveiben napi négy járat közlekedett a vonalon, 1907-ben már harminckettő. Így huszonöt percenként haladt át szerelvény a Maros-hídon.

Mozgalom indult hódmezővásárhely-makó-nagyszentmiklósi vasútvonal kiépítésére is. Szószólói szerint ennek megvalósulása Makó városát elszigetelt helyzetéből a nyugat-európai régióba emeli. Több évtizedes várakozás után lett egy pártfogoltja az ügynek. Hegedűs Sándor kereskedelemügyi miniszter fontos állami érdeket látott abban, hogy a vonal megépítésével a torontáli rész kapcsolatba kerüljön a szolnok-szajoli, illetve a kassa-oderbergi vasúttal. Legmesszebbmenő állami kedvezményeket ajánlott föl. Így minden akadály elhárult a vasút kiépítése elől. Az új helyi érdekű vasút 1903. áprilisban nyílt meg. A város Hegedűs Sándor minisztert díszpolgári címmel tüntette ki.

Ivóvízellátás

A városi képviselőtestület annyira konzervatív összetételű volt, Major Miklós polgármester csak 1888-ban terjesztette a közgyűlés elé az ártézi kút fúrás szükségességét. Ekkor is sok ellenzője akadt. Böröcsök Gergely szerint „a tenbe vett ártézi kút felépítése szükségtelen, és a város törzsvagyonát

nem lehet felcserélni". Erre egy szegedi vállalkozó lajtalt hordatta át az ivóvizet, literét egy krajcárért árusította. Végre 1890. november 17-én 61:54 arányban elfogadták az ártézi kút fúrását. A korabeli lap vezércikke Győzelem címmel jelent meg.

Hiába ajánlkoztak a fúrásra az ország legkiválóbb vállalkozói, a takarékoskodó képviselők a legolcsóbb ajánlattevő mellett kötöttek ki. 1892-ben 306 méter mélységben a csó nagy robajjal beleszakadt. Az új kutat fúró mester büszke meglepéssel jelentette, hogy 24 óránként 4000 hektoliter víz tört fel a felszínre, de az öröm korai volt, a Központi Vegykísérleti Állomás szakvéleménye szerint a víz rothadó szervesanyag-rétegből tört föl, az egészségre káros. A fúrás tovább folyt, 255 méter mélységből 3,75 méter magasra szökött föl a víz, amelynek mennyisége 24 óránként 2246 hektoliter volt.

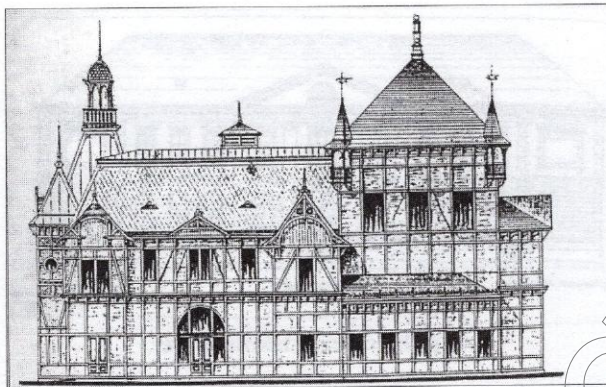
A továbbiakban folyorsult Makón a kutak fúrása. 1909-ben a 25. kutat fúrták.

Az első víztornyot 1895-ben Desseffy Sándor püspök készítette a püspöki rezidencia kertjébe, a mai Petőfi park végélgője helyén. A város vagyosabb polgárai kúttársaságokat alakítottak. Ez nyitott utat - az első világháború előtti évektől - fürdőszobák nagyobb számú alkalmazására.

Csatornázás

1883 tavaszától sorozatos a vizes esztendők követték egymást. Az alispán a város polgármesteréhez 1892-ben írt levelében a Mikes Kelemen utcáról írta: „a víz kelő lefolyása hiányában az utcát több helyen, egyik oldaltól a másikig keresztül fogta, s a 2-3 öl szélességben fél ölnél is magasabb vízzel telt árkokban a fuvaroskocsi - és lómosás czéljából végig hajtának...”

Makó belterületének csatornázási tervét Bárány Pál-víz-mester készítette, aki az Aradon székelő IX. Kerületi Kultúr-mérnöki Hivatalnál volt alkalmazásban. Tervezésénél Makó ősi, természetes vízlefolását vette alapul. A város teljes csapadékvizét a Nagyérbe vezette. A belterületet tizenegy vízrendszerre osztotta, az egyes kerületekben fölgyülemlétt csapadékvíz levezetése egységes rendszerben történt. A városban nagyrészt nyílt csatornát, vagyis árokrendszert tervezett, de a központban különböző keresztmetszetű betoncsatornákat tervezett.

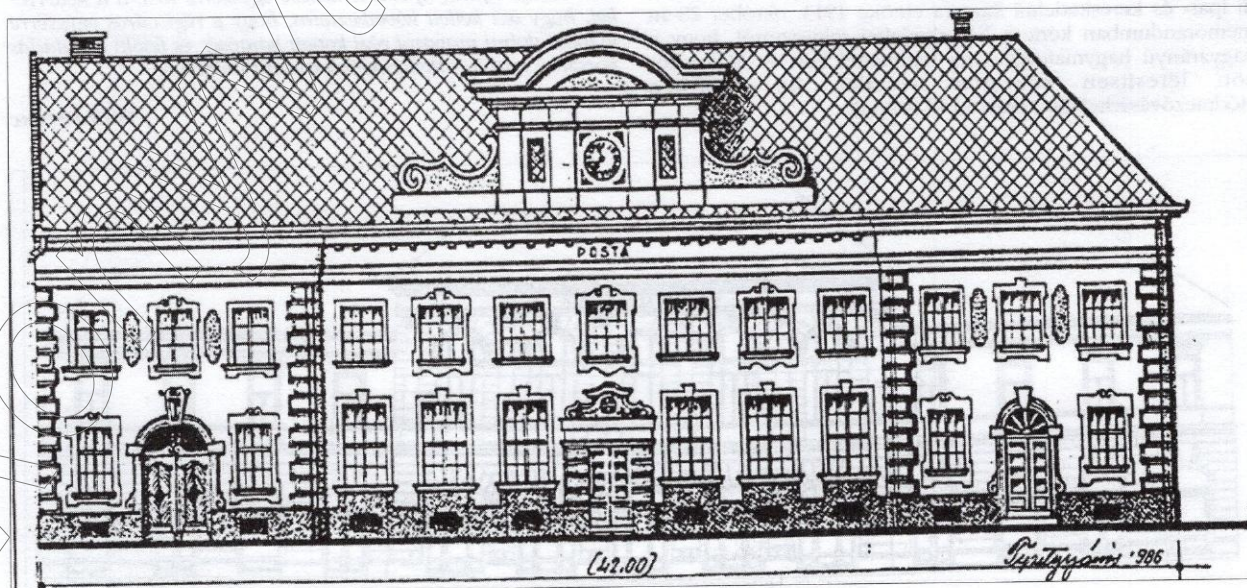

A faszínház oldalnézete

vette az új találmányt, megtekintette, jobbról-balról megtapogatta, megszagolta, tán nyalt is egyet rajta, hogy milyen íze van, aztán három nap múlva beadta a jelentést, haba-ba, hogy jól gurul rajta a talicska. Abban a minutumban a városi tanács megrendelte a vállalkozónál a főútvonalak sürgős beburkolását." Makó az aszfaltozás területén korántsem tartózkodott az úttörő városok közé. Tizenegy évvel korábban Budapesten 200 000, Aradon 18 000, Kasán 13 000, Debrecenben 7000, Miskolcon 7000, Egerben 6000, Gyöngyösön 10 000 négyzetméter aszfaltjárdát volt az országban.

Szél György polgármester 1897-ben Széchenyi téren ötezer négyzetméter aszfaltozására kötött szerződést. 1898-ban az Eötvös, Kálvin, Szegedi, Csanádever tér, Deák Ferenc és az Úri utcában, valamint a Lonovics sugárúton és a Szent János téren aszfaltoztak. Az aszfaltozást széleskörű szimpátia kísérte, 1902-ben öt kilométer hosszúságban tizenöt utca aszfaltozásának sorrendjéről határoztak, 1911-ben megindult Makón minden idők legnagyobb járdaépítése, ez akkor 30 utca korszerűsítését jelentette.

Makón az utcáknak egyik oldalát aszfaltozták, általában a déli oldalt. Déry Tibor regényhőse erről tudott anekdotázni: „No de csak várjunk csak kedvesem, mert az élet nem olyan egyszerű, mint egy kémiai képlet, hababa. Amit megrendel az ember, azt ki is kell fizetni, a makóiaknak meg bő a szemük, de szűk a markuk, hát meg kellett egyeztetni a kettőt, hogy össze ne kapjanak. Ezért történt, hogy Makó városa kettévágta az utcákat, mint Nagy Sándor a gordiuszi csomót, s a pesti vállalkozónál csak az utca felének, az egyik járdának az aszfaltozását rendelte meg, és mindenütt azért, amely hajnalban, munkába menet napon, délután, munkából jövet pedig árnyékban fekszik.”

A posta homlokzata

Fürdő

A kiegyezés időszakában fürdőszobás lakások nem voltak Makón, a gőzfürdő a civilizáció vívmányaként új szolgáltatásként jelentkezett.

Az első gőzfürdőt 1880-ban Pataky Albin, a mai Kosuth utca 66. alatti gőzmalom tulajdonosa a malomhoz épített helyiségben alakította ki. Műszakilag korszerűnek tartották, a gőzmalom kazánja szolgáltatta a fürdőnek a melegvizet és a gőzt. A Korona

elől naponta háromszor kocsik indult a fürdőhöz. 1885-ben porcelán fürdőkádakat, Angliából új kazánt szereztek be.

1885-ben nyílt meg a mai Teleki u. 2. szám alatti gőz- és kádfürdő. 1901-ben a Teleki László utca 6. alatt nyílt meg az Erzsébet gőzfürdő. Miután Pataky Albin megvásárolta a Gőzmalom utcai Páhány-féle gőzmalmot, az új tulajdonos a Szegedi utca felől ártyú vizű gőzfürdőt létesített.

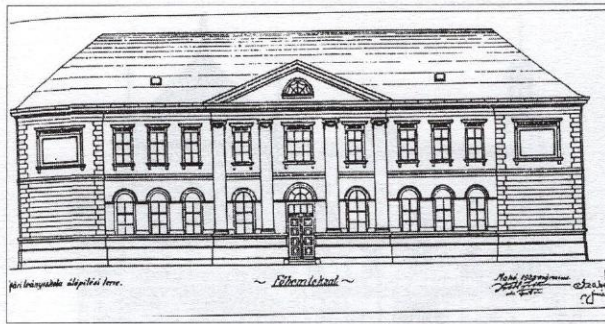
Igazi fürdőéletre a Maros-part nyújtott lehetőséget. A gyors sodrású folyón rendkívül veszélyes volt a szabad fürdés, ezért úszókossárral ellátott fürdőházakat építettek. A híd mellett fürdőház létesítője és üzemeltetője mintegy négy évtizedig Báló Pál városi tanácsos, majd Pál nevű fia volt.

A híd környéke rideg terület maradt, nem úgy Lúdvár, amely festői szépségű és hangulatos ligeteivel, fáival, erejével csábítja a pihenni vágyó embert. Kolosy Jenő városi mérnök luxus kivitelű fürdőházat álmodott meg, de sem ezt, sem Tóth Miklós városi segédmérnök elképzelését nem fogadták el. 1912. április 1-jén Németh Andor okleveles mérnököt kérték fel fürdő tervezésére. Ekkor a fürdőt házi kezelésbe vette a város. A szeptemberi váratlan áradás a fürdőházat nyolc kilométernyire sodorta el. A fürdő mai bejárata és belső kabinsora sértetlen maradt, ezek korunkig őrzik Németh Andor munkáját.

Telefon

A megye sürgetésére kereskedelmi miniszter 1898 októberében vállalta az állami kezelésű távbeszélő hálózat kiépítését, az állomás berendezését, üzembe helyezését. Mivel Makó postai és távirdai közforgalma „bámulatot keltően” magas volt. Táviratforgalma túlhaladta Békéscsabát, Hódmezővásárhelyt, sőt Szentes és Gyula városát is, nagy meglepetést keltett, hogy a városban alig mutatkozott érdeklődés a telefon iránt. A kapcsolószekrény 1898. szeptemberében érkezett meg, az előfizetők száma ekkor 34 volt. Aradon ekkor 420.

1912-re hagymakereskedelem miatt városunknak nagyobb lett a telefonforgalma, mint Szegednek, akár Aradnak. Az aradi ipar- és kereskedelmi kamara elnöke 1913. október 28-án memorandumban kérte a kereskedelmi minisztertől, hogy a nagyarányú hagymaforgalomra tekintettel Pest és Makó között létesítsen közvetlen vonalat. Ez 1914-ben Hódmezővásárhelyen keresztül ki is épült.

A polgári leányiskola terve

Villamosítás

A 19. században a közvilágítás petróleumlámpákkal történt. Az egyik tancsőr 1882-ben megjegyezte, legjobb lámpagyújtás előtt hazatérni, mert azon titokzatos felhomály, amelyben utcáinkat esténként a lámpák borítják, csak a kezek és a lábak kifagyására jó. Ekkor 320 lámpa szolgált a város világítását.

A város villamosításában nem mutatkozott lemaradásunk, hiszen a főváros villanyvilágítását követően öt évre, Hódmezővásárhellyel egy időben valósult meg. A közvilágítás céljára egyelőre 200 db 16-os, 325 db 10-es gyertyafényű izólámpát helyeznek el. A vállalat öt - egyenként 12 amperes - ívlámpa működéséhez szükséges áramot ingyen szolgáltatva, a főállításhoz szükséges vaszlopokat saját költségén szállította. A közvilágítási naptárt a város állította össze.

A villamosítás lázában Doránszky Károly városi főmérnök a Polgármesteri Hivatalnak 1897. szeptember 14-én javasolta - a város előrehaladása céljából - a villamos közúti vasút létesítésének napirendre tűzését. A Részvénytársaság Villamos és Közlekedési Vállalatok számára cég nyomtatott szerződéstervezetet készített a villamos közúti vasút építéséről és forgalomba tartásáról. Négy vonal kiépítését tervezték. Megvalósítására a város nehéz pénzügyi helyzete miatt nem kerülhetett sor.

A villamosítás lázában Doránszky Károly városi főmérnök a Polgármesteri Hivatalnak 1897. szeptember 14-én javasolta - a város előrehaladása céljából - a villamos közúti vasút létesítésének napirendre tűzését. A Részvénytársaság Villamos és Közlekedési Vállalatok számára cég nyomtatott szerződéstervezetet készített a villamos közúti vasút építéséről és forgalomba tartásáról. Négy vonal kiépítését tervezték. Megvalósítására a város nehéz pénzügyi helyzete miatt nem kerülhetett sor.

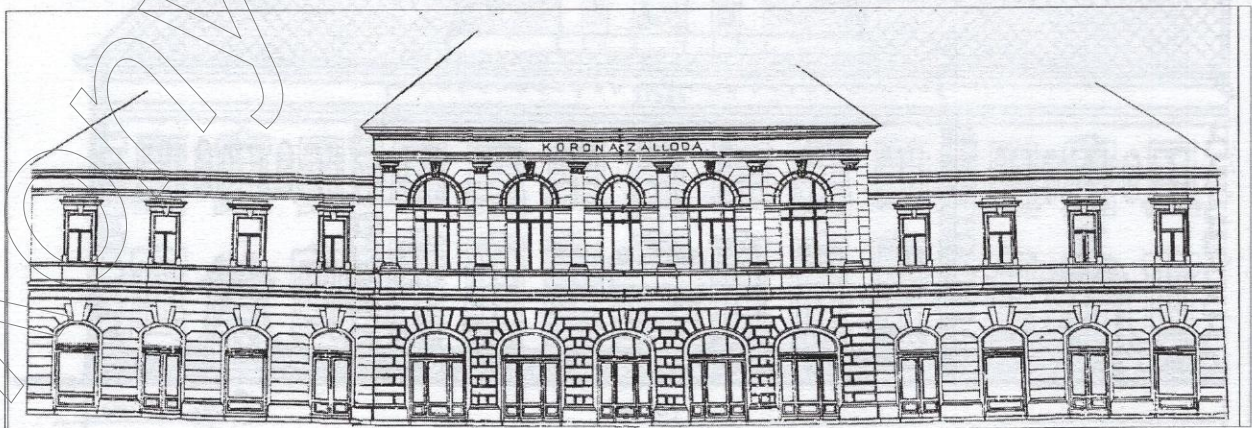
Építkezés

A vizsgált korszakban egyre több maradandó értékű épület is keletkezett. Elkészült a Korona Szálló, Fővárosi tervezésű, rangos létesítmények voltak a Nemzeti Szálló és a Makói Takarékpénztár palotái. Minisztériumi beruházásként épült a járásbíróház, a pénzügyi palota és a gazdasági iskola. A megye kezdeményezte a régi és a mai kórház, valamint az Erzsébet árvaház létesítését; a megye és Desseffy Sándor püspök hatós támogatásával épült a főgimnázium; a Csanádvármegyei Színpártoló Egyesület szorgalmazására a Hollósy Kornélia Színház; a vasúttársaság igényes indóházat épített. Városi indíttatású volt a fahíd, a polgári leány- és fiúiskola, a Szegedi és Deák Ferenc utcai iskolák létesítése.

Ezek az építkezések a kifejezői a város polgárisodásának, az urbanizálódásának. Sokat jelentett, hogy Makó megyei székváros volt, a létesítményeknek mintegy fele ennek köszönhette megvalósulását.

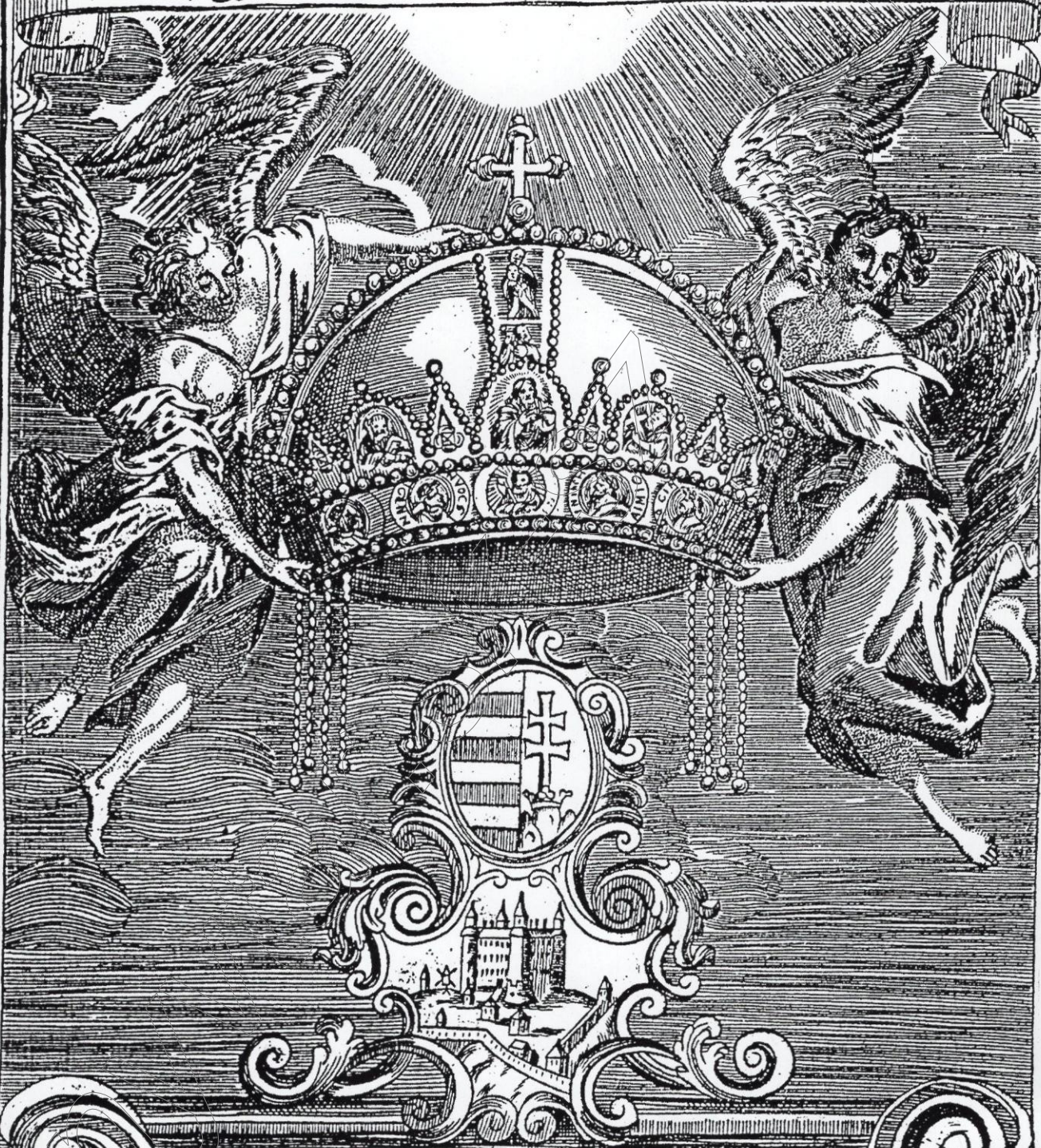
A 19. század fordulóján egyik lap azt írta: „Néhány évvel ezelőtt azt hittük, hogy Makó néhány év alatt világvárossá lesz. Annyit újítás, új eszme kezdte egyszerre uralni a kedélyeket, hogy azt kellett következtetni, hogy a régi város egyszerre le fogja dobni magáról régi kopott köntösét, és felölti a baladás korszerű mezét. - Reményeink rosszul ütöttek be.”

Tóth Ferenc

A Korona Szálló homlokzatterve

Sacra Angelica, et Apostolica Regni Hungariæ Corona

NOBILE CÆLIGENO RESPIENDENS LUMINE SYDUS
DIGNIUS ANNE (POLO) DIGNIUS ANNE SOLO
FULGESIT PATRIÆ NE FATI SERA POTESTAS
TE CÆLI RURSUS COGAT ADIRE LARES

Légből kapott képek

Enyedi Zoltán fotósorozata - 2.

2003 MAREC 5.

HU ISSN 0239-1384

03002

9 770239 138003

Fotó: Enyedi Zoltán

Borító grafika és előkészítés:

Nyomdamester ReProStudio